ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

Süleyman EFENDİOĞLU

VELED ÇELEBİ
TÜRK DİLİNE MEDHAL
(İNCELEME – METİN – DİZİN)

YÜKSEK LİSANS

TEZ YÖNETİCİSİ
Yrd. Doç. Dr. Avni GÖZÜTOK

ERZURUM – 2000

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

Bu çalışma, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı'nın Türk Dili Bilim Dalı'nda, jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Yrd. Doç. Dr. Avni GÖZÜTOK
Danışman / Jüri

Prof. Dr. Efrasiyap GEMALMAZ
Jüri

Doç. Dr. Mukim SAĞIR
Jüri

Yukarıdaki imzalar, adı geçen öğretim üyelerine aittir. .../.../......

Prof. Dr. Bilge SEYİDOĞLU
Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TÜRK DİLİNE MEDHAL, VELED ÇELEBİ

Süleyman EFENDİOĞLU

Danışman: Yrd. Doç. Dr. Avni GÖZÜTOK

2000 - SAYFA:

Jüri: Yrd. Doç. Dr. Avni GÖZÜTOK

Prof. Dr. Efrasiyap GEMALMAZ

Doç. Dr. Mukim SAĞIR

Cumhuriyet dönemi, ünlü dil bilginlerimizden Veled Çelebi İzbudak'ın "Türk Diline Medhal" adlı eseri üzerinde yapılan bu çalışma; giriş, inceleme, metin ve dizin bölümlerinden oluşmaktadır.

Giriş bölümünde yazarın hayatı ve eserleri hakkında bilgi verildi.

İnceleme bölümünde "Türk Diline Medhal", genel bir çerçeve içerisinde değerlendirildikten sonra kitapta yer alan konular beş ana başlık altında toplandı ve inceleme bu ana başlıklar altında oluşturuldu. Buna göre eser: 1. İmlâ / yazım kuralları 2. Sesbilgisi 3. Yapıbilgisi 4. Kökenbilgisi 5. Anlambilgisi, konuları yönünden incelenmiştir. Ayrıca eserde anlatılan konular, elden geldiğince, günümüz dilbilgisi ve dilbilim çalışmaları ışığında değerlendirilmiştir.

Metin bölümünde eser, günümüz Türk Alfabesine çevrilmiş ve sadece eserde geçen bazı gramatikal şekiller ve örnekler transkripsiyonlu biçimleri ile aktarılmıştır.

Dizin bölümü ise üç kısma ayrılmış; 1. Kısımda, metinde geçen örneklerin dizini, 2. Kısımda, metinde geçen gramer terimlerinin dizini, 3. Kısımda ise metinde geçen özel isimlerin dizini alfabetik olarak verilmiş ve açıklamaları yapılmıştır.

Çalışmanın sonunda da yararlanılan kaynakların yer aldığı bir (bibliyografya) bulunmaktadır. Bibliyografyayı müteakiben ise eserin orijinalinden aldığımız birkaç örnek metin nüshası -fotokopi şeklinde- ek olarak sunulmuştur.

Yapılan bu çalışma ile hedeflenen amaç, Türk Dili üzerine yazılmış ilk yapıtlardan sayılan "Türk Diline Medhal" adlı eserden hareketle dönemin (1923) mevcut dilbilgisi seviyesini ölçmek ve günümüz dilbilgisi ve dilbilim çalışmalarına katkıda bulunmaktır.

ABSTRACT

MASTER THESIS

"TÜRK DİLİNE MEDHAL" BY VELED ÇELEBİ

Süleyman EFENDİOĞLU

Supervisor: Yrd. Doç. Dr. Avni GÖZÜTOK

2000 - PAGE:

Jury: Yrd. Doç. Dr. Avni GÖZÜTOK

Prof. Dr. Efrasiyap GEMALMAZ

Doç. Dr. Mukim SAĞIR

This study is based on the "Türk Diline Medhal" by. Veled. Çelebi. İzbudak, a famous linguist in the Republican period. The study consists of an introductory part, analysis, text an index.

The introduction is intended to give information about the life and works of the writer. The work at issue has been evaluated in a general perspective and the subjects in the book have been brought under five main titles; then the analysis has dealt with these titles. The work has been analysed to them in terms of; 1. Spelling and writing rules, 2. Phonetics 3. Structure 4. Etymology, and 5. Semantics. In addition, we have done our best to analyse the subjects in the work in the light of today's grammar and linguistic studies.

The text presents the. Turkish version of the work in modern Turkish alphabet and the sentence are adapted to standard. Turkish. Yet some grammatical shapes / forms in the work and examples have been translated in transcriptional forms.

The index is divided into three parts: The first part presents the index of the examples in the text; the second one introduces the index of the grammar terms in the text; and the third gives an index of the proper nouns in the text. All the indexes are put into an alphabetical order, acompanied by their explanations.

The aim of this study is to evaluate the grammar level of the era (1923) and to old light to tem porary grammar and linguistics by the mean of the important graminatical work "Türk Diline Medhal"

ÖNSÖZ

Veled Çelebi, ömrünü Türkçe'ye adamış eşsiz insanlardan birisidir. O, yakın tarihimizin mutlakıyet, meşrutiyet ve cumhuriyet gibi birbirini izleyen üç önemli dönemini dolu dolu yaşamış, bu dönemlerdeki ilim ve edebiyat çalışmalarına katılarak haklı bir şöhret kazanmış, görüşleri ile çağdaşı olan aydınlar üzerinde derin siyasi tesirler meydana getirmiş ve hepsinden önemlisi yaşadığı dönemin en büyük dil alimlerinden birisi kabul edilmiş nadide aydınlarımızdan birisidir.

Biz, üstadın yazmış olduğu onlarca kıymetli eser arasından, sahamızla alakalı olan *"Türk Diline Medhal"* adlı eser üzerinde çalışmayı uygun gördük. Çünkü bu eser Türk Dili'nin ciddi olarak ele alınıp incelendiği ilk yapıtlardan birisidir.

Buna göre çalışmamız; giriş, inceleme, metin ve dizin bölümlerinden oluşmaktadır.

Giriş kısmında Veled Çelebi İzbudak'ın hayatı ve eserleri hakkında bilgi verilmiştir.

İnceleme kısmı ise beş ana bölümden oluşmaktadır:

1. İmlâ / Yazım kuralları (Ortografi), 2. Sesbilgisi (Fonetik), 3. Biçimbilgisi (Morfoloji), 4. Kökenbilgisi (Etimoloji), 5. Anlambilgisi (Semantik).

İnceleme kısmında, eserde anlatılan konular, en ince ayrıntılarına kadar irdelenmiş ve eser, günümüz dilbilgisi / dilbilim çalışmalarının ışığında değerlendirilmiştir. Böylece 1920'li yılların dil çalışmaları ile günümüz dil çalışmaları arasında bir köprü kurulmuş ve bu iki dönemin mukayeseli olarak tanıtılması sağlanmıştır.

Metin bölümünde eser, günümüz Türk Alfabesine çevrilmiştir. Gerekli görüldüğünde ise bazı sözcükler transkripsiyonlu şekilleri ile aktarılmıştır. Hatta bazı tereddütlü durumlarda sözcüklerin eski yazılı şekilleri de verilmiştir.

Ayrıca metinde geçen örnekler, okuyucuya kolaylık sağlamak için, siyah italik yazıyla verilmiştir. Yine metin kısmında, eserin orijinal sayfa numaraları kalın rakamlarla, satırları ise (--) içinde verilmiştir.

Eserde geçen; günümüz Türkçe'sinde kullanılmayan eski Osmanlıca kelimeler ise, Ferit Develioğlu'nun Osmanlıca-Türkçe sözlüğündeki yazılı şekilleri ile aktarılmıştır.

Dizin bölümü üç kısımdan oluşturulmuş; 1. Kısımda eserde geçen örneklerin dizini, 2. Kısımda eserde geçen gramer terimlerinin dizini, 3. Kısımda ise eserde geçen özel isimlerin dizini alfabetik olarak verilip karşılarına açıklamaları yapılmıştır. (Dizindeki sayfa numaraları, orijinal metnin sayfa numaraları değil bizim çalışmamıza ait sayfa numaralarıdır.)

Çalışmanın sonunda ise yararlanılan eserlerin kaydedildiği bir bibliyografya yer almaktadır. Bibliyografyayı müteakiben de orijinal metinden aldığımız birkaç örnek metin nüshası ek olarak - fotokopi şeklinde - sunulmuştur.

İncelemeye çalıştığımız bu kıymetli eser, Cumhuriyetimizin ilanından hemen önce Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti döneminde yayımlanmıştır. Bu cihetle Türk Dili üzerine yazılmış ilk eserlerdendir. Ancak şunu belirtelim ki eserde verilen bilgiler dönemine göre oldukça ileri bir seviyededir. Özellikle yazarın, dönemin imlâ sorunları üzerine ileri sürdüğü görüşleri ve Türkçe'nin sesbilgisi ve etimolojisine ait görüşleri hayli dikkat çekicidir. Yine ağızlara ait örnek sözcüklerin ve bilgilerin fazlalığı ile Doğu Türkçe'sine ait örnek sözcüklerin bulunması; *Türk Diline Medhal*' in Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Maarif Vekâleti'nden – taş basma (adet 16) – çıkmış olması, eserin önemini artırmaktadır.

Türk Dili ile ilgilenenlere yararlı olmasını dilediğimiz bu çalışmaya beni sevk eden ve çalışmam esnasında bana, her türlü desteği veren kıymetli hocam, Yrd. Doç. Dr. Avni GÖZÜTOK'a, derin bilgileri ile ufkumu açıp beni aydınlatan kıymetli hocam, Prof. Dr. Efrasiyap GEMALMAZ'a, müşkül durumlarda bana yol gösteren ve hiçbir yardımı benden esirgemeyen kıymetli hocam, Yrd. Doç. Dr. Kâzım KÖKTEKİN'e ve zorda kaldığım anlarda odalarına koştuğum bölümümüz araştırma görevlilerinden Muharrem DAŞDEMİR ve Abdülbaki ÇETİN'e sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Süleyman EFENDİOĞLU

Erzurum, 2000

KISALTMALAR

a.	: Arapça
a. f.	: Arapça-Farsça
a. t.	: Arapça-Türkçe
a. g. e.	: Adı geçen eser
a. g. m.	: Adı geçen makale
AÜFEF.	: Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi
bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
f.	: Farsça
f. a.	: Farsça-Arapça
f. t.	: Farsça-Türkçe
H.	: Hicri
krş.	: Karşılaştırınız
M.	: Miladi
mad.	: Maddesi
MEB.	: Milli Eğitim Bakanlığı
met. say.	: Metin sayfası
M. Ö.	: Milattan önce
M. S.	: Milattan sonra
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
TBMM.	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TDAY.	: Türk Dili Araştırmaları Yıllığı
TDED.	: Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi
TDK.	: Türk Dil Kurumu
TKA.	: Türk Kültürü Araştırmaları
vb.	: ve benzeri
vs.	: ve saire
Yay.	: Yayınları, yayını

İŞARARETLER

...+	: İsim soylu (durgun / statik) öğe
...-	: Fiil soylu (devingen / dinamik) öğe
[..]	: Aslında eksiktir veya işaretli değildir; açıklık getirmek üzere eklenmiştir.
< (x < y)	: "x" , "y" den doğmuştur.
> (x > y)	: "y" , "x" ten doğmuştur.
(?)	:Okunuşundan tam olarak emin olunamayan veya hiç okunamayan sözcük.
(m)	:Orijinal metinde, yazar tarafından örnek olarak verilen ses yansımalı kelimeleri belirtmek için kullanılmıştır.

TRANSKRİPSİYON İŞARETLERİ

ء	:	ʾ
ا أ	: A, E, Ā	a, e, ā
ای	: I, İ	ı, i
او	: O, Ö, U, Ü	o, ö, u, ü
ب پ	: B, P	b, p
پ	: P	p
ت	: T	t
ث	: S̱	s̱
ج چ	: C, Ç	c, ç
چ	: Ç	ç
ح	: Ḥ	ḥ
خ	: H̱	ẖ
د	: D	d
ذ	: Ẕ	ẕ
ر	: R	r
ز	: Z	z
س	: S	s
ش	: Ş	ş
ص	: Ṣ	ṣ
ض	: Ḍ, Ź	ḍ, ź
ط	: Ṭ	ṭ
ظ	: Ẓ	ẓ
ع	: ʿ	ʿ
غ	: Ġ	ġ
ف	: F	f
و	: W	w
ق	: Ḳ	ḳ
ك	: K	k
ل	: L	l
م	: M	m
ن	: N	n
و	: V, O, Ö, U, Ü	v, o, ö, u, ü
و	: V	v
ه	: H, A, E	h, a, e
ى	: Y, I, İ	y, ı, i, î
ڭ	:	ñg

GİRİŞ

1. GİRİŞ

1.1. VELED ÇELEBİ İZBUDAK'IN HAYATI

Veled Çelebi (İzbudak)[1] 1869'da, Konya'nın Durakfakıh mahallesinde dünyaya gelmiştir. Babası Çelebi ailesinden Necip Çelebi'dir. Annesi de Çelebi ailesi torunlarından çok değerli bir hanımefendidir. Veled Çelebi, dünyaya geldiği zaman babası, annesi ve iki erkek kardeşi ile Çelebi mahallesindeki dergaha yakın bir evde oturuyorlardı. Okumaya bütün çocuklardan çok daha hevesli olan Veled Çelebi, okul sıralarında öğretmeninin çok beğendiği, sık sık tahtaya kaldırdığı bir öğrencisi idi. İlkokuldan sonra kendinden büyük kardeşleri ile beraber Mekteb-i Rüştiye'ye devam ettiler. Ortanca kardeşi bir yıl sonra okulu bırakmış, Veled, Çelebi ise rüştiyeyi bitirdikten sonra Dergah-ı Mevlana'ya bitişik olan Sultan Veled Medresesi'ne gönderilmişti. Rüştiye'de Veled Çelebi, Abdurrahman Sıdkı adındaki hocasını çok sevmiş, hocası da öğrencisinin okumaya karşı tutkusunu sezerek ona sülüs yazısıyla bir dergi hazırlatmıştı. Bu dergide çıkan "Şimden gerü" adlı şiiri ilk denemelerindendi.

Veled Çelebi'nin medrese tahsili sırasında Abdülgaffar Efendi'den de özel dersler aldığı, Farsça öğrendiği ve sonra Medine'ye gidip Şeyh Kettani'den Arapça tefsir ve hadis okuduğu kaynaklarda yazılıdır,[2] fakat kendi ağzından anlatılan hayat hikayesi içinde şu bilgiler yer almaktadır :

Veled Çelebi altı yıl medresede okuduktan ve dört yılını da hocasının yanında çömezlikle geçirdikten sonra Buharalı Hoca Kasım Efendi'den Farisi dersleri almıştır. Bu sayede "Gülistan (Şem'i) isimli eseri okuyup beyitleri ve ibareleri, şerhsiz anlamağa başlamıştır. Farsçasını ilerletirken bir yandan da Hacı Hüseyin Efendi'den Arapça öğrenmeğe başlamıştır. Beş yıl süreyle medresede eğitim görenlerden çok daha önce derslerini kavramış, Şerh-i Şirayi (Seyyid Alizade) Hadis-i Erbain Şerhi (Şeyh Sadi) Sebiyyat, (Sadi) Yasin Hammamiyesi isimli eserleri okuyup anlayabilecek duruma gelmişti. Derslerden kalan boş

---

[1] Veled Çelebi, izbudak-soyadı kanunundan evvel basın aleminde Veled Çelebi olarak tanındığı için kitabımızın pek çok yerinde bu isimle anlatacağız.
Değişik kaynaklarda Veled Çelebi'nin doğum tarihi olarak 1867,1868 gibi birbirinden farklı yıllar gösterilirse de TBMM'de yazarın kendi el yazısı ile bulunan kayıtları esas alınarak 1869 yılı kabul edilmiştir.
[2] Meydan Larousse, c.6, s.623 ve Hayat ansiklopedisi, c.4.s.1782.

zamanlarını Dergah-ı Şerif'te cemaate, ism-i Celale, mukabele'ye, Mesnevi-i Şerif'e ayıran Veled Çelebi, bu toplantılara gelen alim ve şeyhlerin sohbetlerini dikkatle dinlerdi. Huzur-u Pir'de icra olunan ayinlerde de bulunurdu. Dergah-ı Şerif'te bulunan kitapları okumuş Mesnevihan tarikatçı Hacı Eyüp Çelebi'nin Mesnevi-i Şerif derslerinde bulunmuştu.

Veled Çelebi'yi yeteri derecede okuttuklarını düşünen ailesi onu, bir işe koymak istemişler böylece mümeyyiz Nuri Efendi'nin yanına vermişlerdi. Bu yıllarda Veled Çelebi, hem Mektubi Kalemi'nde çalışmış hem de Medrese ve Dergah'taki derslerine devam etmiştir.

Veled Çelebi,1885 yılında Konya Vilayeti'ndeki çalışmalarını şöyle anlatıyor: "Onaltı yaşımda Konya Vilayeti Mektubi Kalemi'ne devama başladım. Bu zamanda Konya Valisi Sait Paşa azlonularak yerine Şurayı Devlet azasından Mazlum Paşazade Memduh Bey tayin olunmuştu. Mektupçu da Nazım Bey idi." [3] Veled Çelebi Mektupçu Bey'in Arapça ve Farsça dillerini iyi bildiğini, Mevlevi Hanedanı'na karşı derin bir saygı duyduğunu, üstelik şiirden de anladığını söylüyordu. Mektupçu Bey Veled Çelebi'nin evraklardaki ifadesini, yazısını çok beğeniyor ve bu alanda iyi yetişmesi için gayret gösteriyordu.

Veled Çelebi şöyle diyor: "Cenabı Erenler böyle bir merd-i kamili bize has ve mürebbi kıldı. Ben ona üstad muamelesi ederdim o da bana bir talebe nazariyle bakıp o yolda terbiyeme itina eylerdi. 1302 Hicri (1886) senesinin Rebiülahirinde beni 250 kuruşla vilayet gazetesi baş muharrirliğine aldı. O vakit matbuat serbestisi olduğundan gazeteye istediğim sözü yazardım. Mülhakat-ı Vilayet muhbirlerinin mahalli havadisleri üzerine fikrimi yürütürdüm. Gazetenin bir kısmını edebi bahislere hasreylemiştim. O esnada elime Bahaaddin Amili'nin "Keşkül" adlı edebi eseri geçmiş olduğundan, anlayabildiğim ilmi ve hikemi fıkraları seçerek tercüme edip derç eylerdim. Bu çalışmalar Arapçamın ilerlemesine yardım ediyordu. Arapça'yı öğrenmiş oldum. Medresedeki okuduğum bunca kavaid kitaplarından şu az müddette ettiğim istifade kadar faide görmemiştim. Bu tecrübem bana anlattı ki bir dili öğrenmek için muhakkak o dil üzerine yazılmış edebi kitaplar ile fazla meşgul olmak gerekiyor. Yoksa İmam Sibeveyhi kadar kavaid bilmekle dil

---

[3] a.g.e.s.9

öğrenilmiyor. Yine bu tecrübem bana anlattı ki medrese hocalarının Arapça öğrenemedikleri, sarf ve nahiv, fıkıh ve feraizden edebi kitapları okumağa vakitleri kalmadığı için imiş, Artık bundan sonra bulabildiğim edebi kitaplarla meşgul olmağa başladım.[4]

Veled Çelebi, mektupçu Nazım Bey'in yanında çalıştığı yıllarda Arapça ve Farsçasını çok ilerletmişti. Bu alanda okuma isteği artmış, bulabildiği edebi kitapları incelemeğe başlamıştı. Konya civarında bulamadığı bazı eserleri de İstanbul'a gidenlere ısmarlamıştı. Elde ettiği Lamii'nin Kitab-ı Letaifi'nden seçilmiş fıkraları ve kendi yazdığı şiirlerden bazılarını bu yıllarda Konya gazetelerinde neşretmişti. Veled Çelebi o günlerde Vilayet Mektebi Rüştiyesi'nde Rık'a muallimliğine tayin olunmuştu.

Konya Valiliğinden sonra Dahiliye Nazırı olan Memduh Paşa'nın, Konya çevresinde yaptığı incelemelere beraber götürdüğü Veled Çelebi, bu seyahatlara ait intibalarını şöyle anlatır : "Her nereye gitsem kitaphanesini ziyaret etmeyi düşünürdüm. Beyşehir'e yaptığımız seyahatte orada kütüphane bulunmadığını, yalnız devlet memuriyeti hevesinde bir zatın şehir müftüsü olan babadan kalma bir kütüphanesi olduğunu haber verdiler. Vali ile davet edildiğimiz bu haneye gittim. Bir karış toz içinde, bir dolaba doldurulmuş kitapları gözden geçirmeğe başladım. Elime eski bir hatla Hazreti Sultan Veled'in İbtidaname ve İntihanemeleri bir ciltle mücellet olarak geçti. Derhal, kitabın tozlarını temizleyerek yüzüme gözüme sürdüm. Ev sahibinden kitabı bana satmasını rica ettim. " Bir şey değil, sizin olsun!" dedi. Oradaki bütün kitapların eski hatlarla yazılmış nadir bulunan eserler olduğu anlaşılıyordu. Konya'ya avdetimde eski hat ile bir de Rebabname ele geçirip bir takım Mesneviyat-ı Hazreti Sultan Veled'e sahip oldum.[5]

Veled Çelebi o günlerde Konya Valisi'nden Mektupçu'dan, Meclis-i İdare Katibi'nden, Mustantık ve Jandarma mülazımından çok yararlanmıştı. Fakat artık Konya'nın dışına çıkmak, İstanbul'a gitmek ve başka yerleri görüp tanımak istiyordu. Böylece Konya'dan ayrılarak Ilgın, Akşehir, Karahisar, Kütahya yoluyla

---

[4] Veled Çelebi (İzbudak) Hatıralarım, s.11.

[5]Prof. Dr. Metin AKAR, Veled Çelebi İzbudak TDK. Yay. s. 22

Bursa'ya gitti. Yollarda pekçok Mevlevi ricalini, Hazreti Sultan Divani'yi, Hazreti Sultan Ergun Çelebi'yi, Hazreti Sultan Cununi'yi ziyaret etti.

1889 yılında Veled Çelebi İstanbul'a gelince, Bahariye Mevlevihanesi'nin misafirhanesine yerleşir. Bahariye Mevlevihanesi'nin Şeyhi hakkında ise şunları söyler: "Mevlevihane'de Türbe-i Şerif, Semahane ve Mescid, üst katta da mutrib ve Kadınlar kafesi ve Hünkar kafesi var. Mevlevihane'nin şeyhi Hüseyin Fahri Efendi, Arabi ve Farisi Lisanlarına aşina, ney çalmakta devrinin en büyük istidatlarından biri idi. Gayet zarif ve arifane sohbetleri vardı. Kadirşinas, ehil-perver, cömert, kerim velhasıl halkın arif bir mevlevide görmek istedikleri bütün güzel vasıflar kendisinde toplanmıştı. Şeyh Efendi yüksek zeka ve malumata sahip olduklarından kendileriyle hemayar değildim, fakat bu muhatab-i neşecan olduğumu anlayarak daima benimle sohbet ederdi."[6]

Veled Çelebi, Bahariye Dergah-ı Şerif'te kaldığı iki sene içinde İstanbul'u tanır. İstanbul halkının ahlak ve tavırlarına vakıf olur. Vaktinin çoğunu çeşitli kitapları okuyarak geçirir, bilgisini arttırır. Bu konuda da şunları anlatır. "Okuduğum eserler arasında Farisi'de Lügat, İlm-i edeb, Tasavvuf vesairedir. Bu zamanlar Türk Lügatı ile de uğraşmağa başladım. Vefik Paşa'nın Lehçe-i Osmani'sini gözden geçirip bir hayli lügat ilave eyledim.

Lehçeyi tevsi edebilmek iktidarını kendimde hisseettim. Bu işle uğraşanları Türk muharrirlerin arasında az gördüm. Hepsi Türk diline karşı lakayd ve ehemmiyet vermiyorlardı.[7]

Veled Çelebi Dergah'ta kaldığı bu sıralarda, Türk Lügatı'nın yazılış şeklini göstermek arzusuyla Fuzuli'nin Su kasidesini şerh eyleyip Aynü'l-hayat adını vermiş Mekteb ve Hazine-i Fünun mecmualarında makaleler neşretmişti. Arapçadan ufak aşk hikayelerini şairane tasvir ederek Levhileram-fi Mesarih-i Erbabülhüyam ismini vermişti. Mevlana'nın meşhur vasiyetnamesini şerh edip içine üç dil üzerine yazılmış edebi ve ahlaki bir çok parçalar ilave ederek Haber'ül-kelam ünvanını vermişti.

---

[6] a.g.e.s.23.

[7] Aksoy, Ömer Asım, Türk Yurdu Dergisi, 7.cild, s.2475

Veled Çelebi, Mevlevilik hakkında yazılar yazarak Osmanlı devletinin değer verdiği bu alemi, topluma tanıtmayı bir vazife biliyordu. Onun için bu tarihlerde üç kere Mesnevi-i Şerif'i ve şerh-i Ankaravi'yi ve Divan-ı Kebir'i ve Maarif-i Sultan Veled vesair Mevlevi ricalinin eserlerini inceliyordu. İstanbul'a gittiğinden beri vapurda şimendiferde, tramvayda, arabada ve kayıkta daima okuyordu. Hiç vaktini boş geçirmeyen Veled Çelebi: "Şayan-ı istifade olmayan adamlardan kaçardım. Bununla beraber kimsenin gönlünü kırmamağa çalışırdım[8] diyor ve bu dönemde İstanbul hayatı içinde tanışıp sohbetler ettiği Mevlevi mensuplarının isimlerini sayıyordu: "Meşayih-i Mevleviye'den Şeyh Hüseyin ve Celal ve Ata Efendiler, Üsküdarlı şeyh vekili Halid Dede, Karahisarlı Baki Çelebi, Hülefa-yı Şeyh Nazif'den Hacı Ratib Bey, Aşçıbaşı Hacı Kemal Efendi ve Şekerci Mehmed Dede Efendiler, Mısır Şeyhzadesi Ahmed Efendi, Galata Mevlevihanesi şeyhliğinden münvezi büyük Şeyh Ahmet Efendi, Kudümzenbaşı Ahmet Efendi ve Neyzenbaşı Cemal Efendi, Muhibbandan Said Bey, Maarif Meclis Reisi Haydar Bey, Mehmet Ali Bey Divan-ı Muhasebat Reisi Zühdü Bey, Sicil-i ahval Komisyonu Umumisi Reisi Rıza Bey ve Talat ve Reşad Beyler, Halid, Mehmed, Baki Beyler gibi Meşayih-i Sadiyeden Şeyh Ali Efendi ve Meşayih-i Halvetiye'den Muharrir-i Muharrir-i Meşhur Şeyh Vasfi Efendi, muharrirlerden Manastırlı İsmail Hakkı Bey, muharrirlerden Ahmed Midhat Efendi ve damadı Muallim Naci Efendi, Necip Asım, Şeyh Vasfi Efendiler ve birçok ülema ve ediplerle görüşüp tanıştım.[9]

İstanbul'da geçen bu yıllardan sonra Veled Çelebi, Gelibolu, Çanakkale taraflarını da dolaşmıştı. "Meşahir-i İslam'dan olmak istiyordum."[10] diyen Veled Çelebi'yi İstanbul'daki Bahariye Mevlevi dergahının Şeyhi Hüseyin Efendi, Maarif Nazırı Münif Paşa ile görüştürür.[11] Bunun üzerine kendisine 400 kuruş maaşla Kaptan Paşa Mektebi Rüştiyesi'nde Farisi dersleri hocalığı verilir. Sonradan da Farisi ve Arabi Muharrerat memuru olur."Bu vazifem başlıca, İstanbul'da neşir olunan Ahter gazetesini teftiş etmek ve Arabi Farisi evrak ve gazeteleri teftiş ve tercüme ile merciine bildirmek idi.[12] diyen Veled Çelebi bir yandan da Tercüman-ı

---

[8] a.g.e.s.25.
[9] a.g.e.s.26.
[10] a.g.e.s.27.
[11] Türk Ansiklopedisi, c.25.s.32.Maarif Nazırı Olmuş (1885-1891)
[12] a.g.e.,s.28.

Hakikat, İkdam gibi gazeteler ile Mekteb, Hazine'i Fünün, Resimli Gazete mecmualarında çeşitli yazılar yazıyor ve Bahai takma adıyla şiirler neşrediyordu. II. Meşrutiyet'ten sonra da Galatasaray Sultanisi ile Darülfünun'da, Farsça dersleri veriyordu. Memuriyetinde de Mümeyyiz-i Evveliye'ye yükselerek Ula sınıfi rütbesini almıştı.[13]

Veled Çelebi 1908 yıllarında Yusuf Akçura ve Necip Asım ile Türk Dili üzerinde yoğun çalışmalar yapmaya başlamıştır. Türk Derneği adlı bir ilmi cemiyet kurulur. Türk Derneği İstanbul'da Yusuf Akçura, Necip asım ve Veled Çelebi'nin işbirliği ile kurulmuştur. Bu derneğe kurucu olarak katılanlar, Ahmet Midhat Efendi, Emrullah Efendi, Bursalı Tahir Bey, Korkmazoğlu, Celal Bey, Boyacıyan Agop Efendi, Arif Bey, Akyiğitoğlu Musa Bey, Fuat Raif Bey, Rıza Tevfik Bey ve Ferit Bey'dir. Bu heyet, toplam on dört kişiden oluşmaktadır.

Derneğe yabancı Türkologların da üye olabilme imkanları vardı. Bu gruba sonradan Mehmet Emin, Ağaoğlu Ahmet, Hüseyinzade Ali Bey, İsmail Gaspıralı, Hüseyin Cahit, Fuat Köprülü, Fuat Sabit ve Ispartalı Hakkı Bey de katılmışlardır. Türk Dili Dergisi'nin verdiği bilgiye göre derneğin yönetim kurulunda şu kişiler vardı:

Veliaht Yusuf İzzettin: Derneğin fahri reisi ve hamisi

Fuat Raif	: Birinci Reis
Necip Asım	: İkinci Reis
Yusuf Akçura	: Birinci Katip
Mustafa Zühtü	: İkinci Katip
Veled Çelebi	: Derneğin imtiyaz sahibi
Mahmut Nedim	: Veznedar

Bu derneğin amacı, Türk adıyla anılan bütün Türk Kavimleri'nin geçmişini ve o günkü durumunu öğrenmeyi, öğretmeyi, Türk tarihiyle birlikte dillerini ve edebiyatını, etnografyasını, Türk ülkelerini, eski ve yeni coğrafyasını araştırıp ortaya çıkarmayı, bunları bütün dünyaya tanıtmayı ve özellikle dilimizin açık, sade

[13] Türk Ansiklopedisi, c.20. s.463.

ve güzel bir bilim dili olduğunu kanıtlamayı ve dilimizin imlasına göre incelenmesini sağlamaktı.

Türk Derneği Dergisi 1911 yılında altı sayı, 1912'de de bir sayı çıktıktan sonra kapanmıştır. Derneğin dağılmasına üyelerin İstanbul'dan ayrılmaları neden olmuştur.[14]

Galata Mevlevihanesi Şeyhi Ataullah Efendi'nin hastalığı sebebiyle Veled Çelebi bir ara dergaha vekaleten şeyh olur ve Bahariye Dergahı'ndaki şeyhlerin hanımlarının aracılığı ile Yahya Beyzade ailesinin büyük kızı Makbule Hanım'la evlenir ve eşinin Eyüp civarındaki on beş odalı konağında yaşamaya başlarlar. O kış İstanbul'da soğuklar olur. Veled Çelebi kışı şöyle anlatır: "O kış, o kadar dehşetli oldu ki soğuğa dayanmak imkansızdı. Kar bir metreyi geçmişti. Haliç ve İstanbul ile Boğaziçi denizinin bazı yerleri dondu. Hatta Eyüp'ten buz üzerinde yürüyerek Sütlüce'ye geçiliyordu. Bahariye Mevlevihanesi Meydancısı, buz üzerinde sema eyledi.[15]

Veled Çelebi'nin bir oğlu dünyaya gelir. 1894 yılının Haziran'ında İstanbul'da şiddetli bir deprem olduğunu birçok kargir binaların ve Kapalı Çarşısı'nın mühim bir kısmının yıkıldığını, birkaç bin ölü ve yaralı olduğunu Veled Çelebi anlatır ve şöyle açıklar, "Hareketi arz esnasında yatak odamda Bedayü'ül efkar-ı tercüme ve tavzih ile meşgul idim. Fakat o kadar şiddetli bir zelzele başladı ki on beş odaya sığmayan ev halkımız bahçede kameriyeye yerleşti. Yirmi gün kadar bahçede kameriyede yaşadık.[16] Bu sıkıntılı kış günlerinden sonra Veled Çelebi'nin bir oğlu dünyaya gelir. Daha sonraki günlerde ise Veled Çelebi ilk eşini kaybeder. Büyük üzüntüsüne rağmen Veled Çelebi"in çalışma hayatı, yazı alemi devam eder.

1895 yılının baharında, Hazine-i Fünun gazetesinde Veled Çelebi'nin birçok şiiri neşredilir. Bu şiirleri dinleyen ve okuyanların takdirini kazanan Veled Çelebi, o sıralarda Ahmet Midhat Efendi ile dostluklarını anlatır. "Beykoz'da en büyük istifadem Ahmed Mithad Efendi hazretleridir. Gece gündüz birleşip onun enva-i ulüm ve fenlerinden hisseyab oldum. Kendileri de fakirden Mesnevi-i Şerif

---

[14] Türk Kültürü Dergisi, Y.25. 1968. s.22.
[15] Veled Çelebi (İzbudak) Hatıralarım, s.30.
[16] a.g.e.s.31.

söyleşmek ve İbtidaname-i Hazret-i Sultan Veled okumak arzu eylediler."[17] Veled Çelebi, Ahmed Midhat'ın "Çelebi oku, oku da yazıların satır aralarını da unutma" dediğini şöyle ifade eder: "Ahmet Midhat'ın bu sözü Mevlanacasına ince bir hikmettir. Fakir, bu ince irşadlarla kesb-i irfan eylemeğe çalıştım."

"Bu devirde bir yandan Türk dili ile meşgul olurken bir yandan da şiir yazıyor ve Edebiyat-ı Mevleviye ile meşgul oluyordum. Yine bu zamanda Veled Bahai veya sadece Bahai imzasıyla manzumeler, mersiyeler tanzim ediyor, mecmualara gönderiyordum. Bir taraftan da Türkçülük ateşiyle Türk Dili ünvanlı büyük Lügat kitabını hazırlamaya başladım. Bu eser bugün 12 cilt olarak hazırlanmıştır. Dil Kurumu'nda bulunmaktadır. Bu eser için otuz yıl çalıştım. Türk diline ait birçok mecmua ve gazetelere de makaleler yazdım. Ahmed Midhat Efendi ile Necip Asım Bey, benim Türk Dili Lügatı'nı yazmaklığım için,çok gayret gösterdiler.

İlk defa Türk lafzını vav ile yazdım. Babıali caddesinde adım "Vavlı Türk" oldu. Türkçülük davasını ilk kuranlardan biri oldum, bununla iftihar ederim.[18]

1896 tarihinde İstanbul'da Ermeni isyanı baş gösterir. Ermeni patırtısının iki gün iki gece sürdüğünü, bin kadar Türk'ün şehit olduğunu Veled Çelebi anlatır.

1897 yılının kışında, Veled Çelebi yazdığı makaleleri hakkında şöyle der: "Bu kış yazdığım makalelerimin içinde en mühimlerinden biri Türk lafzı, Türkçe'de türemek kelimesinden zuhura gelmiş, toplanmış, halk ve icat olunmuş manasına Türk'ten me'huz olduğunu delilleri ve şahitleri ile isbatım idi."

"Girit muhtaçlarına iane maksadıyla Tercüman-ı Hakikat ve Resimli Gazete birer mecmua çıkardılar. Üdeba-ı hazıranın resimleriyle birer makalelerini havi idi. İkisi de makale istediler. Tercüman-ı Hakikat'e sikkeli resim ile edvar-ı edebiyyeye dair bir makalemi derç ettiler. Resimli Gazete'ye "Türk Sayısı" ünvanlı bir makalemle fesli bir resmimi koydular. Şubat başında, risale-i mevkute sansür memurluğunu uhdeme verdiler. Edebi eserler, muharirler de sansüre kurban olmaktan kurtuldu."[19]

---

[17] a.g.e.s.35.
[18] İbnülemin Mahmut Kemal İnal, Son Asır Türk Şairleri, s. 1979
[19] a.g.e.s.1980

Veled Çelebi, 11 Mayıs 1316'da (1901 yılı) ikinci izdivacını yapar ve Zehra Hanım ile evlenir. İkinci eşinin ölümünden sonra üçüncü izdivacını yapacak ve ölümüne kadar Enise isimli eşi ile yaşayacak ve son evliliğinden bir kız çocuğu daha olacaktır.

Veled Çelebi 1901'de rütbe-i üla sınıfına yükseltilerek ona matbuat müfettişliği ünvanı ile altı yüz kuruş yevmiye verilir. O kış önemli vak'alardan biri de Servet-i Fünun Gazetesi'ndeki bir makalesinin jurnal edilmesi oldu. Bu makale Sultan II.Abdülhamit'i kızdırmıştı. Veled Çelebi'yi, gazete sahibi İhsan Bey'i ve Hüseyin Cahid Bey'i adliyeye göndermişler, istintaktan sonra beraatlerine karar verilmişti.

Bu yıllarda Paris'te ittihat, Selanik'te de Terakki Cemiyetleri kurulmaya başlamıştı. Bu iki cemiyet birleşerek İttihat ve Terakki Cemiyeti ismini almıştı. İttihat Cemiyeti'nin İstanbul'da birkaç şubesi vardı. Biri de Mevlevi Ali Paşazade Derviş Kemaleddin Bey'in evindeki şube idi.

Veled Çelebi bu konuda şu bilgiyi verir:

"Derviş Kemaleddin Bey'in evine hafiyeler giremezdi. Müvezzimiz Bedevi Şeyhi Naili Efendi fevkalade cesur olduğundan Paris'ten gelen Meşveret gazetelerini, sair tevzi olunacak yazıları, dergahta bulundurmak ihtiyatsızlığını yapmış, Avrupa'dan gelen bir mektuptan şüphelenerek dergah taharri edilmişti. Şeyhi ve biraderini envai işkenceye duçar ettikleri halde hiçbirimizi ele vermedi.[20]

O tarihlerde İstanbul'da asayiş bozulmuş, katiller, soygunlar çoğalmış, Sadrazam'ın oğlunun sorumsuzlukları İstanbul'daki düzeni değiştirmişti. Bunun üzerine halk arasında huzursuzluk başlamıştı. Selanik'te Şemsi Paşa'nın öldürüldüğü, bu olayların başındaki kişilerden Niyazi ile Enver'in dağa kaçtıkları havadisleri söyleniyordu. Veled Çelebi bu sırada Maliye Nazırı Ziya Paşa'ya giderek Paşa'dan Arnavutluk'ta ve Selanik'te hürriyet ilan edildiğini öğrenir. kişilerden Niyazi ile Enver'in dağa kaçtıkları havadisleri söyleniyordu. Veled Çelebi bu sırada Maliye Nazırı Ziya Paşa'ya giderek Paşa'dan Arnavutluk'ta ve Selanik'te hürriyet ilan edildiğini öğrenir. Bunun üzerine Veled Çelebi sivil elbiselerini çıkarıp,

[20] Veled Çelebi (İzbudak) Hatıralarım,s.48.

Mevlevi elbisesini giyer ve eşine "Artık memleketime istediğim gazetede çalışarak hizmet edeceğim der."[21]

Bu aylardan sonra, Sultan II.Abdülhamid 31 Mart Vak'asının müsebbibi olarak tahttan indirilir, yerine Sultan Mehmed Reşad getirilir. Suldan Reşad Mevlana'ya, Mevlana ailesine çok saygı duyardı. Bu nedenle Çelebi'ye çok yakınlık gösteriyordu. Post-nişin Hüsameddin Çelebi'nin sorumsuz davranışlarını beğenmemeğe başlayan Sultan Reşad, Hüsameddin Çelebi'yi makamından ayırıp, yerine Veled Çelebi'yi tayin etti (1910) Veled Çelebi bu tayini hakkında şöyle der: Ben irade-i seniye ile makamı Mevlana hizmetine tayin olundum, dokuz sene Mevlana postuna oturup hizmet ettim. Meşrutiyet Devri Çelebi'si olarak ittihat ve Terakki erkanı bana ayrıca fevkalade hürmet ederdi.[22]

Veled Çelebi, görevi başında bulunduğu dokuz yıl içinde dergahda durmadan okumuş, kitabe ve eserleri incelemiş, eserlerini yazmış, ayrıca mesnevihanlık ve müderrislik yapmış, Mesnevi-i Şerif ve Minhac-ı Şerif okutmuştur. Karatay Medresesi'nde de öğrencilere Farisi dersleri vermiştir. Dergahdaki Çelebilere de yararlı olmaya çalışmıştır.

Veled Çelebi Dergah'ta Post-nişin olarak görevini yaptığı sıralarda Birinci Dünya Savaşı çıkmıştı. Sultan Reşad, Mevlevi olduğundan bir Mücahidin-i Mevleviyye Alayı teşkilini arzu etmiş, böylece Mevlevi'lerden oluşan bir alay, 1914'de Cemal Paşa komutasındaki IV. Orduya katılmış, üç yıl Şam'da kalmıştı. Veled Çelebi bu birliğin başına getirilmişti. Mücahidin-i Mevleviyye alayının görevi, Şam'daki Türk Ordusu'na moral vermek, savaş sırasında psikolojik yardımlarla ordunun maneviyatını yükseltmekti. Suriye bozgunundan sonra oralarda görev yapmış bu Mevlevi alayı, Konya'ya dönmüştü.

Veled Çelebi'nin Konya'daan sonra İstanbul'a gittiği ve bazı kaynaklarda Çelebi'nin 1919'da Maarif Nezaretince Türkçe'nin ıslahı ve tesbiti gayesiyle teşkil olunan Tedkikat-ı Lisaniyye Encümeni'nde Ali Ekrem, Halid Ziya, Cenap Şehabettin ve Ahmet Hikmet ile birlikte çalıştığı yazılır.[23]

---

[21] a.g.e.s.49.
[22] a.g.e.s. 53.
[23] Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, c.5.s.41.

I. Dünya Harbi'nden sonra Veled Çelebi hayatını şöyle anlatıyor. "Umumi Harb sona erdi. Bu zaman ittihat ve Terakki Partisi dağıtılmış bir vaziyette olup Hürriyet ve İtilaf Fırkası hakim bulunuyordu. Beni de 1919 senesinde Çelebilik'ten ayırdılar. Konya'dan İstanbul'a geldim. Vahdeddin beni Şura-yı Devlet'e aza yaptı. Fakat bu vazifeyi kabul etmek istemiyordum. O devrin birçok siyaset ve fikir adamları tevkif ediliyorlardı. Beni de bir korku aldı. Erenköy'deki evime çekildim. Bir gün bize Samih Rifat Bey uğrayarak Anadolu'ya kaçacağını söyledi ve nihayet gitti. Anadolu'da Milli Mücadele başlamış, Mustafa Kemal Paşa Ankara'da milli bir hükümet kurmuştu. Bu sırada İstanbul'dan Antalya yoluyla Anadolu'ya kaçmaya karar verdim. 1921 senesinde bir İtalyan vapuruna binerek Antalya'ya geldim. Buradan Ankara'daki dostum Hamdullah Suphi Bey'e telgraf çektim. Samih Rifat Bey, şu dörtlüğü o sırada yazmıştı.

"Duydum Antalya'ya gelmiş Çelebi,
Onu gurbette süründürmeyiniz,
Ana yurdundan edip avare
Mevlevidirdiyedöndürmeyiniz..."

Ankara'dan müsaade geldi. Doğruca kara yoluyla Ankara'ya gelerek Ankara Mevlevihanesi'ne misafir oldum.[24]

Mustafa Kemal, o günlerde bütün bilim adamlarına yardım etmiş, onların rahatlarını sağlamıştı. Veled Çelebi İzbudak'a da Ankara Lisesi'nde Farisi öğretmenliği verilmiş, daha sonra da Telif ve Tercüme Encümeni'nden Ziya Gökalp ile birlikte, çalışmaya başlamıştı.

Dil inkılabı çalışmaları sırasında hizmetleri görülen Veled Çelebi İzbudak'ın Samih Rifat bey ile birlikte daha verimli çalışmalarını sağlamak için Atatürk, ilgili makama şu tezkereyi yazdırmıştı:

Ankara, 26.2.1922.

"Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Alisine

Samih Rifat Bey ile Çelebi'nin milletin ilim ve irfanı nokta-i nazarından pek kıymetli mesaide bulundukları malum-ı alileridir. Bilhassa milletin ve bütün Türklüğün muhtaç olduğu esaslı bir Türkçe lügat vücude getirmekle mükelleftirler.

---

[24] Veled Çelebi (İzbudak) Hatıralarım, s.71.

Bu hususta lüzumlu gördükleri bazı kitapların Avrupa'dan celbi icap ettiği anlaşılmıştır. Kendilerinden mezkur kitapların hemen listesini talep ve sipariş buyurmalarını rica ederim. Bu husus için sarf olunacak meblağ tarafımdan temin edilecektir efendim.[25]

Veled İzbudak Ankara'ya yerleştikten sonra ailesini getirmiş ve Atatürk'ün isteği ile Çankaya'daki bağ evlerinde uzun zaman oturmuşlar, sonra Mithat Paşa Caddesi'nde satın aldığı tek katlı bir eve taşınmışlardır. Bu yıllarda 2.dönem 1923-1939 Kastamonu Milletvekili, 1939-1943 yılları arasında da Yozgat Milletvekili olarak çalışmıştır. Yirmi yıl TBMM'de görev yapmış ve yaşamının sonuna kadar da Türk dil Kurumu'nda çalışmıştır.

Mithat Paşa caddesindeki evden sonra, eşi Enise İzbudak ve kızı Devlet İzbudak ile Olgunlar sokağı'ndaki bir küçük apartman dairesine taşınmışlar ve burada 4 Mayıs 1953 tarihinde vefat etmiştir. Cenazesinde CHP Genel Başkanı İsmet İnönü, CHP Genel Sekreteri Kasım Gülek ve merhumun yakın dostları bulunmuştur.

Veled Çelebi İzbudak'ın TBMM Azası Tercümeihal Kağıdı Örneği

Sicil No.	: 557
Adı	: Veled Ç. İzbudak
Doğum Tarihi	: 1869
Doğum Yeri	: Konya
Medeni Hali	: Evli, bir oğul, iki kız babası
Tahsili	: Medrese, hususi
Bildiği Diller	:Azerice, Uygurca, Kıpçakça, Tükmence, Tatarca, Arapça, Farsça
Meslek	: Türkçülük, Maarif-İlim Beş dönem milletvekilliği, Telif Tercüme Azası
Milletvekili	: Kastamonu 1,2,3,4. dönemler Yozgat 6. Dönem
Ölümü	: 4. 5. 1953

[25] Türk Ansiklopedisi, C.XX. M.E.B. y. Ankara,1972, s. 463.

1.2. VELED ÇELEBİ İZBUDAK'IN ESERLERİ

Bir Mevlana torunu olarak Konya'da 1869 yılında dünyaya gelen Veled Çelebi Mevlevi tarikatinin zengin kültürü içinde büyümüş, medreseye devam ederek İslami ilimlerin hemen her sahasında bilgi sahibi olmuş ve çeşitli eserler vererek yazı aleminde Veled Çelebi ismi ile tanınmıştır.

Eserlerinde zamanın ağdalı dilini kullandığı gibi son yıllarda açık Türkçe ile yazmıştır. Kendi el yazısı ile meydana getirdiği eserlerdeki sülüs yazısı, her zaman kolay okunamamaktadır. Bundan dolayı eserlerin doğru okunabilmesi için çok titiz ve sabırlı davranılması gerekmektedir.

Soyadı kanunundan sonra İzbudak soyadını almış olan Veled Çelebi, 1923 yılından sonra da Ankara'da milletvekili olarak hizmet etmiş ve ömrünü kapsayan başlıca çalıştığı konu ise Türk Dili olmuştur. Bu cihetle eserleri de daha çok Türk Dili etrafında şekillenmiştir.

Yazarımızın eserleri şunlardır :

1.2.1. Türk Dili Lügati

Veled Çelebi İzbudak'ın kendi el yazısı ile oluşturduğu 12 ciltlik Türkçe sözlüğü. Yazar yekûnu 2356 sayfa olan bu lügati, yarım asra yakın bir çalışma sonucunda ortaya koymuştur. Eserde o zamanın Türkçesinde bulunan bütün sözcükler tek tek ele alınıp alfabetik sıraya göre dizilmiş ve açıklamaları yapılmıştır. Eserin dikkat çeken en önemli yanı ise kelimelerin açıklamaları yapılırken çok teferruatlı ele alınması; verilen örneklerin deyimlerle, atasözleri ile, Divan Edebiyatı ve Halk Edebiyatından alınmış mısralarla, beyitlerle süslenmiş olmasıdır. Bu yönüyle eser tam bir kültürel miras değerindedir.

Ama ne yazık ki, bir çok kıymetli eserimizde olduğu gibi bu nadide eser de bizde şanına layık bir değer görmemiş ve bugüne kadar üzerinde ciddi bir ilmi çalışma dahi yapılmamıştır.

1.2.2. Oğuz Ata Orhun Abideleri

Veled Çelebi İzbudak'ın "Oğuz Ata Orhun Abideleri" adlı kitabı iki kısım halinde kaleme alınmıştır. Birinci kısımda ünlü "Oğuz Kağan Destanı" yer almaktadır. İkinci kısım ise Türklerin en eski yazılı metinleri olan "Orhun Abideleri"

hakkında bilgi taşımaktadır. Cumhuriyetin kuruluşunda milletimize yeni ve milli bir kimlik arayışı esnasında Orta Asya Türk Tarihine el atılmış ve bu konudaki Türk eserleri yazarın kalemi ile Türkiye Türkçesine kazandırılmıştır. Eser bugünkü kuşaklar için de çok önemli ve uyarıcı bir bilgi kaynağı niteliğindedir.

1.2.3. Türk Diline Medhal

Veled Çelebi İzbudak'ın Türk dili ile ilgili yaptığı bir inceleme kitabı. Yazar eserde Türkçenin genel bir değerlendirmesini yapmış ve Türk Dili'nin dünyanın en büyük lisanlarından biri olduğunu ilmi olarak ispata çalışmıştır. Daha çok Türkçe'nin ses bilgisi ve etimolojisi üzerinde durulan eser, yazıldığı dönem itibariyle ileri bir seviyededir. Eserde dil bilgisinin haricinde yer yer dil bilim ve dil felsefesi konularına da girişilmiştir.

Kitap, 1923 yılında, Cumhuriyetimizin ilanından hemen önce, İstanbul'da Amire Matbaası tarafından basılmış ve T.B.M.M. Maarif Vekaleti Neşriyatından çıkmıştır. Eser üzerinde, çalışmamızın inceleme kısmında da ayrıca durulacaktır.

1.2.4. Letaif-i Nasreddin Hoca

Bu eserde Nasreddin Hoca'nın Sultan Orhan yada Beyazıd zamanında yaşadığından, çeşitli bilimlerle İslam bilimleri konusunda o dönemin seçkin bilginlerinden biri olduğundan söz edilmiştir.

1.2.5. El-İdrak Haşiyesi

Kilisli Muallim Rıfat, Veliyyüttin Efendi Kütüphanesinde, bir kitabenin sayfa kenarlarına satır aralarına açıklamalarla yazılan bir sözlük bulmuş ve bu eklenen sözcükleri ilginç görerek El-İdrak Haşiyesi isimli eserde toplamıştır. Bu sözcükleri de kitapta nasıl gördüyse aynen almış, bazı kelimelerin Divan-ül-Lügat-it-Türk'de de bulunduğunu saptamış. Bu kitabın çıkması için Veled Çelebi'den de yardım istemiş, sözcükleri bizim Türkçemize göre açıklamasını arzu etmiştir. Veled Çelebi de her kelimenin açıklamasını bir çok değerli eski sözlüklere (Kamus, Babus, Kestelli, Ahteri, Çullukkapan) bakarak yapmıştır. Böylece El-İdrak Haşiyesi isimli eser ortaya çıkmıştır.

Eser 1926 yılında İstanbul da Devlet Matbaası tarafından basılmıştır.

Veled Çelebi El-İdrak Haşiyesi isimli kitabın Divan'ül-Lügat-it-Türk gibi değerli bir kitap olduğunu söylemiştir.

Ayrıca esere yazdığı önsöz de Veled Çelebi, Atatürk'ün en önemli inkılabının Türk Dili'ni yabancı dillerin etkilerinden kurtarmak olduğunu vurgularken Türk Dili Tetkik Cemiyetinin (Türk Dil Kurumu) bu eseri yayınlamasına sevindiğini de bildirmiştir.

1.2.6. Lisan-i Farisi

Fars Lisanı anlamına gelen eserde yazar eski kültürümüzde Farsça'nın önemli bir yeri olduğunu , o dönemin edebiyatçılarının duygu ve düşüncelerini, çoğunlukla bu dille ifade ettiklerini, ancak bu uygulamayı ustaca yapabilmek için o dilin kurallarını çok iyi bilmek gerektiğini, şiir ve nesirde ince duyguları ayırt edebilmek için Farsça'nın özgün kurallarına dayanmak zorunluluğu olduğunu belirtmiştir.

Eski kültürümüzü ve edebiyatımızı iyi anlayabilmek için Farsça'yı çok iyi bilmemiz gerektiğini vurgulamıştır.

1.2.7. Atalar Sözü

Veled Çelebi İzbudak'ın Azeri, Özbek, Tatar, Kırgız ve Osmanlı diyarlarına ait atasözlerini topladığı kıymetli eseri.

Eser 1936 yılında Türk Dil Kurumu yayınlarından çıkmıştır.

1.2.8. Mesnevi

Mevlana'nın ünlü Mesnevisinin beyit beyit tercüme edildiği eserdir.

Eser Milli Eğitim Bakanlığının Şark İslam klasikleri serisinden çıkmıştır. (1990 – 1991)

Veled Çelebi İzbudak'ın diğer eserleri ise – yayım sırasına göre - şunlardır:

1.2.9. Şerh –i Aşk – Name –i Hazret –i Bahaaddin Sultan Veled,
Mihran Mat. İst. (1305) 1890.

1.2.10. (Bahai müstearı ile) Bedayi'ül Efkar,
Karabet Matbaası (1310),1894

1.2.11. Rubaiyyat–ı Hazret-i Mevlana ,
Ahter Mat. İst. (1312) 1896.

1.2.12. Leyla ile Mecnun,
Alem Mat. İst. (1311) 1895.

1.2.13. Muvazene,
Kaşbar Mat. İst. (1311) 1895.

1.2.14. Birbirimizi Kırmayalım
Evkaf-i İslamiye Mat. İst. (1311) 1895.

1.2.15. Mir Ali Şir Nevai, Muhakemetü'l –Lügateyn (Osmanlıca'ya Nakili);
İkdam Mat. İst. (1315) 1899.

1.2.16. (Bahaeddin) Arapça Gramer,
Dersaadet Mat. İst. (1324) 1908.

1.2.17. Darülfünun Dersleri
Sırat-ı Müstakim Mat. İst. (1328) 1912.

1.2.18. Vasiyetname-i Şerife Şerhi, Hayr'ül Kelam
Necm-i İstikbal Mat. İst. (1330) 1914.

1.2.19. Ferhang-name-i Sadi Tercümesi.

Matbaa-i Amire, İst. (1340) 1924.

1.2.20. (Mehmed Bahaeddin) Divan-ı Türk-i Sultan Veled

Matbaa-i Amire İst. (1341.) 1925.

1.2.21. Kur'an-ı Kerim Elifbası, (Ahmed Edip ile)

Matbaa-i Amire, İst. (1341) 1925.

1.2.22. Türkçeden Türkçeye Lügat.

T.D.K.Y. 1926.

1.2.23. Canlı Tarihler, Hatıralarım,

Hazırlayan; Enver Behnan Şapolyo,

Türkiye Yayınevi, 1946.

İNCELEME

2. İNCELEME

İncelemede İzlediğimiz Yol :

Veled Çelebi İzbudak'ın yazmış olduğu "Türk Diline Medhal" adlı eser, aslında Veled Çelebi'nin yine kendisine ait olan "Türk Dili Lügati" adlı 12 ciltlik büyük Türkçe sözlüğüne önsöz veya giriş bölümü olarak düşünülmüştür. Fakat daha sonra eser, yazar tarafından genişletilip düzenlenmiş ve ayrı bir kitap olarak yayımlanmıştır.

104 sayfa tutarında olan kitap Rumi 1339/ Miladi 1923 yılında, Cumhuriyetimizin ilanından hemen önce, TBMM Hükümeti tarafından Ankara Maarif Vekaleti Neşriyatından -adet 16- çıkarılmıştır. Taş basma olarak yayımlanan eserin Türkiye'deki birçok kütüphanede (taş basma) nüshası bulunmaktadır.

Eserde yer alan bilgiler yazıldığı dönem itibariyle çok ileri düzeydedir. Özellikle yazarın, dönemin imlâ sorunları üzerine ileri sürdüğü görüşleri ve Türkçe'nin sesbilgisi ve etimolojisine ait görüşleri oldukça dikkat çekicidir.

Veled Çelebi, kitabında Türk Dili'ni genel bir çerçeve içerisinde ve belli mevzular dahilinde değerlendirmiş, okuyucuyu sıkacak gereksiz tafsilatlara girişmemiştir. Buna mukabil incelemeye aldığı hiçbir konuyu da yüzeysel olarak geçmemiş, elinden geldiğince bütün konuları, ilmi olarak izaha çalışmıştır.

Ayrıca yazar, bu eserinde Türkçe'nin, dünyanın en mükemmel dillerinden biri olduğunu da bilimsel olarak ispata çalışmıştır.

Biz eserde yer alan konuları beş ana başlık altında topladık ve eseri bu başlıklar altında inceledik.

Buna göre incelememiz 5 ana bölümden oluşacaktır:

1.İmlâ / Yazım kuralları (Ortografi)

2.Sesbilgisi (Fonetik)

3.Biçimbilgisi (Morfoloji)

4.Kökenbilgisi (Etimoloji)

5.Anlambilgisi (Semantik)

2.1. İMLÂ / YAZIM KURALLARI

Eserde ilk olarak ele alınan konu, dönemin imlâ / yazım sorunlarıdır. Yazar imlâ konusunda, Osmanlı'da uzun yıllardan beri tam bir tutarlılığın sağlanamadığını, bundan dolayı da hiçbir eserin tam olarak doğru okunamadığını, böylece birçok karışıklığın meydana çıktığını dile getirmiştir. Bu sebepten – acil olarak - ülkedeki dil bilginlerinin bir araya gelerek Osmanlı yazı dilini belli bir imla sistemine kavuşturmaları gerektiğini vurgulamıştır.

Yazara göre harflerimizin yeniden düzenlenmesi zorunlu bir hal almıştır. Ayrıca gerek Türkçe kelimelerin gerek yabancı kelimelerin belli bir düzene ve imlâya göre yazılmaları da zaruretle gereklidir. Aksi takdirde hiçbir eser tam manasıyla doğru okunamayacak ve ülkenin –okuma yazma- problemi hiçbir zaman hakkıyla giderilmeyecektir.

Veled Çelebi, ülkede sadece çocukların veya ecneblerin değil, belli başlı okuma yazması olanların bile birçok kelimeyi iltibastan (benzerlikten) dolayı yanlış okuduklarını, bu cihetle gerek alfabemizde gerekse yazı sistemimizde birçok yeni düzenlemelerin yapılması gerektiğini vurgulamaktadır.

Yazar , " Bu imlâ düşüşüne Arap alfabesi ile yazı yazmaya başladığımızdan beri tutulmuşuz ... " diyerek , Arap alfabesinin tam olarak Türkçe' nin yapısına ve fonetiğine uymadığını dile getirmiştir.

Yazara göre bu sakıncalardan kurtulmak için alfabemizi , dilimizin yapısına ve fonetiğine uygun olarak yeniden düzenlemelidir.

Veled Çelebi'nin bu konuyla ilgili görüşlerini şu şekilde sıralayabiliriz :

1.Bizde hemze/elif, hem sessiz harf olarak hem sesli harf olarak kullanılmaktadır. Bu doğru bir iş değildir. Bundan dolayı da kelimelerin okunuşunda birçok karışılık meydana çıkmaktadır. Bu durumda öncelikle yapacağımız, sessiz elifle (hemze), sesli elifin yazılışını birbirinden ayırmak olacaktır. Buna göre sessiz hemzeyi başta, elif harfinin üstüne koyarak (أ) (أت) (et), ortada boş bir (diş) içinde (ئـ) (برائت) (berâet), sonda ise yalnız yazarak (ء) (قرء) (ḳar'a), tespit etmemiz gerekir.

Sesli elife gelince (ا) normal elif şeklinde göstereceğiz. Ortada ve sonda yazılışı da aynı olacak (باش) (baş), (پاشا) (paşa) gibi. Zaten ünsüz harf olmadan

ünlü harfle kelimeyi başlatamadığımız için sesli elifin başta yazılması da söz konusu olamaz. Böylece sessiz elifle (hemze), sesli elif birbirinden ayrılmış ve mevcut karışıklık da giderilmiş olur. (bkz. met. say. 5, 6)

2.Yine hem ünsüz hem ünlü harf olarak kullandığımız (و) vav harfini de yazıda birbirinden ayırmalıyız. Buna göre ünsüz harf olarak kullandığımız vavı, Uygur vavı gibi bitişik yazarsak, sesli vav harfinden ayırmış oluruz.

Örnek: (ورمق) (varmaḳ), (قەوون) (ḳavun) gibi (bkz. met. say. 7)

Zaten (ڧ) "fa" harfi ile (ٯ) "kaf" harfinin noktaları olduğundan dolayı da herhangi bir karışıklık ortaya çıkmaz. Okuyucu da böylece hangi vavın sesli, hangi vavın sessiz harfe delalet ettiğini kolayca anlamış olur.

3. Türkçe'de (g), (n), (k) seslerini aynı harfle (ك) karşıladığımız için yine birçok karışıklık ortaya çıkmaktadır. Bu cihetle (g) sesine karşı (گ), nazal n (ñ) sesine karşı (ڭ), (k) sesine karşı ise (ک) harfini kullanırsak bu karışıklığı da önlemiş oluruz. (bkz. met. say. 6)

4. Türk Dili, ünlü bakımından zengin bir dildir. Öyle ki Türkçe'de (a, e, ı, i, o, ö, u, ü) olmak üzere toplam 8 ünlü (vokal) vardır. Bundan dolayı kelimeleri doğru okuyabilmek için bütün vokalleri yazıda işaretlememiz gerekir. Aksi taktirde kelimelerin okunuşunda yine birçok yanlışlık ve karışıklık meydana çıkacaktır , diyen yazar örnek olarak (و) vav ve (ی) ye, harflerinin üzerine birkaç basit işaret koymak suretiyle bu harflerin değişik vokallere tekabül etmesini şu şekilde sağlamıştır :

(وَ) = (o) / (اوَقومق) (oḳumaḳ)
(وُ) = (u) / (اوُصلانمق) (uslanmaḳ)
(وٓ) = (ö) / (گوٓرمك) (görmek)
(وٛ) = (ü) / (گوٛلمك) (gülmek)
(يِ) = (ı) / (قيرمق) (ḳırmaḳ)
(ي) = (i) / (ديدي) (didi) gibi.

Yine kelime sonundaki (a, e,) seslerini, (ـه ، ه) harflerini kullanarak tespit etmiştir.

Bir de (ــــ) boş bir (diş) kullanarak üstünlerin tekrar ettiği durumlarda okuyucuya kolaylık sağlanabileceğini söylemiştir.

Örnek: (قنپه) (ḳanepe), (كلبك) (kelebek) gibi. (bkz. met. say. 8)

5. İki sakin sesin birleştiği durumlarda yani iki sessiz harfin karşılaştığı durumlarda, birinci sessiz harfin üstüne cezm (ْ) işareti konulmalıdır.

Örnek: (صرْت) (şırt), (كرْك) (kürk). gibi. (bkz. met. say. 8)

6. Kelimenin ilk sessiz harfinin akabinde sesli harf gelmezse, o ilk sessiz harf üstün kabul edilmeli ve bu durum kurallaştırılmalıdır. Böylece bu tür kelimelerde üstün işareti kullanmaya da gerek kalmaz.

Örnek: (أوت) (evet) kelimesini artık;

(اوت ، ئه‌وه‌ت ، أوه‌ت) yazmaya hacet kalmaz. (bkz. met. say. 8)

7. Belli başlı eklerin ve edatların yazılış kalıbı asla bozulmamalıdır. Çünkü bozulacak olsa birçok değişik şekil ortaya çıkacaktır ki bu da yine yazımda karışıklığa sebep olacaktır.

Örnek: (در ، دى ، سز ، لق ، لك ، مق ، مك ، دن ، جك ، جق) (dır, dı, sız, lık, lik, mak, mek, den, cek, cak) gibi ekleri, hep aynı şekilde yazmamız gereklidir. (bkz. met, say. 9)

Görüldüğü üzere Veled Çelebi, dönemin bozuk imla geleneğine karşı çıkarak kendine göre birçok yeni düzenlemeler getiriyor ki, bu düzenlemeler bize göre de doğrudur.

Eserin ilerleyen bölümlerinde yazar yine yazım kuralları ve harflerle ilgili bazı beyanatlarda bulunuyor . Şöyle ki, yazara göre , kullandığımız Arap Alfabesinde , bizim imlamızda kullanılmasına gerek olmayan birçok harf vardır. Örneğin Arap Alfabesinde üç çeşit **(s)** (ص) (س) (ث) , üç çeşit **(h)** (ه) (خ) (ح), dört çeşit **(z)** (ز) (ض) (ظ) (ذ), iki çeşit **(t)** (ت) (ط), ve iki çeşit **(k)** (ك) (ق) harfi vardır. Bu harfler Arapça'nın ses yapısına göre tertip edilmiştir ve Arap imlasına göre, kullanılmaları zaruridir. Oysa bizde bu harflerden sadece birini kullanmak yeterlidir. Yani harflerin kalın ve ince şekillerinden sadece biri tercih edilmeli diğer harfler atılmalıdır. Böylece gereksiz harfler atılarak alfabe hafifletilecek ve imla sistemimiz daha bir kolaylaşacak, yoluna girecektir.

Yazara göre yazıda yeterince ünlü harf (vokal) kullanabilirsek bu kalınlı inceli konsonantların, kalınlarını kullanmaya hiç hacet kalmaz.

Örnek: (تَوْى) (toy), (تُوى) (tüy) buna göre (تَوْى)'u (طوى) (toy) şeklinde yazmaya gerek yok veya (داشمك) (daşmak), (دشمك) (deşmek) buna göre (داشمك) (daşmak)'ı, (داشمق) (daşmaḳ) şeklinde yazmaya gerek yok. Çünkü kalın sıradan geldiğinde kalın, ince sıradan geldiğinde zaten ince okunacaktır.

Bu konuda bir de cetvel hazırlayan Veled Çelebi harfleri ayıkladıktan sonra, kullanmamız gereken harfleri de şu şekilde sıralamıştır:

(ء ب پ ج چ ر ش ف ع ل م ن و ى ك غ س ث ت د ه ز) (bkz. met. say. 16)

Yazarın bu konudaki görüşlerinden anlıyoruz ki 1928 Harf İnkılabında, bugünkü Türk alfabesinin taslağı hazırlanırken Veled Çelebi'den büyük ölçüde yararlanılmış ve onun fikirlerinden istifade edilerek alfabe düzenlenmiştir. Şöyleki bugünkü Türk alfabesine bakıldığında Veled Çelebi'nin o zamanlar arzu ettiği şeylerin hepsini bulmak mümkündür. Kaldı ki kendisinin Atatürk'le çok yakın ilişkiler içerisinde olduğu ve yüce önderin her zaman el üstünde tuttuğu insanlardan birisi olduğu kaynaklarda yazılıdır.[1]

Yine 6 Ağustos 1928'de Galatasaray Lisesin'nde Maarif Vekili Mustafa Necati'nin başkanlığında Harf İnkılabıyla ilgili olarak düzenlenen bir toplantıya, İsmet İnönü'nün teklifiyle Veled Çelebi'nin de katıldığı bilinmektedir.

Ancak şunu da belirtelim ki Veled Çelebi, hiçbir zaman harflerimizin değişmesinden yana olmamıştır. Ona göre alfabe değişikiliği eski kültürümüzle alakamızı büyük ölçüde kesecek ve ülkeye yarardan çok zarar getirecektir. O, eski harfleri kullanmaya devam etmemizi fakat imla ve yazı sistemimizde birçok yeni düzenlemeler yapmamız gerektiğini savunmuştur.[2]

Yazım / İmla mevzuunda son olarak Veled Çelebi, yabancı kelimelerin yazılışlarına değinmiş ve bu konuda Arapları örnek almamız gerektiğini söylemiştir.

---

[1] Bu konu için bkz.
KORUCUOĞLU, Nevin. Veled Çelebi İzbudak. (Kültür Bakanlığı Yayınları, Türk Büyükleri Serisi, Ankara 1994) (s. 18 s. 44 – 45)

[2] Bu konular için bkz.
ERTEM, Rekin; Elifbeden Alfabeye, Türkiye'de Harf ve Yazı Meselesi (Dergâh Yay., İstanbul 1991) (s. 167 s. 185 s. 251 s. 253 s. 348)

Çünkü Araplar yabancı dillerden aldıkları kelimeleri kendi dillerinin yapısına uydurarak telaffuz eder ve o şekilde yazarlar. Hatta bu yaptıkları işleme de (ta'rib) yani Arapçalaştırma ismini verirler. Bizde de aynı şeyin uygulanması gerektiğini söyleyen Veled Çelebi bu konuda aydın kişileri ve edipleri sorumlu tutar ; sanatlı yazı yazmak uğruna Türkçe'yi mahvettiklerinden , binlerce yabancı kelimeyi hatta edat ve terkipleri güzide dilimize sokarak Türkçe'yi anlaşılmaz ve içinden çıkılmaz bir hale getirdiklerinden yakınır . Hiç değilse alınan yabancı kelimelerin Türkçe'nin ses yapısına uydurularak kullanılmasını yani Türkçeleştirilmesini ister. Ayrıca yabancı gramer şekillerinin, yani terkiplerin izafetlerin, edatların, eklerin kesinlikle kullanılmaması gerektiğini yineler.

Yabancı dillerden alınan kelimelerin Türkçe'nin fonetiğine uydurularak dile getirilmesini ve o şekilde yazılmasının doğru olduğunu söyleyen Veled Çelebi, Araplardaki "tarib" usulünün kullanılması gerektiğini vurgularken şu örnekleri verir:

Farsça'dan almış olduğumuz (بازارکان) (bâzârgan) lafzı bizde değişime uğrayarak (بزرکان) (bezirgân) şekline dönüşmüştür. Bunu artık (بازارکان) (bâzârgan) şeklinde yazmanın anlamı yoktur. Yine Farsça'dan aldığımız (داستان) (dâstân) lafzı da bizde (دستان) (destan) şekline dönüşmüştür. Bu kelimeyi de artık (داستان) (dâstân) şeklinde yazmanın bir anlamı yoktur. (bkz. met. say. 32)

Veled Çelebi'nin yabancı kelimelerin Türkçeleştirilmesi gerektiği yönündeki görüşleri de, tam olarak "Harf İnkılabı" ile mümkün olacak, inkılaptan sonra bütün kelimeler yeni yazı sistemine göre ve Türkçe söylenişlerine göre yazılacaktır.

2.2. SESBİLGİSİ (FONETİK)

Veled Çelebi İzbudak'ın Türk Diline Medhal adlı eserinde, üzerinde durduğu ikinci konu ise sesbilgisi (fonetik) dir. Bu bölümde ilk olarak Türkçe'deki ünlü uyumuna değinen Veled Çelebi, Türk Dili'ndeki vokaller yönüyle şekillenmiş olan bu sistemli ahengin, adeta bir mucize olduğunu söyleyerek böyle bir durumun başka hiçbir lisanda görülmediğini övünerek dile getirir:

"Aheng-i Savti aşağıda geleceği veçhile adeta mucize nevinden bir hassadır ki naziri hiçbir lisanda görülmez. Hatta halis Türkçe bir kelimenin yegâne miyar, iş bu ahengidir. Ahengi bulunmayan kelime de halis Türkçe değildir.

Bize bu ahenk hassası lisanımıza hariçten girmiş kelimeleri derhal gösterir. Sonra tekellümümüz, musiki gibi adeta perdeler dahilinde cereyan eder. Lisanımıza giren ecnebi kelimeleri de kendi hassasına uydurur. Lisanımızın kolay öğrenilmesine sebep olur." (bkz. met. say. 12)

Yazara göre Türkçe'de vokaller kesin bir düzene sahiptirler. Öyleki Türkçe'de bir kelime kalın vokalle başlarsa mutlaka kalın vokalle, ince vokalle başlarsa muhakkak ince vokalle devam etmek zorundadır.

Ayrıca Türkçe kelimelerde (o, ö) sesleri sadece ilk hecede bulunabilir. Diğer hecelerde bulunursa o kelime halis Türkçe değildir. Örnek: Sinop, akort gibi kelimler hakiki Türkçe değildir. (bkz. met. say. 10)

Bir de düz ünlü ile başlayan kelime yine düz ünlü ile, yuvarlak ünlü ile başlayan kelime ise, ya dar yuvarlak ya da düz geniş ünlü ile devam etmek zorundadır.

Bütün bu bilgilerin ışığında Veled Çelebi, - bugün de geçerli olan - şu kanıya ulaşmıştır :

Türkçe Kelimelerde ;

(a) vokalinden sonra yine mutlaka (a) veya (ı)

(ı) vokalinden sonra yine mutlaka (a) veya (ı)

(o) vokalinden sonra yine mutlaka (a) veya (u)

(u) vokalinden sonra yine mutlaka (a) veya (u)

(e) vokalinden sonra yine mutlaka (e) veya (i)

(i) vokalinden sonra yine mutlaka (e) veya (i)

(ö) vokalinden sonra yine mutlaka (e) veya (ü)

(ü) vokalinden sonra yine mutlaka (e) veya (ü)

vokalleri gelmelidir. Bunun akabinde de bütün bu ünlü uyumu bahsini ve vokallerin kelime içindeki sıralanış düzenini şu iki basit örnekte toplamıştır:

Kalın sesler = "Konuşalım"

İnce sesler = "Görüşelim"

Yazara göre bu ünlü uyumunun (büyük ünlü uyumu ve küçük ünlü uyumu) dilimiz açısından çok önemli iki faydası bulunmaktadır.

Birincisi; bu uyum sayesinde kelimelerin açık bir şekilde Türkçe olup olmadıklarını anlarız.

İkincisi; dilimize giren yabancı kelimeleri de bu tertibe uydurarak Türkçeleştirmiş oluruz. Zaten bu tertibe uymayan kelimler de dilimizle kaynaşamaz ve iğreti durur.

Daha sonra yazar, sesbilgisi ile ilgili olarak, mahreçleri birbirine yakın olan seslerin, tabii olarak birbiriyle değiştiklerini, özellikle konsonantların zamanla kendi mahrecine yakın başka konsonantlara dönüştüğünü dile getirir ve değişmelerini tespit ettiği mahreçleri birbirine yakın olan harfleri belli gruplara göre ayırarak sıralar:

(ء ه ع خ غ ق ك - ض ج ش ی ل ر ن)

(ط د ت ص ز س ظ ذ ث - ف ب م و)

(a, e, ı, i, o, ö, u, ü, h, ', ḫ, ġ, ḳ, k, - ż, c, ş, y, l, r, n – ṭ, d, t, ṣ, z, s, ẓ, ẕ, s̱, - f, b, m, v)

(bkz. met say. 13 - 14)

Fakat yaptığı bu tasnifin tam manasıyla ilmi bir şey olmadığını, bu konuda kendini yeterli görmediğini de açıkça dile getirir.

"Hakiki itiraf etmek lazım gelirse bu tertipler de ilmi vaktai bir şey değildir. Bu babda kat'i bir eseri sırf ilm-i maharicle uğraşan ve mutlaka Avrupa lisanlarından biriyle bir de Arapça öğrenmiş bulunan bir mütehassıs yazabilir"

Yazarın buraya aldığımız görüşleri oldukça yerindedir. Çünkü dönem itibariyle ses bilgisi çalışmaları henüz yenidir ve ses olayları ile ilgili çalışmalar oldukça azdır.

Buna mukabilen günümüzde bu konu neredeyse, tam manasıyla halledilmiş durumdadır. Gelişen teknik gelişmelerin de yardımıyla insanın ağız yapısı, hançeresi ve seslerin çıkış yerleri ilmi bir şekilde incelenip dildeki ses olayları da büyük ölçüde, dilbilginlerince, tespit edilip neticelendirilmiştir.

Örneğin Türkiye Türkçesindeki ses olaylarını inceleyen Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü öğretim üyelerinden Prof. Dr. Efrasiyap Gemalmaz, seslerin insan ağzındaki çıkış yerlerini ve ses yollarını teknik bakımdan inceleyerek sesleri mahreçlerine göre belli kategorilere ayırmış ve daha sonra Türkçe'deki bütün ses olaylarını –Eski Türkçe'den günümüz Türkçesine- bilimsel olarak ortaya çıkarmayı başarmıştır.[1]

Sesbilgisi kapsamında ele alınmış olan diğer bir husus ise Türkçe'de bulunmayan sesler meselesidir.

Bu konuda Veled Çelebi ilk olarak şunları söylüyor: "Türkçe'de (ث ذ ژ ح ع) (s̱ ,ẕ, j, ḥ, ') harfleri yoktur. Bu harfleri sadece lisanımıza aldığımız yabancı kelimelerde kullanırız. Fakat halk arasında;
(ج = ژ , ه = ح , ز = ذ , س = ث , أ = ع) (' = a ; s̱ = s ; ẕ = z ; ḥ = h ; j = c) telaffuz olunur.

Örnek: (عالم) ('alim) = (آليم) (alim)
(ثواب) (s̱evâb) = (سواب) (sevab)
(ذليل) (ẕelil) = (زليل) (zelil)" gibi. (bkz. met. say. 19)

Fakat burada Türkçe'de bulunmayan harfler / sesler arasına (f) harfini de eklememiz gerekiyor. Çünkü yapılan son çalışmalar, Türkçe kelimelerde, tabiat taklidi ile oluşmuş birkaç kelimenin haricinde (fısıltı, fırıldak, fosur fosur) (f) sesinin bulunmadığını ispatlamıştır.[2]

Daha sonra Veled Çelebi,
(ه خ غ گ ڭ ن ل ر م ف ز = ظ)
(h , ẖ , ġ, g , ñ , n , l , m , r , f , z = ẓ)

---

[1] GEMALMAZ, Efrasiyap : "Standart Türkiye Türkçesi (S.T.T.)'ni ilgilendiren Ses Olayları" (Atatürk Ünivesitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Sayı 13, Erzurum 1999)
* GEMALMAZ, Efrasiyap : "Türkçe'nin Fonemler Düzeni ve Bu Fonemler Düzeninin İşleyişi" Fen-Ed. Fak. Edebiyat Bilimleri Araştırma Dergisi. Sayı 12, Fasikül 1. Ata. Üni. Fen-Ed. Fak. Yayınları (Ankara 1980)
[2] Bu konu için bakınız : ERGİN Muharrem, Türk Dil Bilgisi (Bayrak Yay. İst. 1998) s. 55-78

ile başlayan hiç kelime yoktur demiş ve Türkçe kelimelerin daha çok hangi harflerle başladığını şu şekilde izah etmiştir:

(١ أ ٢ ى ٣ [ت ط د] ٤ [س ص] ٥ ق ٦ ك ٧ گ)

Buna göre elif harfi ile yani (a, e, ı, i, o, ö, u, ü) sesleri [1] ile başlayan kelimler 1.Sırada; (ى) harfi ile yani (y) sesi ile başlayan kelimeler 2. sırada; (ت، ط، د) harfleri ile yani (d ve t) sesleri ile başlayan kelimeler 3. sırada; (س، ص) harfleri ile yani (s) sesi ile başlayan kelimeler 4. sırada; (ق) harfi ile yani (ḳ) sesi ile başlayanlar 5. sırada; (ك) harfi ile yani (k) sesi ile başlayan kelimler 6. sırada; (گ) harfi ile yani (g) sesi ile başlayan kelimeler 7. sıradadır.

Fakat günümüzde dilbilgisi çalışmaları yazarın buradaki görüşlerinden bazılarını da geçersiz kılmaktadır. Şöyleki, yazarın, Türkçe kelimelerin başında bulunmadığını ileri sürdüğü harflere, bugün (c) ve (v) seslerini de eklemek durumundayız. Ayrıca yazarın sadece kelime başında bulunmaz diye öne sürdüğü (ẖ), (h) ve (f) sesleri de asılda Türkçe'de bulunmayan seslerdir. Fakat yazarın yaptığı bu ufak tefek yanlışları hoş görmek durumundayız. Çünkü daha önce de belirttiğimiz gibi dönem itibariyle sesbilgisi düzeyindeki çalışmalar bizde henüz yeni ve yüzeyseldir.

Bu konunun ardından Türkçe'deki konsonant benzeşmeleri olayına giren yazar "Dilimizde (m, n, b) harflerinden ikisi yan yana bulunursa, mahreçlerinin yakın olması hasebiyle biri diğerine tebdille telaffuz olunur." demiş ve şu örnekleri vermiştir :

künbet = kümbet

penbe = pembe

saklanbaç = saklambaç

tolanbaç = tolambaç

Bazen de bir konsonantın tamamen, kendinden sonra gelen konsonanta benzeştiğini söylemiştir. Örnek: ak bak = abbak (bkz. met. say. 21)

---

[1] Bu bölümde; harflerin ayrı, seslerin ayrı dile getirilmesi, harf ile sesin aynı şey olmadığındandır. Şöyleki Türkçe'de (ط, ظ, ص, ض) (ṭ , ẓ , ṣ , ż) gibi sesler olmadığı halde, eskiden, kalın vokallerin belirlenmesi için bu harfler Türkçe kelimelerin yazılışında da kullanılmıştır. Fakat bu durum (ص ط ظ ض) (ṣ , ṭ , ẓ , ż) gibi seslerin Türkçe'de bulunduğunu göstermez.

Yine bu bölümde kelime başında ünlü türemesi meselesine de değinilmiş ve örnek verilmiş:

raf = iraf

recep = irecep

liman = iliman

ramazan = iramazan gibi. (bkz. met. say. 35)

Yazar bu kelime başındaki ünlü türemesi olayını da kelimelerin Türkçeleştirilmesi şeklinde yorumlamıştır .

Kelime içindeki ünsüz türemesi olayının da, daha çok Türkçe kelimelerde görüldüğünü dile getiren yazar bu konuda da şu örnekleri vermiştir:

Zık = zınk	çapmak = çarpmak
güp = gümp	kıpmak = kırpmak
höp = hörp	hırlak = hırtlak
kop = kolp	gırlak = gırtlak
sat = salt	komak = koymak
	bumak = buymak

kelime arasında türeyen bu seslerin manayı daha da pekiştirip kuvvetlendirdiğini söylemiştir. (bkz. met. say.. 58)

Türkçe'deki metatez (göçüşme) olayını da bir kelimedeki iki harfin alt üst olması şeklinde yorumlamış ve şu örenekleri vermiştir:

Yağmur = yamğur

Bulgur = burgul

Gibi = bigi

Ögrenmek = örgenmek gibi. (bkz. met. say. 96)

Ayrıca Türkçe'deki hece yutumu meselesine de değinen yazar, hece yutma olayının Türkçe'de iki çeşit olduğunu, bunlardan birincisinde, karşılaşan iki kelimenin bazen harflerini kaybederek küçülüp birbiriyle kaynaşmalarıyla;

Örnek :

Uş ol = şu

Üst ara = üzre > üzere. gibi.

İkincisinde ise uzun ismlerin bazı hecelerinin veya seslerinin düşerek kısalmasıyla ortaya çıktığını söylemiştir.

Örnek:

Muhammed > memiş

İbrahim > ibiş gibi. (bkz. met. say. 97)

Yine yabancı kelimelerin gerek göçüşme, gerek ses türemesi, gerek ses düşmesi, gerekse ünlü uyumu yoluyla Türkçeleştiklerini ve bu yolla değiştiklerini söyleyerek şu örnekleri veriyor.

Göçüşme (Metatez) yoluyla:

micaz = mizac

cehiz = cihaz = cehiz

Konsonant türemesi yoluyla:

mail = mayil

Ses düşmesi ve ünlü uyumu yoluyla:

hâvâyic = havıç = heviç = havıç = havuç = havıç

Konson ve vokal değişmesi

bârgir = beygir

bazârgân = bezirgân = bezirgen

arayiş = alayiş

(bkz. met. say. 31, 37, 38, 39, 40, 41)

Son olarak sesbilgisi bağlamında ele alabileceğimez bir diğer konu ise yazarın, dillerin şekillenmesinde, insanların yaşadığı bölgeleri ve iklimleri birinci derecede etkili görmesidir.

Veled Çelebi'ye göre, değişik yörelerin insanlarının ağız yapısı ve ses yolları da değişiktir. Böylece çıkardıkları sesler de farklı farklıdır. Örneğin sıcak bölge insanlarının bedenleri haşin ve serttir. Sert şeyler yerler, dudakları kalınlaşır, hançerelerinin teşkili de ona göre olur. Mesela bir Şamlı'nın kullandığı (tebessüm) kelimesini çölde gezen bir bedevi ancak (tafassum) gibi telaffuz edebilmektedir. Zira dudağı, dili, boğazı kalınlaşmıştır. (bkz. met. say. 84)

Yazarın bu bağlamda ileri sürdüğü görüşler bugün de geçerliliğini korumakatadır. Kaldı ki lehçe ve şivelerin ortaya çıkış sebeplerinden biri de budur. Günümüzde bu tür mevzular dilbilimin konuları arasında incelenmeye devam etmektedir.

2.3. BİÇİM BİLGİSİ (MORFOLOJİ)

Eserde morfoloji (biçim bilgisi) yönünden verilen bilgiler oldukça dar olmasına rağmen yine de yazarın bu konu ile ilgili bazı kayda değer açıklamaları vardır.

Yazar daha eserin önsözünde, Türkçe'nin yapı bilgisine[1] değinerek dilimizdeki en önemli yapısal değerin, sözcüklerin köklerinde gizli olduğunu söylemiş, gerek gramer çekimleri, gerek tamlamalar esnasında bu köklerin herhangi bir değişikliğe uğramadığını böylece birçok kelimenin en eski zamanlardaki kullanılış manasına ulaşılabildiğini dile getirmiştir. Bunun da, kelimelerin kökenini incelerken dilbilginlerine bir hayli kolaylık sağladığını vurgulamıştır. Öyleki yazara göre Türkçe kökleri, hakkıyla bilen birisi hemen her sözcüğün hakiki manasını bilir, yabancı kelimeleri derhal anlar, başka dilden bir kelimeyi, bir ıstılahı lisanına çevirmek lazım gelirse onun tam mukabilini bulur, yahut bir asıldan (tevlit eder) doğurtur. (bkz. met. s. 43)

Ayrıca yazar, Türkçe'nin kelime türetmede çok işlek bir dil olduğunu şöyleki, Türkçe'de her kelimeden fiil yapılabildiğini hatta bu yapılan fiilden tekrar bir fiil daha yapılabileceğini, fiillerin katmerli geçişli hallerinin bulunabileceğini övgüyle anlatmıştır.

Yine bu bağlamda yazarın üzerinde durduğu bir başka husus, Türkçe'de, sözcük köklerinin üzerine gelen eklerin, yapılanırken çok sistemli ve hayranlık verici bir yol izlemesidir. Yazara göre Türkçe'nin yapısında en küçük bir çatlaklık, düzensizlik veya uyumsuzluk görülmesi mümkün değildir. Sözcükler, sözcük türleri, sözcük kök ve ekleri, çekim ve tamlama durumları, adeta gizli ve sihirli bir el tarafından itina ile oluşturulmuş gibidir.

Daha sonra Veled Çelebi, yine morfoloji bağlamında ele alabileceğimiz şu görüşlere yer vermektedir: Bir dilin en önemli oluşum elemanları, o dildeki hareketsiz sözcükler değil, çeşitli türlerle şekillenmiş olan ekler, edatlar, terkip ve tamlamalardır. Zaten yabancı bir dili iyi öğrenebilmenin yolu da o dildeki hareketli yapıları – ekleri, edatları, gramatikal çekimleri, terkip ve tamlamaları - yeterince iyi

[1] Yapı bilgisi = Biçim bilgisi (Morfoloji)

tanıyabilmekten geçer. Bu bağlamda yazar Türkçe'yi gramatikal yönden iyi anlamamız için Türkçe'nin bu tür yapılarını çok iyi bilmemiz gerektiğini öğütlüyor.

Ayrıca dilimize hiçbir zaman yabancı hareketli yapıları sokmamamız gerektiğini vurgulayan yazar, aksi taktirde dilimizin mevcut yapısının bozulacağını ve güzide lisanımızın zedelenerek tahrip olacağını, böylece gelişmiş dillere nazaran geri kalacağını belirtiyor. (bkz. met. say. 22)

Metnin ilerleyen bölümlerinde de yabancı dillerden alınmış bazı kelimelere Türkçe eklerin getirilmesi suretiyle o kelimelerin Türkçeleştirildiğini ve bu durumun dilimiz açısından faydalı bir şey olduğunu belirtiyor.

Örnek: Hoş + lanmak Şeker + leme
Helal + lanmak Darçın + lı
Mezar + lık Badem + cik gibi. (bkz. met.say. 41)

Yine metnin ilerleyen bölümlerinde Türkçe'de herhangi bir köke getirilecek bazı farklı eklerle yeni yeni isimlerin oluşturulabileceğine dair örnekler veriyor:

Baş
Baş + dak
Baş + daşı
Baş + ama
Baş + ak
Baş + cı vb. (bkz. met.say. 54)

Daha sonra Türkçe'deki görev elemanlarının (ekler – edatlar) üzerinde durarak, bugün kendi başlarına herhangi bir anlam ifade etmeyen eklerin ve edatların, aslında dilin ilk oluşum zamanlarında, her birinin kendi başına birer bağımsız sözcük olduklarını, fakat zamanla bazı seslerinin düştüğünü ve kendinden önceki kelimelerle karılıp kaynaşarak bugünkü durumlarına ulaştıklarını ispatlarla açıklıyor. (bkz. met. say. 62, 63, 64)

Yazarın "biçim bilgisi" bağlamında ilgimizi çeken diğer bazı görüşleri de şu şekildedir: ".... bütün kelimeler (cevahir) kökler (levahik) bitişikler tarzında ikiye ayrılır. Kök fiillerde (olmak) lafzındaki (ol) gibi. İsimlerde (taş, göz, el) gibi. Bitişik fiillerde (oldurtmak) daki (dur-t-l-mak) ile terkip arasındaki (dır, dan, mış, lık, m, n,

n, de, e, rek, se, çek) gibi birçok lafizlardır. (levahik) denilen bu edatların da başlıca birer kelime olduklarını yukarıda bir nebze söylemiştik."
(bkz. met. say. 73)

Yani Türkçe'deki bütün sözcüklerin, kökler (anlam elemanları) ve ekler (görev elemanları) olmak üzere ikiye ayrıldığını söyleyen Veled Çelebi, bu köklerin isim kökü olabileceği gibi fiil kökü de olabileceklerini vurgulayarak Türkçe'deki belli başlı ekleri sıralıyor ve bu eklerin de aslında eski zamanlarda birer anlamlı sözcük olduklarını yineliyor.

Eserin son bölümlerine doğru da Türkçe'deki ikilemelere ve şahıs zamirlerine değinen Veled Çelebi; ikilemeler hususunu ittiba' kelimesi ile isimlendirerek bu tür sözcük öbeklerinde ikinci kelimenin herhangi bir mana ifade etmediğini sadece birinci kelimenin manasını teyit ve teb'id etmek için kullanıldığını söylemiştir.

Örnek:

At mat Dede mede
İki miki Aşk maşk vb. (bkz. met. say. 94)

Şahıs zamirleri hususunda ise bu zamirlerin bugün "ben, sen, o, biz, siz, onlar" şeklinde bulunduğunu, ancak bunların da aslen böyle olmadıklarını zaman içinde ses değişmeleri yoluyla bu hale geldiklerini ilmi bir şekilde açıklamıştır.

Örnek: "(Biz) kelimesi de (ben)'in (b) sesi ile (sen, n, sen)'den maklub (niz)'den mürekkeptir. ["z" ile "s" meyanında tebadül caridir = imes = imez]. Şu surette ben ile sen demektir ki neticesi bizdir. (bkz. met. say. 98)

Eserde "biçim bilgisi" (morfoloji) yönüyle verilen bilgiler bu kadardır. İşlenilen konular biraz kısıtlı ve sınırlı olsa da, aktarılan bilgiler elden geldiğince ilmi dayanaklarla izahlandırılmıştır ve oldukça ilgi çekecidir.

Günümüzdeki "biçim bilgisi" çalışmaları ise, dilbilim verileriyle de desteklenerek daha kapsamlı ve bilimsel bir nitelik kazanmıştır.

2.4. KÖKEN BİLGİSİ (ETİMOLOJİ)

Veled Çelebi İzbudak'ın Türk Dili'ne Medhal adlı eserinde, üzerinde durduğu bir diğer önemli konu ise Türkçe'nin köken bilgisi (etimolojisi)'dir. Bu konuya eserde geniş yer veren yazar daha eserin önsözünde Türkçe'nin etimolojisi ile ilgili şunları söylemektedir.

"İlm-i lisana hakiki intisabı olanlar -atide görüleceği veçhile- cevherlerden kısm-ı azamının pek kadim zamanlarda bazılarının belki de iptida-yi tekellümde hangi noktaya mevzu olduğunu –şişe derunundaki madde gibi- müşahede eyler.

...Esna-yı tasrif ve terkipde cevher tahayyür eylemediğinden ve aheng-i savtisi muttarit bir kaide tahtında bulunduğundan ekser lügatin kadimden beri asıl mana-yı mevzuuna intikal edilebilir. Bu sebeptendir ki bazen binlerce kelimler müştak oldukları bir cevherin zımnında içtima eylerler. Cevahirin baştan, ortadan fazla bir şey kabul etmemesi de buna sebeptir." (bkz. met. say. 1,2)

Yazara göre Türkçe'de kelime kökleri, çekim ve tamlama sırasında herhangi bir değişikliğe uğramadığı için, aradan yüzlerce yıl geçmiş olduğu halde bu kelime kökleri, asıllarını, özlerini muhafaza edebilmişlerdir. Böylece de dil bilginleri tarafından Türkçe sözcüklerin en eski zamanlardaki kullanılış manaları dahi tespit edilebiliyor.

Ayrıca aynı kökten türemiş olan kelimeler aradan uzun yıllar geçmiş olsa da, o asıl -ana- kökten tam olarak kopmadıkları için bazen binlerce sözcük, türemiş oldukları bir kökün içinde içtima edebiliyorlar. Bu da yine etimolojik araştırmalarda dilcilere büyük kolaylıklar sağlıyor. Ancak yazar, bazı kelimelerin bugün gerçek manasında kullanıldığı halde, vaktiyle, o manaya mecazen ıtlak olduğunu, bunun da bazen karışıklığa sebep olduğunu böyle durumlarda sözcüğü, dil içerisindeki tüm kullanılış durumları ile incelememiz gerektiğini vurguluyor.

Yine etimolojik araştırmalarla kesin kökenlerine ulaşılabilen Türkçe sözcüklerin, daha çok en eski zamanlarda oluşmuş olan kelimeler olduğunu belirten yazar, şöyle demektedir: "Bizim dilimizde kelimenin gayetle eski olması onun aslını tayine yegane sebeptir. Halbuki kelime, Türklerin artık tekemmülünden sonra vazedilmişse manası karanlıklaşır. Bu mesele iş eskidikçe kolaylaşır."
(bkz. met. say. 43)

Veled Çelebi'nin bu kanıya varmasının sebebi, sözcüklerin ilk zamanlarda daha somut kavramlara tekabül etmesi ve zamanla sözcüklerin çok daha değişik kullanımlara duçar olmaları durumudur.

Fakat Türkçe köklerin zaman içerisinde çok az değişikliğe uğramasından dolayı, yazara göre bu ilmi, bizde hakkıyla bilen kimse, beş on kökün manasını bilince ondan üreyen bir hayli kelimenin delaletini de öğrenmiş olur ve her sözcüğün özüne erişir.

Yine yazara göre bu ilim, dilbilgisinin en önemli dalıdır. Bu bilim dalı, dil felsefesi ile beslenecek olursa eski kavimlerin mahkûkâtındaki kelimelerden; onların hangi ırka mensup oldukları , medeniyetleri, sanayileri, ihtiraatları, hangi ırkla ihtilat ettikleri, eski dinler ve mezheplerden hangisine mensup oldukları, mitolojileri, tarihleri hakkında birçok yararlı bilgi elde edilebilir.

Daha sonraki bölümlerde ise Veled Çelebi, Türkçe kelimelerin köklerinde bulunan harflerin birbirleriyle veya mahreçlerine yakın harflerle değişmeleri sonucu yeni yeni manaların ortaya çıktığını, ancak bu ortaya çıkan yeni manaların, asıl -ana- manadan tamamen ayrılmadığını, yine onunla belli yönlerden (manada hafiflik, manada şiddetlenme, manada zıddiyet) ilişkisinin devam ettiğini vurguluyor.

Misal olarak (a) sesi ile başlayıp aynı sessiz harfle (konsonant) biten kelime köklerinin başına bir (y) sesinin eklenmesi suretiyle sözcüğün manasının tam zıddı olan yeni bir kelimenin ortaya çıktığını anlatıyor.

Örnek:

Atmak = Yukarıya fırlatmak

Yatmak = Yukarı ve dimdik olan bir şeyin aşağı inip yere yayılması

Asmak = Bir şeyi yüksek bir mahalden kasmak

Yasmak = Gergin bir şeyin gergisini çıkarıp düzlemek

Ağmak = Gökyüzüne doğru yükselmek.

Yağmak = Gökten yağmurun aşağı inmesi

Anlamak = Bir şeyin mahiyetini kavramak

Yanılmak = Anlamadığını meydana koymak.

(bkz. met. say. 47, 48)

Yine kelime kökünde sesli harfin (vokal) değişmesi ile de asıl manadan tamamen kopmayan yeni kelimeler ortaya çıkıyor.

Örnek:

Çalmak = Bıçağı bir cisme çarpmak

Çelmek = Bir cisme bir şeyi çarpmak

Bulmak = Maddeten bir şeyi bulmak (somut)

Bilmek = Manen bir şeyi bulmak (soyut)

Takmak = Çiviye bir şeyi bağlayıp upuzun sallandırmak

Tıkmak = Oyuk bir yere eşyayı sımsıkı yerleştirmek gibi

(bkz. met. say. 49)

Daha sonraki bölümlerde yazar etimolojik tahlillerin ışığında şu hükmü vermektedir:

"... Apaçık görülüyor ki lisanımızda hüküm süren; köklerin son sessizidir. Son sessizler durdukça baştakiler ne kadar değişse kelimenin temel olan manası değişmiyor." (bkz. met. say. 53)

Buna göre Türkçe kelimelerde asıl mana kelime kökünün son sessizinde gizlidir. Bu son ses tam olarak değişmedikçe yeni yeni türeyen kelimeler hiçbir zaman temel manadan tam olarak kopmamaktadırlar. Bu da Türkçe sözcüklerin en önemli etimolojik özelliğidir. Bu özellik sayesinde günümüzdeki birçok kelimenin kökenine inebilmekteyiz.

Metnin ilerleyen bölümlerinde ise yazar kelime köklerindeki seslerle, mana arasında bir ilişki kurarak, kelime kökündeki sesler eğer ince ve yumuşak iseler, o sözcüğün manası da narin ve nazik olur; yok eğer kalın ve sert iseler o sözcüğün manası da sert ve haşin olur, demekte ve şu örnekleri vermektedir:

Dırmalamak = Bir cismi acıtacak surette tırnaklamak

Dirmek = Bir şeyi parmakla incitmeden toplamak

Kasmak = Bir şeyi zorlanarak kısaltmak, küçültmek

Kesmek = Bir cismi keserek zorlanmadan küçültmek

Tıkmak = Bir eşyayı zorlayarak yerleştirmek.

Dikmek = İki cismi zorlanmadan birleştirmek, yerleştirmek

Ayrıca, yazar çoğu kelimelerin kökünü, iki veya tek sese kadar götürebileceğimizi, çünkü ilk konuşma sırasında aslında çoğu kelimelerin tek veya çift sesten oluştuğunu, (a, ha, bu, tu, ya, na, o) , hatta bugün bile vahşi ve ilkel kavimlerin dillerinin böyle olduğunu söylüyor. Bir de kelime köklerine eklenen eklerin ve edatların aslında ilk zamanlarda kendi başlarına müstakil sözcükler olduğunu hatırlatıyor. (bkz. met.say. 60, 65)

İlerleyen bölümlerde ise yine seslerle anlam arasındaki ilişkilerden bahseden Veled Çelebi, sözcüklerdeki mana ile, o sözcüğün içinde bulunan seslerin mahreçleri arasında da bir bağlantının bulunduğunu ileri sürüyor. Örneğin (b), (p) harfini telaffuz ederken avurt şişer ve dudaklar birden sıkıca kapanır. Böylece ağız içi boş, kabarık bir şekil alır. Bundan dolayı da sonu (b), (p) olan köklerin hemen hepsi kabarıklığa, kabuğa, kapak gibi bir şeyin bir cisim üzerine kapanmasına ve içi boş kalmasına delalet eder.

Örnek:

Abanmak = Yüklenmek

Aparmak = Avucuyla kapmak

Hapaz = Avuç

Obrulmak = Çokrulmak, kabarıp çökmek

Obur = Karnı obrulmuş, şişmiş

Oba = Çadır

Öpmek = Oyuk ağzı, cismin bir mahline kapamak

Tepe = Kabarık top bir cisim

Top = Yuvarlak gibi. (bkz. met. say. 70, 71)

(ḳ) Sesinin de hıklamağa, tazkiye, şiddete delalet ettiğini söyleyen yazar, şu örnekleri veriyor.

Çakmak = Bir şeye sertçe vurmak

Sıkmak = Bir şeyi zorlanarak bastırmak

Tıkmak = Bir eşyayı zorla yerleştirmek

Yıkmak = Hiddetle, şiddetle bir cismi dağıtmak

Kakmak = Bir şeyi sertçe batırmak gibi.

Yine (ç) sesinin ahenginden dolayı hep sesli şeylere delalet ettiğini söyleyen yazar buna da şu örnekleri vermiştir.

Çarpmak = Sesli bir şekilde bir cisimle takışmak

Çağlamak = Suyun seslice akması, coşması

Çalmak = Ahenkli bir ses çıkarmak

Çağırmak = Sesli bir şekilde davet etmek gibi. (bkz. met. say. 51, 52, 72)

Harflerin mahreç ve ses özellikleri ile oluşturdukları kelimelerin manaları arasındaki ilişki hususunda Veled Çelebi son olarak şunları söylüyor: "Harflerin telaffuzu esnasında ağızdaki gırtlak, dil, damak, dudak, geniz vesairenin aldığı vaziyet ile, ilk tekellüm sırasında daima istimal olunup şimdi bazıları terk edilen aza ve endam ile işaretlerin harf üzerinde azim tesiri olduğu muhakkaktır. Gerçi bugün birçok kelimelerde bu davamızı ispat etmezsek bile hakkımızı tasdik ettirecek kadar mebzul misallerimiz de mevcuttur." (bkz. met. say. 69, 70)

Sözcüklerdeki seslerin nitelikleri ile o sözcüklerin mevzu olduğu mana arasındaki ilişki günümüzde de etimoloji uzmanlarının dikkate aldığı bir görüştür[1] ki , bu görüş bizde şu kanının oluşmasına sebebiyet vermiştir:

Yapılan araştırmalar öz Türkçe kelimelerde (f, j, h) seslerinin bulunmadığını, (c, ğ, l, n, m, r, v, z) seslerinin ise Türkçe kelimelerin başında yer almadığını ve Türkçe kelimelerin sonunda ise umumiyetle (b, c, d, g, ġ) gibi seslerin mevcut olmadığını göstermiştir ve yapılan tespitler Türkçe kelimelerde daha çok (a, e, ı, i, o, ö, u, ü, ḳ, k, g, t, s, ş, ç, p) gibi, (ünlü) ve (katı ünsüz) seslerin bulunduğunu ortaya koymuştur. Orijinal Türkçe kelimelerde, yumuşak ve akıcı seslerin yerine daha çok sert ve katı seslerin bulunması, eski Türklerin umumiyetle yarı göçebe bir hayat tarzı sürüp, acımasız doğa ile devamlı içli dışlı bir halde bulunmaları ve çok savaşçı bir millet olmaları ile açıklanabilir. Zaten İslamiyetle tanıştıktan sonra Türk ediplerin, büyük ölçüde Arapça ve Farsça'ya rağbet etmeleri de Türkçe'nin fonetik olarak fazla katı ve sert bir yapıya sahip olmasından dolayıdır. Ancak konsonant yönüyle çizilen bu olumsuz tabloya karşı, dilimiz vokal yönüyle oldukça zengindir. Kaldı ki günümüzde artık bütün sesler (sert-yumuşak-katı-akıcı) Türkçe'nin malı olmuş durumdadır.

---

[1]Bu konu için bkz. AKSAN, Doğan: Her Yönüyle Dil (TDK Yay. Ank. 1995) (s.50-53 s.94-96)

İnsanların yaşam biçimlerinin ve yaşadıkları bölgelerin, dillerine büyük ölçüde etki ettiğini Veled Çelebi de dile getirmiş ve bu konuda şunları söylemiştir: "Sıcak belde ahalisinin cismi haşin ve serttir. Sert şeyler yer, dudakları kalın, hançeresinin teşkili de ona göre olur. Mesela bir Şamlı'nın kullandığı (tebessüm) kelimesini çölde gezen bir bedevi ancak (tafassum) gibi telaffuz eder. Zira dudağı, dili, boğazı kalınlaşmıştır. Havası sulak olan yerlerin insanlarına ait kelimelerde de haşin, kaba kelimeler galiz lafizlar bulunmaz. Mutedil bilad ahalisi huruf ve elfazı da mutedildir.

... Yüce dağlar, yırtıcı hayvanlar, cesim ormanlar, büyük çaylar çok olan yerlerin ahalisinin endamı, sesi, tabii kelamı, düz çöl, çıplak dağlar ahalisininkine asla benzemez.

... İnsanlar neye rağbet eder veya neden korkarlarsa, onlarla çok meşgul olup birçok kelime, tabirler, hikayeler icat ederler." (bkz. met.say. 84, 85)

Görüldüğü üzere insanların yaşam tarzları ve yaşadıkları bölgelerin coğrafi durumları, dillerinin şekillenmesinde / oluşmasında büyük önem taşıyor ki bugün bu konular dilbilimin mevzuları arasında incelenmeye devam etmektedir.[1]

Köken bilgisi (etimoloji) ile ilgili, son olarak dünya üzerindeki bütün dillerin ana bir kaynaktan çıktığı hususuna değinilmiş ve şöyle denilmiştir: "Bir de buracıkta meşhur lisanların zamairini muvazane edelim ki Adem Ata'nın oğulları, henüz dağılmadan mütekellim oldukları, kelimat aksamından olmakla ittifak zahirdir." (bkz. met. say. 100)

Yazar bu kısımda dört büyük dile göre (Türkçe, Arapça, Acemce, Fransızca) şahıs zamirlerini sıralamış ve her birisini kökenine kadar incelemiş, böylece hepsinin özünün aynı seslere ve aynı asla gittiğini saptayarak,dünyadaki bütün dillerin aslında aynı kaynaktan türediğini dile getirmiştir.

(bkz. met say. 101, 102, 103, 104)

Dünyadaki bütün dillerin aynı kaynaktan çıkmış olduğu meselesi bugün de tartışılmakta ve günümüzde bu tür konularla daha çok "dilbilim" ilgilenmektedir.[2]

---

[1] Bu konu için bkz.
PORZIG, Walter; Dil Denen Mucize (Çev. Vural Ülkü) (TDK. Yay. Ank. 1968) (s. 215-231)

[2] Bu konu için bkz. AKSAN, Doğan: Her Yönüyle Dil (TDK Yay. Ank. 1995) (s. 94 -109)

2.5. ANLAM BİLGİSİ (SEMANTİK)

Anlam bilgisi (semantik) konuları da, eserde geniş yer bulan mevzulardandır ve çoğu zaman köken bilgisi ile paralel bir akış içerisinde değerlendirilmiştir.

Kitabın önsözünde yazar, Türkçe sözcüklerin manalarının, sözcükteki seslerle doğrudan orantılı olduğunu; öyleki kalın, sert, katı seslerin bulunduğu bir sözcüğün manasının da katı, sert ve haşin olacağını; ince, yumuşak ve akıcı seslerin bulunduğu bir sözcüğün manasının da yine ince, narin ve nazik olacağını vurgulamıştır.

Yazarın burada bahsettiği konu, aslında sadece Türkçe için değil bütün diller için geçerlidir. Öyleki, bu bahisle ilgili olarak ünlü Arap dilbilgini İbn-i Farisi, "Bana bir bilmediğim lügati sorunuz, yumuşağı mı, serte mi, sesliye mi, sessize mi delalet ettiğini, yani o kelimenin hassasını müşterek ve şamil olduğu manayı size söyleyeyim." demiştir ve sorulduğunda da gerçekten bilmiştir.

Zaten günümüzde de sözcüklerin anlamı ile, o sözcüğü meydana getiren sesler arasındaki bağlantılar incelenmeye devam etmektedir ki bu konu, bugün dilbilimin en önemli mevzularından birisidir.[1]

Yazar daha sonraki bölümlerde, dilimizdeki eşanlamlı sözcüklere değinerek dildeki eşanlamlılık durumunun, daha çok yabancı dillerden alınan kelimeler hasebiyle ortaya çıktığını ve bu durumun, dilimiz açısından olumlu bir şey olduğunu vurgulamıştır. Çünkü aynı kavrama farklı farklı isimlerin verilmesi, dilin kelime zenginliğini ve gelişmişliğini ortaya koymaktadır.

Ayrıca Veled Çelebi'ye göre gerçek manada hiçbir dilde, eşanlamlılık durumu söz konusu değildir. Eşanlamlı zannettiğimiz kelimeler, aslında tam olarak eşanlamlı değillerdir. Bu sözcükler arasında, küçük de olsa kullanım ve nüans farkları vardır.

Yazara göre bir dilde tam olarak aynı anlama gelen iki kelimenin var olması veya yaşaması mümkün değildir. Böyle durumlarda dilin bu sözcüklerden sadece birisini kabul edip diğerlerini atacağı muhakkaktır.

---

[1] Bu konu için bkz.
AKSAN, Doğan: Anlambilim (Engin Yayınları, Ankara 1999) (s. 13-20 s. 30-40)

Bu konuda Veled Çelebi, verdiği bilgilerin ispatı olarak da şu beyanatları ileri sürer: "Mesela eskiden (uşak) lafzı (genç) mukabili idi. Bugün ikisi de başka başka manalaradır. (Beyaz = Ak ; Kara = Siyah) gibi kelimelerin de bazı mahallerde istimali değişmiştir. Bugün aşçı ile lokantacı, dülgerle marangoz başka başka kullanılır. Operatör ile cerrah, oba ile kabile, eski otcı ile eczacı aralarında az çok farklar görülür. Bir kâtibe yazıcı deseniz size darılır. Çünkü devair-i devlette bulunana (kâtip), sokak ortasında arzuhal yazana (yazıcı) derler. (Kâtip)'in fevkinde (muharrir) onun da fevkinde (edip) vardır."

Yazarın bu bağlamda söyledikleri, gerçekten de doğrudur. Çünkü bugünkü dilbilim çalışmaları, hiçbir dilde tam olarak aynı manaya gelen sözcüklerin var olmayacağını, olsa olsa bunların yakın anlamlı sözcükler olabileceğini, bilimsel olarak ortaya koymuştur.

Aynı dilde iki ayrı göstergenin, bütünüyle aynı anlama gelmeyeceği gerçeği ünlü dilbilimci N. Goodman tarafından, mantık açısından da kanıtlanmıştır.[1]

Daha sonraki bölümlerde yazar, dildeki bazı sözcüklerin zamanla çok değişik manalara kaymasından ve dilin devamlı değişen bir varlık olmasından bahseder. Bu konuyla ilgili olarak da "haz" ve "idrar" sözcüklerini örnek olarak verir. Evvelce hisse, pay manasına olan (haz), daha sonraları sevmek, hoşlanmak manalarına kullanılmıştır. Yine evvelce süt sağmak sonra maaş, manaları ifade eden (idrar) günümüzde sidik manasında kullanılmaya başlamıştır. Bu da dildeki sözcüklerin zamanla çok değişik manalara tekabül edebileceğinin bir göstergesidir. (bkz. met. say. 38)

Bir sonraki bölümde ise yazar, sessiz harfleri cisme veya bedene sesli harfleri ise ruha benzeterek; bizi, görünen şeylerin daha çok ilgilendirdiğini, zaten sözcüklerdeki asıl mananın da sessiz harflerde (konsonant) bulunduğunu söylemiştir. Veled Çelebi, kelime köklerinde bulunan konsonantların anlam bakımından çok fazla önem taşıdıklarını, öyleki kökteki konsonların tam olarak değişmemesi halinde mananın da tam olarak değişmeyeceğini söylemiştir. Yazarın

---

[1] Aksan, A.g.e. , s. 78

konsonantları bedene, vokalleri ise ruha benzetmesinin asıl sebebi de, eski harflerle oluşturulan yazıda daha çok konsonantların gösterilmesidir. Hatta Arapça'da sözcükler tamamen konsonantlarla yazılır, sadece uzun vokaller, harf-i med dediğimiz harflerle gösterilir. Kaldı ki Arap alfabesinde zaten vokali işaretleyen herhangi bir harf yoktur. Bunun böyle olmasının sebebi de, Arapça'da asıl anlam ayırıcı öğelerin, konsonantlar olmasıdır. Türkçe vokaller yönüyle zengin bir dil olduğu halde, Türkçe sözcüklerdeki anlam ayırıcı sesler de daha çok konsonantlardır.[1]

Metnin ilerleyen bölümlerinde ise Türkçe'deki bazı seslerin (r, m, n, l, t) gibi kelime köklerinde araya girerek, sözcüğün manasını iyice pekiştirdiği, kuvvetlendirdiği söyleniyor ve şu örnekler veriliyor:

Zık = Zınk
Güp = gümp
Höp = hörp
Çapmak = çarpmak
Kıpmak = kırpmak
Hırlak = hırtlak
Gırlak = gırtlak
Kop = kolp > kulp
Sat = salt gibi. (bkz. met .say. 57, 58, 59)

Yine metnin ilerleyen bölümlerinde yazar, bazı Türkçe kelimelerin zamanla birçok kavramı karşılar niteliğe ulaştığını, böylece bir sözcüğün kullanımına göre çok değişik manalara tekabül ettiğini söylüyor ve şu örnekleri veriyor :

Göz lafzından ;

İnsanın gözü
İğnenin gözü
Çekmecenin gözü
Heybenin gözü

---

[1] Bu konu için bkz.
Prof. Dr. GEMALMAZ, Efrasiyap: Standart Türkiye Türkçesi'nin Formalarının Enformatik Değerleri ve Bu Değerlerin İhtiyaç Halinde Bu Dilin Gelişimine Muhtemel Etkileri (Atatürk Üniversitesi , Erzurum 1997)

Terazinin gözü gibi.

Bulmak fiilinden;

Refah bulmak

Parayı bulmak

İfakat bulmak

Vucut bulmak

Yüz bulmak

Çaresini bulmak gibi

Etmek fiilinden;

Hasıl etmek

Cem etmek

Kesb etmek

Zuhur etmek gibi. (bkz. met. say. 73, 74, 75, 76)

Görüldüğü üzere (göz), (bulmak) ve (etmek) sözcükleri kullanıldıkları yere duruma göre çok değişik manalara gelebiliyor. Yazara göre aslında bu sözcükler, görüldüğü gibi ayrı ayrı manalara delalet eden, ayrı ayrı kelimeler değildir. Hepsinin aslı, bir öze dayanmaktadır. Ancak zamanla değişik kullanımlara girerek türlü türlü yan anlamlara ve mecaz anlamlara sahip olmuşlardır. Yoksa bir sözcük aynı anda birden çok manaya delalet edemez. Bu, dilin yapısına aykırı bir durumdur.

Yazarın buradaki tespitleri de oldukça tutarlı ve doğrudur. Günümüz dilbilgisi ve dilbilim çalışmaları da Veled Çelebi'nin bu konudaki görüşlerini doğrulamaktadır. Günümüzde bu mevzu ile ilgili olarak belirlenen tespit şudur:

"Bütün sözcüklerin herşeyden önce bir gerçek / temel anlamları vardır, daha sonra bu gerçek anlamdan biraz kayarak sözcükler türlü türlü yan anlamlar kazanabiliriler. Daha sonra da sözcük gerçek anlamdan iyice sıyrılarak farklı kullanımlara girer ve mecazi manaya bürünür. Fakat her iki durumda da sözcüğün gerçek / temel anlamı ile alakası büsbütün kesilmez.

Bir sonraki bölümde ise yazar, bazen aynı sözcüğün, birbirine zıt iki manaya delalet edebileceğini söylemiş ve bu konuyla ilgili olarak da şu iki örneği vermiştir :
"Borçlu sözcüğü aynı cümlede iki zıt manada kullanılabilmektedir:

(Pek çok borçludur, borçlular her gün kapısını aşındırırlar) cümlesinde borçlu sözcüğü hem verecekli hem de alacaklı manasına kullanılmıştır.

"Bitirmek" sözcüğü yine kullanım durumuna göre iki zıt manaya gelebilmektedir. Örneğin (eline aldığı nesneyi bitirir) cümlesinde, eline aldığı işi sonuca ulaştırır, manası olabileceği gibi, eline aldığı şeyi mahveder, yok eder manası da çıkabilmektedir. Bu durumda da aynı "bitirmek" sözcüğü birbirinden tamamen ayrı iki zıt manaya gelebilmektedir.

Yazar bu örnekleri verdikten sonra özetle şu açıklamayı yapmaktadır: " Bir dildeki aynı sözcük aynı anda iki zıt manaya gelemez, bu verdiğimiz örneklerde aynı sözcüğün farklı iki zıt manaya delalet ettiği görülse bile asılda bunlar aynı öze sahiptirler ve anlam kayması yolu ile bu hale gelmişlerdir. Kaldı ki hem verecekli hem alacaklı manasına gelen borçlu sözcüğü "borç" özünde birleşmektedir. Yine sonuca ulaştırmak ve mahvetmek manalarına gelebilen "bitirmek" sözcüğü de nihayete erdirmek manasında birleşmektedirler. Birincisinde varlık yönünden, ikincisinde yokluk yönünden nihayete erme durumu söz konusudur. (bkz. met. say. 80, 81)

Veled Çelebi'ye göre dildeki bu anlam kayması, anlam genişlemesi ve anlam değişmesi olayları, değişik medeniyetlerle ve değişik dillerle yapılan etkileşimlerin sonucu ortaya çıkmıştır. Bu tür dil olaylarının ise dile bir zararı yoktur, bilakis gelişmeye açık diller için faydalı bir durumdur.

Metnin ilerleyen bölümlerinde ise yine Türkçe'deki eşanlamlı kelimelere ve mecazi kelimelere değinen Veled Çelebi Türkçe'de birçok eş anlamlı kelimenin mevcut olduğunu örneklerle izah ederek "bu durum, Türkçe'nin kelime hazinesi bakımından çok zengin bir dil olduğunun kanıtıdır" demektedir.

Ayrıca Türkçe'de birçok kelimenin mecazi manalara delalet edebildiğini söyleyen yazar, bu da Türkçe'nin anlatım gücünü ve edebi yönünü artırmaktadır demektedir. (bkz. met. say. 91, 92, 93).

METİN

(TÜRK DİLİNE MEDHAL)

3. METİN

(ÖNSÖZ)

1

(1) Dünyanın en büyük milletlerinden olan Türklerin dilleri dahi, lisanların (2) en büyüğüdür. Diğer lisanlarda bulunmayan bir çok havassı şamildir. (3) Hilkatten bu ana kadar zabt olunmayıp kadim mektûbât ve mahkûkâtı dahi (4) pek az bulunabildiği halde bugünkü Türk şuabâtının lügati cem edilecek (5) olsa usul ve fürûunda kavâid ve zavâbıtında dünyanın en zengin, (6) en muntazam lisanı olduğu tezahür eder. Bu lisan billur gibi saftır. (7) İlm-i lisana hakikî intisabı olanlar - atide görüleceği veçhile - cevherlerden (8) kısm-ı azamının pek kadim zamanlarda bazılarının belki de iptida-yi tekellümde (9) hangi noktaya mevzu olduğunu - şişe derûnundaki madde gibi - müşahede (10) eyler. Cevherin telâffuzunda gerek sâmitin, gerek sâitin ince ve kalın (11) olması ve her birilerinin başlıca hassası ve hangi manaya delâlet eder bir (12) cevheri teşkil eyledikleri esna-yı telâffuzda ağzın vaziyeti ve lügatin

2

(1) mevzuunun en ziyade nazar-ı dikkate çarpan hali, şanı, rengi, taamı, (2) sesi, ilh. gibi havassı her ne ise ona o yolda bir isim vaz olunur. (3) Mevzular o yolda tasrif edilir. Bunlara şu mukaddimede misal getirmek (4) mündericat-ı kitabı tekrar eylemek demek olacağından bittabi mahallinde görülecektir. (5) Esna-yı tasrif ve terkibde cevher tagayyür eylemediginden ve aheng-i savtisi muttarit (6) bir kaide tahtında bulunduğundan ekser lügatin kadimden beri asıl mana-yı (7) mevzuuna intikal edilebilir. Bu sebeptendir ki bazen binlerce kelimeler (8) müştak oldukları bir cevherin zımnında içtima eylerler. Cevâhirin baştan, (9) ortadan fazla bir şey kabul etmemesi de buna sebebtir.

(10) Aheng-i savti aşağıda geleceği veçhile adeta mucize nevinden bir hassadır ki (11) naziri hiçbir lisanda görülemez. Hatta halis Türkçe bir kelimenin yegâne (12)

miyanı iş bu ahengidir. Ahengi bulunmayan kelime de halis Türkçe (13) değildir. Kezalik fiillerin, isimlerin iştikakları da gayet

(14) muttarrittir. Fiil-i muzâri'leri, mazi-i naklîsi sığa-i sılası, (15) fiil-i hâli fiilden müştak olan isim ve sıfatları bir cümlede kelimelerin

3

(1) tebdil-i mahal eylemesi de kuvvet-i ifadeyi artırması ve vurgusundaki (2) elâstikiyet, iştikaka olan vüs'at-ı kabiliyeti bir hâldeki hemen her kelimeden (3) fiil yapılabildiği gibi fiil-i müştakkatından bile be-tekrar fiil yapılabilir, katmerli (4) müteaddîleri, sığaların fevkalade ittırâdı, izafet-i beyaniyesi, (5) isimlerde sıfatlarda mürekkeb ve basit olarak payansız havassı yazmakla (6) biter havârıktan değildir.

(7) İş bu medhal kâmilen bu gibi havas ve fevâidi ve netice-i usul ve kavâidi müştemil (8) bulunmakla mukaddimemizde bu kadarcıkla iktifa kılınmıştır. Bu sebepden dolayı (9) abd-i âciz pek küçüklüğümden beri lisanımıza âdeta âşık olarak hayatımın kısm-ı (10) azamını bu lisanın bir çok meşhur ihvaniyle beraber edebiyatına millî lügatine, emsâline (11) vesairesine sarf eyledim. Bu uğurda pek çok yazılar yazdım. (12) ve Türk Dili namında kocaman bir lügat kitabı müsveddesi vücuda getirdim. (13) Oğuz, Kıpçak, Türkmen, Tatar, Kırgız, Yakut, Azeri, (14) Osmanî Türkçelerine dair manzum mensur bir çok kitabı cem edip kâffesini nazar-ı (15) inamdan geçirerek onların lügat ve şevâhidini kitabıma derç eyledim.

4

(1) Ankara Maarif Vekâleti'nin bilumum mülhakatından getirdiği o beldelerin mahsusatından olan (2) nadir ve kıymettar lügat ve ıstılahât ve emsâl ve eş'âr ve şevâhidi kâmilen derç eyledim. (3) Türkçesi kaybolmuş zannolunan bî-nihaye yabancı kelimelerin hâlis-üd-dem Türkçesinin (4) müştakatıyla beraber hâlâ yaşamakta olduğu benim lügatnamemde görülür. Türk Dili (5) lügat kitabının derunundaki havas ve fevâidin ve ulûm ve hakayıkın birçok havas (6) ve kavâidinden bir miktarını şamil olmak üzere de iş bu medhali vücuda getirdim. (7) Daha birçokları (Türk Dili'nde) bir lügat veya şahit zımnında îrât olunmuştur. (8)

Bittabi nihayetsiz kusur ve nekaisiyle beraber abd-ı aciz dahi eslâf-ı kirâm gibi mübarek lisanımıza (9) karşı borcumun bir kısmını eda eylemiş bulunuyorum. Ahlâf da bizi takip eylerse (10) bittabi bizlere nisbet kabul etmez bir surette hidemâta muvaffak olarak işte o vakit (11) lisanımızın milletimize ne büyük bir mevhibe-i rabbanî olduğu tezahür eyler. (Ve minhu-t- tevfik)

Veled Çelebi

MEDHAL

5

(l) Dilimizi kolayca öğrenip yazdırmak için lâzım olan birçok şeyler (2) arasında (harflerimizin ıslahı) en ehemmiyetlisini teşkil eder.

(3) Bugün çocuklarımız veya ecnebiler değil, adeta belli başlı okuyup yazanlarımız bile (4) lisanımızda birçok kelimâtı, iltibasdan dolayı yanlış okuyorlar. (5) Hiç olmazsa lügat kitaplarının baş tarafındaki lügatlerde olsun, harflerimizi (6) doğru okutturabilmek için atideki tarzda birkaç şekil ihdası (7) zarurîdir. Behemehâl bu tarzı iltizam etmiyorum. Bunu bir encümen-i ilmi (8) kararlaştırırsa daha isabete mukarin olur sanırım.

(9) (ء) - Bizde (ا) (elif) hem sâmit = sessiz harf, hem sâit = (l0) sesli harf şekli olarak kullanılır bu hem doğru değil hem de (ll) ibare arasında yanıltır. Onun için sessiz hemzeyi başta elif (l2) sâiti üstünde olarak, vasatta boş dendâne içinde ve ahırda yalnız (l3) yazılarak tersim edilir:

(l4) ***(أت) (et), (آت) (at), (قارء) (ḳar'a), (قارئه) (ḳarie),***
sesli elifi (ا) şeklinde

6

(1) göstereceğiz. ***(باش) (baş), (پاشا) (paşa)***

(2) Sâmit olmaksızın sâitle başlatılmadığından başında (ا) sâiti gelemez. (3)
(ض) - (ظ) (ẓ) gibi okunan (ض) (ż) harfi şeklidir: ***(ضبطیه) (żabṭiye)***:
(4) ***(ضبطیه) (żabṭiye).***

(ط) - (د) (d) gibi okunan (ط) (ṭ) şeklidir : (5) ***(طاغ) (dağ) =***
(طاغ) (ṭağ) (طوغرو) (doğru)

(6) (ق) (ḳ) - [Noktaları birbiri üzerinde] İstanbul'da (غ) (ġ) gibi okunan (7) Anadolu kafıdır : ***(قارغی) (ḳargı) = (قارغی) (ḳargı)*** [yahut nokta altına konur (8) ***(قانلی) (ḳanlı), (قارغی) (ḳargı)***]

(گ) Gâf-i fârisi : *(گوزل) (güzel)*

(9) (ک) **Kâf-i-yâî : *(دکیرمن) (degirmen), (دکیرمی) (degirmi), (ایکنه) (igne),(ییکیرمی) (yigirmi)*** .

(10) İstanbul'da şayi bir de **(kâf-i vâvî)** var : ***(کوکرجین) (gügercin),*** (11)

(كوورجين) (güvercin), (بووەلك) (büvelek), (بوكەلك) (bügelek),
(اووەز) (üvez) = (اوكز) (ügez).
(12) *(دوون) (döven) = (دوكن) (dögen)*, - gibi bu yolda kelimeler az olduğu için şekil (13) çoğaltmaktan içtinap olundu.[1]

7

(1) (ڭ) **Kâf nunudur :** *(دیڭلەمك) (diñlemek), (ایڭلەمك) (iñlemek), (دڭیز) (deñiz), (بڭیز) (beñiz)*

(2) (ۋ) Sâmit vav, uygur vavı gibi bitişse, yalnız iken de (3) uçlu bırakılsa “fa” ile “kaf'ın noktası olduğundan dolayı iltibas da (4) lâzım gelmez. Zaten vav telâffuzunda “fa” ile mahreçdâş olduğundan dolayı (5) şekilleri de benzetilmiştir :

(ۋارمق) (varmaḳ), (فیرمك) (firmek), (قیصراق) (ḳısraḳ), (قیصرامق) (ḳısramaḳ), (6) *(قاۋ) (ḳav), (قاۋون) (ḳavun).*

(7) (ۊ) **o** - Sesli harftir : *(اۊقومق) (oḳumaḳ), (طۊقومق) (ṭoḳumaḳ)*

(8) (ۏ) **u** - Sesli harftir: *(اۏصلانمق) (uṣlanmaḳ), (قۏرومق) (ḳurumaḳ)*

(9) (ۆ) **ö** - Sesli harftir : *(كۆرمك) (görmek), (اۆرمك) (örmek)*

(10) (ۇ) **ü** - Sesli harftir : *(كۇلمك) (gülmek), (دۇشمك) (düşmek)*

(11) (ە) **(a)** - Kelime sonunda sesli harftir : *(باشقە) (başḳa), (طاشرە) (ṭaşra).*

(12) (ي) **(ı)** - [Noktaları birbiri üzerinde] kalın sesli yadır: *(قیزمق) (ḳızmaḳ)*

(13) *(قیرمق) (ḳırmaḳ)*.

(14) (ي) **(i)** - ince sesli ya'dır : *(دیدی) (didi) (قودي) (kodi)*

(15) (ـبـ) Boş dendâne : Diştir. Kelime arasında üstünler

---

[1] Bügenin (kaf-i yai) olduğu derhal malum olması için ahd-ı metni (يا) (ya) başı şeklinde (كٓ) (g) gösterdik. Şayet şeklin alametce mahdudu derse, yani serti yüksek gelirse (كٓ) (g) gibi bir tarzda yazılması da kabildir. (كوكرجين = كوورجين) (gügercin: güvercin) gibi kelimelerdeki (kaf-i vavi) için de bir şekil icab ederse yine dar başına delâlet eylemek üzere (كٓ) (g) veyahut (ڭ) (g) gibi bir şey uydururlar. Fakat bu yolda kelime hem az hem İstanbul ve havalisine mahsus bir şeydir.

8

(l) tekrar ettiği vakit bazen ikinci, üçüncü sessiz harfleri okutmak (2) için kullanılır. Bazen de sesli harf için kullanılan (3) (ه ، ة ، ـه) ile o kelime ikiye bölünür :

(قارغه) (ḳarġa) , (دوه لگی) (düvelegi), (دوده لگی) (düdelegi), (4)
(قانه په) (Ḳanepe) (قانپه) (Ḳanepe) .
(5) *(تیره منتی) (tirementi) . (سولگن) (sülegen) . (سسلنمك) (seslenmek), (سسلنیر) (seslenir) .*

(6) **Kaide** - İki sakin birleşirse birincinin üstüne (ْ) cezm = (7) durak işareti konulur: *(صیرْت) (sırt) , (صارْپ) (ṣarp) , (قورْد) (ḳurd) , (8) (سرْت) (sert) , (ایلْك) (ilk) , (كورْك) (kürk) .*

(9) **Kaide** - Kelimenin ilk sessiz harfinin ardınca sesli harf gelmezse (10) o ilk sessiz harf üstün itibar edilir. Bunun için üstün (11) işareti olan (ـه ، ه ، ة) şekillerinden birini koymaya hacet (12) kalmaz : *(أوت) (evet)* [bunu artık “ اوت , ئه وت ”, “ أوت ,(13) ئوت ” yazmaya hacet yok.] *(بجرمك) (becermek) , (گبرمك) (gebermek) , (كله بك) (kelebek) ,* (14) *(كلبك) (kelebek) .*

(15) **Kaide :** Edatların kalıbı hiç bozulmaz. Çünkü bozulsa bazılarını

9

(l) altı şekilde yazmak lâzım gelir, yabancı için onu anlamak (2) güç olur.

(3) (در) , (دی) , (سز) , (لق) , (لك) , (مق) , (مك) , (دن)
(4) (جك) , (جق) **(Dır), (dı), (sız), (lıḳ), (lik), (maḳ), (mek), (den), (cek), (caḳ),** fakat kıraat kitaplarında bunların da arasına imlâ (5)harfleri koymak da taassup edilmeyebilir. Lügatleri okutmak için harflerde (6) biz bâlâdaki şekilleri kullanmaya ihtiyaç gördük.

(7) Fakat behemehâl bunlar kullanılsın diye bir inadımız yoktur. Bu şekillerin (8) hepsi de bizim icadımız değildir. Varsın yazımızı ıslah edenler (9) daha iyisini icat etsinler. Şekillerin icmali şudur:

(10) (أ ج ط ق گ - ك ڭ و ۆ ۇ) **(a, ż, d, ḳ, g - k, ñ, v, o, u)**
(11) (ۈ ۉ ة ي ى ـه **) (ö, ü, e, ı, i, e)**

(12) Bu şekillerin içindeki hurûf-ı imlânın kelime arasında tertipleri şöyledir:

(13) (قو ۇ ا ە ـه ي) (o, u - a, a, a, ı)

Kalın sesler : ***Konuşalım***

(14) (ۇ ۆ ە ـد ـه ي) (ö, ü, - e, e, e, i)

İnce sesler : *Görüşelim.*

(15) **(o)** Harfi kalın okunan Türkçe kelimelerde bulunur ve mutlaka ilk

10

(1) sesi teşkil eder. ***Okumadı*** . Eğer ikinci sesi olarak bulunursa (2) o kelime halis Türkçe değildir.

(3) ***Sinop, samor, mahor, akort,*** gibi.

(4) ilk ses **(o)** olursa mutlaka ikinci ses yine kalın seslerden (5) olan **(u)** yahut[1] **(a)** olur. ***Tokuz, orak,*** gibi.

(6) İkinci ses olarak **(ı)** gelemez ***(okımak)*** doğru değil (7) okumak . [Hele kalın ses bulunan Türkçe kelimeye ince ses giremez (8) Türkçe'de mesela ***(Nuri, düşman, mecbur)*** heceli kelimeler

11

(1) yoktur. Aslı ***(imanmak)*** olmak üzere ***(inanmak)*** ile (2) ***şişman*** kelimesi sonradan uydurmadır. Eski Türkçe'de yoktur.] (3) İlk ses **(u)** olursa ikinci ses ya yine **(u)** olur, (4) yahut **(a)** olur : ***Kuzu, kurak***.

(5) İkinci ses **(ı)** gelemez. ***(kuzı)*** doğru değildir.

(6) İlk ses **(a)** olursa ikinci ses ya yine **(a)** veyahut (7) **(ı)** olur :

---

[1] [l] Saitlerin Türkçe isimleri

(قو) (o) -Kalın ötre [zamme]	(ۆ) (ö) - ince ötre (zamme)
(ۇ) (u) - Kaba ötre [zamme]	(ۈ) (ü) - yufka ötre (zamme)
(آ) (a) -Kalın üstün [medde]	(ـه ـد ە) (e) - üstün (fetha)
(ي) (ı) -Kaba esre [kesre]	(ي) (i) -yufka esre (cer)

Bir de saitsiz samit üzerinde kalmak vardır ki ona Arapça'da (cezm) Türkçe'de (tutar) derler. Arapça bir de (şedde) vardır ki bir harfin harekesini şiddetlendirerek o harfi aynı hareke ile iki defa okumaktır. Türkçe'de buna benzer birkaç kelime var ise de imlada mükerrer yazılır. (yassı) gibi avam lisanında sıcaktan bozma (ıppıcak) ve yazmaktan bozma (yazzık) ve (kazzık) gibi kelimeler de var ise de bunlar imlada tek harfli yazılır.

(8) ***Yaba, kazık, (kabuk, kaşuk)*** doğru değil ***(kabık***, (9) ***kaşık)*** olacak .
(10) İlk ses **(ı)** olursa ikinci ses ya yine **(ı)** olur, (11) yahut mâ-fevkindeki **(a)** savtı gelir. Diğer **(o , u)** dan biri
(12) gelemez: ***Kırık, sıcak.*** Bu altı sâitin tertibi böyledir. Hele (13) bu kalın sâitli kelimeler içinde asla ince sâit bulunamaz, hatta (14) bir kelimeye birçok levâhık ve edevat bile gelse hepsi kalın sâit olacakları (15) tabiîdir: ***(oturmadığınız dâimidir)*** tabiri gibi. Bunda

12

(1) Cevher hemen (o)'dur ki aslı (ol)'dur. Sair şubede
(2) ***(Olturmak)*** dır. Kalın (tur) edat-ı ta'diyesi yerine ince (3) (tür), (dığı) yerine (digi) , (nız) yerine (niz) ilh. gelemez. (4) İşte bu lisanımızın ahengi muktezasıdır. Bize bu (ahenk) (5) hassası lisanımıza hariçden girmiş kelimeleri derhal gösterir. Sonra (6) tekellümümüz musiki gibi adeta perdeler dahilinde cereyan eder. Lisanımıza giren (7) ecnebi kelimeleri de kendi hassasına uydurur. Lisanımızın kolay (8) öğrenilmesine sebep olur. Daha böyle birçok hassaları var. (9) Hariçden aldığımız kelimeleri halkımızın yaptığı gibi biz erbab-ı kalem Türkleştirmezsek (10) Türklük sevâd-ı azamının bu güzel, bu mucize-i ilâhî olan lisanına (11) gadretmiş oluruz. Bâlâda tafsil edilmiş kalın sesler gibi (12) ince seslerin umumunun tertibi de şu vechiledir : İnce sâiti (13) havi olan kelimelerde dahi **(ö)** sesi behemehâl ilk sesi (14) teşkil eder. ***(ögüşesin)*** gibi ilk ses **(ö)** (15) olunca mutlaka ikinci ses yine ince seslerden olan **(ü)** yahut

13

(1) **(e)** yani üstün = fetha olur: ***Öküz , böcek***. (2) İlk ses **(ü)** olursa ikinci ses ya yine **(ü)** olur, (3) yahut **(e)** yani üstün olur : ***Küçük , cüce***. (4) İlk ses **(e)** yani üstün olursa ikinci ses (5) ya yine üstün veyahut **(i)** olur : ***Ebe , gebe , kedi*** , gibi. (6) İlk ses **(i)** olursa ikinci ses ya yine **(i)** veyahut (7) mâ-fevkindeki **(e)** savtı gelir. Diğer **(ö,ü)** gelemez : (8) ***(dişi, inek)*** gibi. Bu altı ince sâitin tertibi de yine kalın sâitin (9) tertibi gibidir. Bu incelerin içinde de asla kalın sâit (10) bulunamaz : ***(götürmediğiniz , denmiştir)*** gibi .

(ll) **Kaide** - Harfler küçük bir ağız içinde teşekkül eder. Birbirlerine pek (l2) yakın olarak doğar. Onun için tabiî olarak hepsi birbirleriyle (l3) değiştikleri az çok vaki olur. Fakat az değişmek, çok değişmek (l4) itiyadıyla bizim bulduğumuz tertip Türkçe'de şöyledir :

(l5) (ء ه ع ح خ غ ق ك ك - ض ج ش ی ل ر ن) **(e, h, ' , h̲, ġ, ḳ, k - ż, c, ş, y, l, r, n-)**

l4

l) (ط د ت ص ز س ظ ذ ث - ف ب م و) **(ṭ, d, t, ṣ, z, s, ẓ, z̲, s̲ - f, b, m, v)**

(2) Şeyh Ekber hazretleri fütuhatın cild-i evveli iptidasında buyurur ki ( ) (elif) (3) şekli hakayık rayihasını istişmâm edenler nezdinde hurûfdan (4) değildir. Fakat amme (harf) tesmiye eylemiştir. (5) Şayet bir muhakkık elife (harf) ıtlak ederse onu (6) ibarede tecevvüz tarikıyle söyler "inteha"

(7) Hazret-i Şeyh şu ibaresinde sarahaten elifi savâitten yani hurûf-ı (8) imlâdan addediyor. Diğer (ی - و) (vav , ye) gibi hem sâit, (9) hem savâmit miyânında bulunur. Araplar kafi dahi Anadolu kafi gibi (l0) gayına çalar bir surette telâffüz ederler. Arapça'da İstanbul (ll) ve Rumeli şivesinde bulunan murakkak kaf gibi keskin kaf yoktur. (l2) Mahâric üzre tasnif-i hurûfa dair Arap ulemasının ihtilâfât kesiresinde (l3) içinden çıkılmaz. Zaten Araplar bu ilmi de Yunanlılardan almışlardır. Binaenaleyh (l4) bugün dahi ulema-yı garbiyede bu ilmin erbabına müracaat etmelidir. Biz mahzâ (l5) bu ilimde tevaggul ve mümaresemiz sayesinde bu kadar bulabildik. Hakikî

l5

(l) itiraf etmek lâzım gelirse bu tertiplerde ilmî vaktai bir şey değildir. (2) Bu babda kat'î bir eseri sırf ilm-i mahâricle uğraşan ve mutlaka Avrupa lisanlarından (3) biriyle bir de Arapça öğrenmiş bulunan bir mütehassıs yazabilir.

(4) **Hurûf-ı imlâ şunlardır :**

(5) (وَ وُ ا ي - وٚ وٗ ه ي) **(o, u, a, ı - ö, ü, e, i)**

(6) İslamiyet'ten sonra bu harflerle ilk Türkçe yazıldığında hareke konulduğundan (7) dolayı Arabî harflerin kalın ve ince seslileri ikisi de kabul olunmamıştır. (8) Halbuki her sessiz harfin ardınca sesli gelecek olduktan sonra (9) bu iki şekillerden

bir kısmının harflerimiz içinden çıkarılması kabildir. Bugün (10) yapılmasa bile yazı ve imlâ ve kavaidimizi yoluna koymak, hurûfat (11) kasalarımızı hafifletmek için yarın mecbur olunacağından bir ihtar (12) olmak üzere işte cetvelini yazıyorum.

16

(1) Kalın sessiz, kalın sesli	İnce sesli, ince sessiz
(2) a "ا" *aḳmaḳ* - (ق) ḳ	e (ـبـ) *ekmek* - (ك) k
(3) a (ا) *ḳarġı* - (ق) ḳ	e (ـبـ) *gergi* - (گ) g
(4) o (ۉ) *doġmaḳ* - (غ) ġ	ö (ۆ) *dögmek* - (ڭ) g
(5) ı (ي) *ṣığır* - (ص) ṣ	i (ي) *sinir* - (س) s
(6) o (ۉ) *ṭoy* - (ط) ṭ	ü (و) *tüy* - (ت) t
(7) u (ۋ) *ḍurmaḳ* - [ض] ḍ	ü (و) *düzmek* - (د) d
(8) o (ۉ) *ẖorlamaḳ* - (خ) ẖ	ö (ۆ) *hörpüldetmek* - (ه) h
(9) ı (ي) *ẓıpır* - [ظ] ẓ	[1] i (ي) *zifir* - (ز) z

(10) Mukabili olmamak hasebiyle baki kalan

(ء ب پ ج چ ر ش ف) **(f, ş, r, ç, c, p, b, e)**

(11) (ل م ن و ي) **(y, v, n, m, l)** bunlar on üç hurûftur. Şu inceli kalınlı harflerin (12) ince kısmı da alınınca sekiz daha zam etmekle tam yirmi bir harf eder. Asıl (13) işi gören ses olup bizde ses - lisanların en mükemmeli olmak

17

(1) üzere - inceli kalınlı sekiz tane olmasına göre yukarıdaki harflerin

(2) incesinden ya kalınından yahut ikisinden seçerek yarısı yetişir[2].

(3) İnceli kabul ettiğimize göre mesela ***(يرى دشمك) (yeri deşmek)*** veyahut

---

[1] Bu iki şekilden biri atılırsa edatlardan bir şekil muhafaza edilip mesela (ملك - موق) (mek-mak) bu edatlardan biri atılacaktır.

[2] Bu Arapça harfler ile ilk yazı yazıldığı esnada- şimdi bizim Türkçelerde (ط) (ṭ) şeklinde istimal etmek istediğimiz kalın (ط) (ṭ) yerine (ض) (ḍ) kullanmışlar (طارلمق - ضارلمق) (*ṭarılmaḳ*-*żarılmaḳ*) yazmışlar biz de burada ince dal mukabilinde kullandık ki bugün (*turmak*) yazarız. Et-tuhfetüz-zekiyye hep kalın dalları (ض) (ḍ) yazmıştır.

(صو طاشمق) (şu taşmak) (4) yazacağız. Fiilde esas (ت) (t) ile (ش) (ş) olacak. Bir de (5) edat olarak yalnız (mek) i kabul edeceğiz. Bu iki sessiz (6) harfin arasına eğer ince sesli olan (ه) (e) yani üstünü getirecek (7) olursak *(دەشمك) (**deşmek**)* yazarız.[1] Bu yeri kazmak manası (8) ifade eder. Kalın (ا) (a) getirirsek *(داشمك) (**daşmak**)* su taşmak (9) manasına olur. Vakıa alışmayan göze acayip gelirse de imlâhaneye (10) girişenler böyle şeylere alışırlar. (11) (ی - ت) (t-y) arasına kalın vav (ۇ) (o) gelirse *(تۇی) (toy)* yani maruf

18

(1) bir kuş yahut acemi insan veya civan yahut ziyafet manasını ifade eder.

(2) Eğer (ۆ) (ü) gelecek olursa malûm kuş tüyü demek olur. Bizim en eski (3) Türk yazımızda sessiz harf gayet az olduğu gibi Uygurca'da, (4) hatta şimdiki yazımız ile Türkistan'da bir ince sessiz (sâmit) sesli (sâit) (5) vasıtasıyla iki türlü de kullanılmaktadır. Sessiz harfler ruhsuz. (6) kalıptır. Ruhî inceli kalınlı sekiz harftir. Atalarımız ise sesliler için (7) ne muayyen şekil ne de kaide koymamışlardır. Bu ehemmiyet sonra (8) taktir olacaktır. Şu bahsin zamanımıza taallûku olmayıp geleceklere bir ihtar (9) olduğu cihetle bu kadarı yetişir. Şu son sözümün nazar-ı dikkate alınmasını (10) rica ediyorum.

(11) İhtar - (ض) (ḍ) sesi yerine bazen (ط) (ṭ) yazarız. Bunlarda (12) ittırat gözetmeyiz. *(طاغ) (**tağ**), (داغ) (**dağ**), (طانشمق) (**tanışmak**), (دانشمق) (**danışmak**)*. Bu kitapta (13) yani (Türk Dili) lügatinde sessizlerde (ط) (t) , (ط) (ṭ) incelerde (14) (د) (d) , (ت) (t) kullanılacaktır. Bir de lisanımızda Acemi (15) taklit ederek bazen (ض) (ḍ), ları (ظ) (ẓ) okuruz *(ضابط) (**żabiṭ**), (قضا) (**ḳaża**)*.

---

[1] İlk sessiz harfi sesli takip etmezse üstün olacağı ve üstün alameti konmayacağı kaidemiz ise de burada misal anlaşılmak için (ه) (e) getirilmiştir.

19

(1) Şimdilik bu yolda (ض) (ḍ) ler bu kitapta (ص) (d) şeklinde (2) kullanılacak. Bir de lisanımızda (ظ) (ẓ) harfi yerine (ز) (z) harfi (3) kalın sesli ile kullanırız. (ظ) (ẓ) yi yabancı kelimelerde (4) kullanırız. Bazı kere *(ظیپیر)*
(ẓıpır) gibi ne idügü belirsiz kelimeler de (5) yazdığımız vardır.

(6) **Kaide** - Türkçe'mizde (ع ح ژ ذ ث) (s̱, ẕ, j, ḥ, ') harfleri (7) yoktur. Lisanımıza aldığımız yabancı kelimelerde kullanırız. Fakat (8) halk arasında (ز = ذ ، س = ث ، أ = ع) (' = a , s̱ = s , ẕ = z)
(9) (ج = ژ ، هـ = ح) (ḥ = h , j = c) telâffuz olunur.

(10) *(عالیم) ('âlim) = (آلیم) (âlîm), (سواب) (sevâb) = (ثواب) (s̱evâb),* *(ذلیل) (ẕelîl) = (زلیل) (zelîl),* (11) *(حلوا) (ḫelvâ) = (هلوا)(helvâ),* *(ژورنال) (jurnal) = (جورنال) (cürnal)*

(12) **Kaide** - Dilimizde ilk harfi ([د ط ت] ی ر أ ا) (**1 a, e, ı, i, o, ö, u, ü, 2 y 3 [t, ṭ, d]**) (13) (ک گ ق ه [ص س]) (**4 [s, ṣ], 5 ḳ ,6 k ,7 g**) olan (14) kelimelerden en çok lügat vardır. (15) (چ ، ب) (**b, ç**) ile başlayan da bir miktar vardır. (و) (**v**)

20

(1) (پ س ج) (**p, s, c**) , ile başlayan azdır. (خ هـ) (**h, ẖ**)
(2) (ظ = ز ف م ر ل ن ڭ غ) (**ġ, k, n̄, n, l, r, m, f, z, ẓ**) (3) ile hiç başlayan kelime yoktur. Bu on iki harf meyanında bulunan (4) (خ) (ẖ) harfinde başka şubeden gelmiş birkaç kelime ile (ك) (k) harfi (5) (نه) (ne) edatıyla müştakkatından ibaret birkaç kelime vardır. Diğerlerinde (6) Türkçe'ye benzer birkaç kelime görülürse de bizim halis Türkmencemizden (7) değildir. Belki bir iki savt-ı tabiî müştakkatı vardır. Dilimizde (8) (هـ) (h) harfi Arapça gibi aksâ-yı hulkûmdan çıkmaz, gayet hafif (9) telâffuz olunur. (خ ح) (ḥ, ẖ) harfleri bazen (هـ) (h) telâffuz olunur. (10) Eskiden (خ) (ẖ) harfi (ق) (ḳ) yerine kullanılırdı. (غ) (ġ) harfi (11) İstanbul civarında bazen bir (ی) (y) bazen (و) (v) bazen bir hareke (12) kadar kalmıştır. (ط ز ف) (f, z, ṭ) bizim halis Türkmencemizde bulunmaz .

(13) **Kaide :** Derme [1]

(14) Dilimizde (ب ن م) (**m, n, b**) harflerinden ikisi yan yana bulunsa selika (15) İtibariyle yek diğerine tebdille telâffuz olunur.*(Çarşanba = Çarşamba)*

21

(1) ***(künbet = kümbet) , (penbe = pembe) , (saklanmaç = saklambaç)*** (2) ***(tolanmaç = tolambaç)*** fakat ikisi bir çeşit olursa şedde (3) şeklinde ikisi de ibka olunur, ***(emme) , (zübbe) , (anne)*** , (4) ***(abbak)*** **[ak bak]**. Türkçeler - yahut – Türklere (?) (5) - başka dilden alınıp da lisanımızın ahengine çevirdikten sonra (6) kullanılan yabancı kelimelerdir.[2] Buna (**Türk diline yabancı bir kelimeyi (7) bazen ta'rifâtla mal edinmek**) derler. Ulema-yı lisan derler ki aslı (8) üzerine hatta kavâidine bile riayet edilerek dilimize alınan yabancı (9) kelimeler henüz misafirdir. Bunlar değil yabancılara, kendi evlâdımıza bile (10) dilimizi öğretmeyi güçleştirir. İçimizde yaşayan kavimler (11) kolayca dilimizi öğrenip bizimle anlaşamadıklarından dolayı bize karılıp (12) katılamazlar ebedi yabancı kalırlar. Bunun gibi başka bir kavim lisanından

22

(1) bizim dilimize çok kelime girmekle de biz o kavmin dilini öğrenmiş olmayız. (2) Çünkü dili öğreten hareketsiz ayrı ayrı kelimeler değil, edatlardır, (3) terkiplerdir. Onları da alırsak bizim dilimiz bozulur. Okumuş (4) yazmışlarla avam ayrılır, kendi kendimize ve kavmiyetimize yabancı kalırız.(5) O lügatini aldığımız kavme de benzemeyiz. Ortada kalırız. (6) Daha böyle mühim ve ilmi beyanatları var. Bu mesele mühim, bizde henüz ciddi (7) bir surette nazar-ı dikkate alınıp salim bir karara rabtedilmemiştir. Bizimki (8) burada ilm-i lisanın bir mebhas-ı mahsusunu talimdir. Bu bâbda bir hüküm vermek (9) mevkiinde değiliz. Ancak lisancıların şu beyanatı da nazar-ı teemmüle almaya (10) şayandır ki İslâma dahil olan bütün milletler senelerce kendi saf lisanlarıyla (11) Müslüman yaşadılar. Ba'dehû birçok

---

[1] Yani Türkçe'de kaide mukabili olarak derme denilebilir.

[2] Araplar başka dilden aldıkları kelimelere (mu'reb) derler. Kendi dillerine muvafık surette bozmaklığa (ta'rib) namı verirler.

esbab ilcasıyla lisanları karıştı. (12) Bu bâbda dahi Araplar bizim pîşvâmızdır ki onlar lisanlarının safiyetini muhafaza (13) için ta'ribden istifade etmişler ve yabancı kelimeleri bile Arabî (14) bir asla temas ettirmişlerdir. Bu imlâ düşüşüne şu hurûfatla yazı yazmağa başladığımızdan (15) itibaren tutulmuşuz. Vaktiyle bu yazıya yetişecek kadar şekil

23

(1) ilâve edememişiz. Her ne kadar (پ چ ژ) (p, ç, j) (2) (گ) (g) gibi birkaç şekli Acemce'den alıp en eski Türk lügatlerinde (3) kalın (ط) (ţ) yerine (ض) (ż) ve sağır kâf makamına (ڭ) (k) (4) gibi bir iki şekil daha kullanmışsak da bir taraftan bunları terk (5) edip diğer taraftan asıl sesli harfleri ikmal edemediğimizden (6) naşi kalın seslileri (harf-i med) ile yazıp inceler yerine (7) (hareke) istimal etmişiz. Sonra edebi eserler yazmaya (8) başlayınca sür'at için harekeyi kaldırmaya seci ve kafiye ve imlâ mecburiyetiyle (9) ve bir de harflerin noksanından ve lisanımıza nakil ettiğimiz yabancı kelimelerden (10) dolayı bir çok iltibaslar ***(*** mesela = ***(*** اولو ***) olu, ulu, (*** اولور ***) olur***, (11) ***ulur***
(او ، او ، بر ، بر ، بيت ***) (o, u, bir, ber, beyt, bit*** - gibi ***)*** (12) meydana gelmiş ve Arap ve Acem kelimelerinin şekli evvelce takarrür eylemiş olmakla (13) iltibasa mahal kalmamak üzere zaruret miktarını da düşünmeyerek birçok

24

(1) yabancı kelime hatta edatlar ve terkipler kullanmaya mecbur olmuşuz. Sonra da (2) bunların çokça istimalı, hatta Arapça'da Acemce'de bile meşhur olmayan (3) cins kelimeleri bir ibare arasına yığmak (fesahat) (belâğat) olmuş.
(4) [Gariptir ki vaktiyle Arap içine katılan Acemler, Türkler; Arap lisanına (5) muzipliği yaparak bir taraftan da Türk, Acem vs. hayalâtını, (6) emsal ve tabirat-ı mahsusa tercümelerini doldurarak Arapça'yı anlaşılmaz (7) bir hale sokmuşlardı da (İbnü'l-Arabî) gibi lisanda ihtisası (8) olanlar şikayete başlamışlardı. "Fesahat lisanda ve beyanda (9) vazâhat yani açıklık, belağat - manada bülûğ-ı meram, (10) yani meramı iyice anlatmaktır. Eğer fesahat ve belâğat-i Arabiye (11) bu ise Kur'an-ı Kerim'in fesahat ve belâğatı elden gidiyor" demişlerdi.] (12) Hasılı olan

olmuş. Bundan yüz sene kadar evvel bu ceht hiss (13) olunur gibi olmuş. Açık Türkçe yazmaya bir meyil başlamış Şinasi (14) ve akranı bu fikri biraz canlandırmışlar. Biz tam lisanımızda eskilerle (15) yenilerin uğraştığı bir zamana tesadüf ettik. Avrupa lisanından - yine

25

(1) aynen alınmak ve muhafazasında büyük bir taassup gösterilmek suretiyle-dahi (2) bir hayli lüzumlu, lüzumsuz kelimelerin ve tabirlerin zavallı lisanımıza (3) doldurulduğu zamanda bulunduk. Yirmi beş seneden beri lâzım gelen (4) mücâhedeler yapıldı. Bugün Türk lisanını düşünen mühimce (5) alimler vücut buldu. Dilimizi mümkün mertebe açık konuşmak, lüzumsuz (6) yabancı kelimeleri kullanmamak hususu cümlece müsellem olmakla beraber bugün (7) hele bilhassa Arapça, Acemce olarak dilimize girip de bizde hususî manalar, (8) istimaller iktisat eden kelimelerin tam mukabilleri bulunmaksızın lisandan (9) çıkarılması da doğru değildir. Çoklarımız müradif sandığımız (10) bir Türkçe bir de Arapça veya Acemce kelimelerin aralarında bazen bariz (11) bazen dakik farklar olabilir ki terakki etmek isteyen diller için (12) bunların hepsi de lâzımdır. Mesela eskiden ***(uşak)*** lafzı (13) ***(genç)*** mukabili idi. Bugün ikisi de başka başka manalaradır. (14) ***(beyaz = ak , kara = siyah)*** gibi kelimelerin de bazı (15) mahallerde istimali değişmiştir. Bugün ***aşçı*** ile ***lokantacı***, ***dülgerle***

26

(1) ***marangoz*** başka başka kullanılır. ***Operatör*** ile ***cerrah***, ***oba*** ile (2) ***kabile***, eski ***otcı*** ile ***eczacı*** aralarında az çok farklar görülür. (3) Bir kâtibe yazıcı deseniz size darılır. Çünkü devâir-i devlette bulunana (4) ***(kâtip)*** sokak ortasında arzuhâl yazana ***(yazıcı)*** derler. (5) (kâtip)'in fevkinde (muharrir) onun da fevkinde (edip) (6) vardır.

(7) İstanbul'dan itibaren bütün Rumili-i Şarkî'de ve yek diğerine mütefâvit olmak (8) üzere Rumeli'nin diğer bilâdında bazı kasabât ve kurâda ve bilhassa (9) merkezlerde ve bütün Anadolu'da ta İran'ın cihet-i şimaliyesindeki Türkler (10) dahi yek diğerinde bittabî şive farkı olmak üzere lisanımızı tekellüm eylerler. (11)

Bizim vilâyetimizde konuşulan Türkçeler de şu yolda taksim edilebilir. (12) İstanbul'dan İstanbul'a civar ve deniz kıyısındaki Rumeli beldeleri (13) ve Bursa'dan Eskişehir'e ve Ankara'nın cihet-i garbisine kadar, hemen (14) bir şivede gibidir. Rumelinin içeri tarafları ve bilhassa Pomak (15) lehçesi ayrı ayrı birer ahengi şamildir. Diğer cihetten umum

27

(1) İstanbul ve Rumeli cihetleri Kıpçağî lehçesine muvafik olduğu halde (2) Anadolu kâmilen Türkmenî lehçesine mutabık görülür.

(3) Anadolu'da Aydın lehçesi Bursa'nın bazı kasabâlârını da şamil olmak (4) üzere bir lehçe-i mahsusu havidir. Karahisar ve Kütahya havalisi (5) yani Germiyanoğlu bilâdı çehrece, lehçece bir hususiyeti şamildir. (6) Ermenek, Alaiye, Akseki cihetlerinde de bariz bir lehçe görülür. (7) Konya ve mülhakatının gayet esaslı ve bozulmadık Türkmenî bir lehçesi vardır. (8) Sivas ve Kayseri cihetlerinde de ayrı bir lehçe görülür. Kastamonu (9) ve havalisinin lehçe-i acibesini Türk - galip mubalâğalı olarak tespit (10) etmiştir.

(11) Karadeniz havalisindeki bilâd ile Azerbaycan Türkçesi yaklaşır. (12) Anadolu'nun köy köy kasaba kasaba dolaşıp lehçelerini zabt etmek (13) bizim için vacip olmuştur. Min-el-kadim Türk'ün en sağlam (14) mülkü Anadolu'dur. En sadık toprağı da buralarıdır. (15) Bu memleketlerin lehçeleri hakkında az çok emsile ve şevahit getirerek biraz

28

(1) daha tenviri kabil ise de hakikat beyan edilmiş olmaz. Bunların iyisi

(2) mahalli tahkikatın neticesine intizardan başka çare yoktur.

(3) İstibdad zamanında hakkıyla çalışılamayan lisan ilmine Meşrutiyet başlangıcından (4) beri iyice emek çekildi. Fakat bizim acayip ahvalimizin tesiriyle henüz (5) büyük kaideler meydana çıkamadı. Türkçe ulemasının bir senelik saî mahsulü (6) olan (hurûfun tashihi) raporuna Maarif Nezareti hiçbir muamele

yapmadı (7) kaldı gitti. Hatta kaybolduğu söylendi.[1] Harflerimizin (8) şekillerinin tashihi ile yazılarımızda mümkün mertebe imlâ harfleri kullanılması (9) meselesi hayli ileri gitti. Fakat hâlâ bunda da birleşemedik. (10) Başka lisandan aldığımız kelimeyi kendi ahengimizce telâffuz etmek ve yazmak (11) (galat = yanlış) değildir. Belki ahengimize muhalif olduğu halde (12) aslı üzere muhafaza eylemek yanlıştır.[2] Bizden başka her kavim

29

(1) yabancıdan aldıkları kelimeleri kendi şivelerine uydurarak yerine göre (2) lafzını ya da manasını, bazen ikisini birden değiştirirler.[3]

(3)Bizler de şu konuştuğumuz lisanda tabiata uyduğumuz halde hâlâ kitabette (4) kâtibane sohbette tabiatın aykırısıyla gideriz. Keenne-hû söylemek günah (5) değilmiş de yazmak günahmış. Bu gidişle tabiî ki Türklerde okuma yazma (6) ilerlemez. Bari gazeteler, mektep kitapları, avamın dinine, (7) dünyasına lâzım olan kitaplar, tabiî bir şekilde yazılsa da ediplerimiz varsın (8) [ne] yaparlarsa yapsalar. Mamafih er geç tabiat galip gelecektir.[4] (9) Şu Osmanlı dilinde ilk yazı yazıldığı vakit bi-l-iltizâm değil, tabiat (10) ve zevk şevki ile bu hakikate uymuşlar ve güzel bir temel koymuşlar. Dokuz yüz sene evveline

30

(1) kadar nazımdan, nesirden bunun misali çok görülür.

---

[1] Maarif Nazırı Şükrü Bey zamanında evrak ve imbaz memuru olan dairelerden, uzun uzadı arattığımız halde bulamadık. Bir aralık bir imla sohbetinde ismi maruf olmayan bir zat bizim imla raporundaki bazı tahkikatımızdan bahs ile İstanbul gazetelerinden birine bir makale yazmışsa da o zaman Konya'da olduğumdan takip ve tahkik edemedim.

[2] Bizim yeni yetiştiğimiz sırada (Sırrı Paşa) gibi alimler (Galatat) risalesi yazmışlar. Bizim Türkçelediğimiz Arapça, Acemce, Frenkçe, Uygurca kelimeleri hep galatattan addetmişlerdi. Sait Bey gibi Mithat Efendi gibi Arif ve Hakim zatlar da asıl bu yolda kitaplara (Mecmua-ı Galatat) diyorlardı. Fakat edip geçinenler için de bu nükteyi anlayanlar pek azdı. Bu taktirce meşhur galatatçı Müfit Efendi çok mazur görülürdü. Zira bir asır daha akdem yazmıştı.

[3] (Sayvan = sayeban, zerzavat = sebzevat, saraç = serrac, sarhoş = serhoş, hap = hab, hacamat = hacamat, alayış = arayış, istifta = istiftah) gibi ayrıca ikrar edilmeye değer binlerce lafzen ma'nen Türkleştirilmiş kelimeler vardır ki dilimizle Türkleşmiş, bize mal edilmiş tarzını hıfz ettiğimiz halde, mahza dilimizin okunmasını güçleştirmek için yarının kendi aslı üzere yazılmasını iltizam eder. Ne ki asla ilmi bir iş değildir ve gayet müfrittir.

[4] Nitekim işbu (Türk Diline Medhal) namındaki kitap yazıldıktan sonra galabe tahakkuk etti.

(2) (Şeyh-üş-Şuarâ)'yı Rum Hazret-i Sultan Veled'in (Rübâbnâme) namındaki (3) Fârîsi mesnevisinin sonlarındaki Türkçe şiirler içinde olan :

(4) **Uslu kişinin malı sözler olur**

(5) **O savlar maldan kaçar bunda durur.**

(6) beytindeki ***(مال) (mal)*** baş vezinde medsiz ve kalın elifle okunur.

(7) Pek kadim bir Bostan tercümesindeki :

(8) **Adam gafildir davardan yigi**

(9) **Yok ol kişi kim talaya it bigi**

(10) beytindeki ***(adam)*** ile yine o kitapta

(11) **Bezirgana çün şah zulm üşüre**

(12) **Yapa hayr kapısın ile süre**

(13) beytindeki ***(بزیرکان) (bezirgan)*** bu kabildendir. Bu kitapta pek çok misali (14) görülecektir. Bunlardan ***(مال) (mal)***'ın elifi kalın ve medsiz okunması (15) Türkçemizde ince elif olmadığından ***(ارام) (aram)***'ın

31

(1) elifleri de böyledir.

(2) Türkçe'de sesli harflerin hükmü hareke kadardır. Med yoktur. Şiirde (3) Türkçe kelimelerin meddi ayıptır. İlk başlayan kudema Fârîsi (4) vezin zarureti ile ihtiyar etmiş ise de müteahhirîn terk eylemişlerdir. (5) ***(Bezirgan)*** dahi şivemize yakındır. İçerilerde ***(bezirgen)*** (6) derler ki tam ahenk budur. Kalın telâffuz olunsaydı şive (7) ***(bazarkan)*** olurdu. Zaten bu kelime Acemce'de bile karışıktır. (8) Aslı ahırında hai nakliye ile (pazare = pazar halkı) demekmiş. (9) Sonra ra'nın fethiyle (بازاركان) (bâzaragân) diye cemini kullanmışlar. (10) Sonra çok kullanılmakla (ra) sakin kılınmış. Sonra elif de (11) düşmüş ra'nın fethiyle (بازركان) (bâzargân) kalmış. Fakat bu tabirler (12) sebebiyle kendisi de cemilik kuvvetinden düşmüş tekrar ahırına bir daha (13) (an) getirerek bâzargânân demişler.[1]

(14) Bir kelime ki kendi ait olduğu dilde bu kadar tahavvüle uğrarsa biz

---

[1] Elhay-ı âbdân cezâ-yı tâat-ı zarâhat ve bâzargânân bihâ-yı bedâat: Gülistan.

32

(1) (bezirgan) suretinde aldığımızda kıyamet mi kopar? Bunu artık hâlâ (2) *(بازرگان) (bâzargân)* yazmak ve za'yı meksur okuduğumuzdan dolayı hâlâ (3) yine Fârîsi'ye göre galat saymak bize mahsus acayipliklerden değil de (4) nedir. Mesela Fârîsi'de *(دستان) (destan)* dahi *(داستان) (dâstân)* gibi (5) lügat iken biz istimalımıza muvafik olan (دستان) (destan)'ı yazamayız, (6) (galat yazmış) derler. Bunun daha acayibi kelimeler hakkında (7) gayrı ilmi mülahazalarımızdır. Mesela bizde (nadir, acayip, (8) lâtif, tuhaf, hediyelik hoşa gidecek şey, güzel (9) kokulu şeyler) manasında *(tansık)* diye bir kelime var. (10) Bu kelimeyi yazıda kullansak birtakım edipler tariz ederler. (11) Bu asıldan Fârîsiye alınan (tansuh, tanzuy, tansuy) (12) kelimeleriyle terkipler yapılırsa pek beğeniriz. Sonra (hamak)'ı (13) nazik şiirlere kadar sokarlar. Halbuki (tansık) (14) telâffuzda (hamak)'tan çok güzeldir. Diğer bir mesele de (15) izafet bizim mesleğimizden hariç ya faraza tenezzuy, hoşbûy

33

(1) tabirine kimse bir şey demez. Sonra birisi (mahfaza-i tansık) diyecek (2) olsa kıyamet kopar. (İzafet biz Türklerin malı değil) derler. (3) Öyleyse niye bu izafetleri, terkipleri, yabancı kaideleri (4) kendi dilimizde hâlâ kullanırız ya.

(5) Türkçelemeye ait fevâiddendir ki: Türkçe'ye benzeyen yabancı (6) kelimleler-benzemeyenlerden ziyade süratle lisanımızda şayi olur.

(7) ***(Sevda)*** lafzı Arapça'dan alınmış olmak üzere lisan-ı tıpta (8) (dem-i sevda) ya ârız delilik aksamında bir nevi kuruntu illetine (9) derler ki bu hal ekseriya birinin aşkına mübtela olup da muvaffak olamayanlarda (10) olur. Buna hakiki galat olarak (kara sevda) (11) derler. Nas arasında muhabbete de (sevda) derler. Keenne-hû ziyade (12) muhabbetinden o hastalığa tutulmak derecesine varmış demek olacak. (13) Bu lafzın lisanımıza birden bire dağılması (sevmek, sevgi) (14) binasına münasebetinden dolayıdır. Keenne-hû (sevda)'yı (sevdi) gibi (15) sanıyor. Avamdan birine (sevda) nedir deseniz

34

(1) (sevmek demektir) der. Avam ***sür'at*** lafzını söylerken Arapça (2) olduğu hatırına bile gelmez. O kendi at sürmesindeki hazlılığı hayaline (3) alarak söyler. Lisanımızdaki (alay) maddesine nakl ile (4) ***(arayış)***'ı ***(alayış)*** yapıp (alaylıklı), şatafatlı, (5) süslü manasına kullanmaklığımız da bu kabildendir. Kezalik (6) halk ***(aşure)*** taamını aşer-i muharremde pişen yemek manasına (7) bilmez belki taam manasına gelen (aş) tan alarak (aşure) (8) telâffuz eyler. Kezalik (çalışmadan kalmış alil ve ihtiyar) manasına (9) olan ***(amel-mânde)*** terkibini ***(ameli manda)*** diye telâffuz ederler. (10) Ve (manda tersi) manasına sanırlar ve zihinlerce manda tersi gibi (11) mülevves pıhtılaşmış, gevşemiş, yığılmış kalmış işe (12) yaramaz diye tevil eyler. Hatta şu yirmi beş sene kadar bir zamanda (13) (şık) kelimesinin Anadolu'ya kadar şüyuı mutlaka şıkırdım (14) süslü bir adam tasavvurundan ileri gelir. (15) Bizim lisanımızda yukarıda yazdığımız harflerle başlayan kelime olmadığından

35

(1) ***(hamayil raf, zift, jurnal, darblı, 'anteri,*** (2) ***laden, mandal)*** gibi kelimeler başka lisandan geçtiğine hükmetmelidir. (3) Hatta bunlar ***(hamaylı, zift, curnal, zarblı, (4) entari)*** tarzında Türkleştirilmiştir. Vakıa içerilerde (5) ***(iramazan, irecep, iliman, iraf)*** tarzında (6) telâffuz ederlerse de Anadolu şehirlerinde (elif) ilâvesi (7) kalmamış gibidir. Hariçten alınan kelimeler lisanımızda beş hale uğrar.

(8) 1. Aynen kabul edilenler :

(9) Bunun birincisi (elfâz-ı imlâya) dır ki bu da iki kısım olup birincisi (10) esmâullah, esmâ-i nebevi, elfâz-ı Kur'aniye ve kelimât-ı nebeviyyeden mukaddes (11) bir kısımdır. Bunların zaten nefs-i lisan-ı Arabî'de bile mana-yı hususîleri (12) ve şekl-i hutbeleri olup asla bozulmazlar. Mesela ***(salat, mümin,*** (13) ***fasık)*** gibi kelimelerin bugünkü manası kable-l-İslam Araplarca da malum (14) olmayıp onlara taraf-ı şâri'den bildirildi. Araplar bunların mana-yı (15) lügavîlerini bildikleri halde lisan-ı İslamdaki manayı ıstılahîsini

36

(1) sonra öğrendiler binaenaleyh bu kelimeler Arapça olmakla beraber (lisan-ı

İslam) (2) cümlesindendir *(hac)* gibi bazı şe'âir gerçi cahiliye Araplarınca malum (3) ve mamul idiyse de İslamiyet hemen her cihetine revnak-ı diğer vererek cahiliye (4) haccına benzemez bir hale gelmiştir. Kezalik esmayıhüsnâ gibi kelimeler var ki onların (5) harfinin adedinden, hisabından hatta şeklinden bir takım maânî istinbât olunmuştur. (6) Ve nice maarif-i rabbanîye istihraç edilmiştir. Diğerleri de bunlara mukayyettir. (7) Burası (?) bundan ziyade tafsilatın yeri değildir. Bu yolda (8) şeklini muhafaza edeceğimiz kelime bir iki yüzü geçemeyeceği cihetle şekli öğrenilir. (9) Hem İslamiyete ait olduğu cihetle her kitapta bulunmaz. Umumî kitaplarda (10) ve gazetelerde nadir bulunur. Amme-yi müslimin bunu kemal-i ihtiramla öğretir.

(11) Bizim maksadımız asıl umumî tekellümü ve kıraat kitaplarını kolaylaştırmaktır. (12) Yoksa her lisanın dekayıkına vasıl olmak her millette kolay değildir. (13) (Elfâz-ı İslamiye) nin ikincisi ibadet ve ihkâm-ı şer'iyye isimleridir. (14) Bunların Arapça isimleri efdal ve hıfzının faidesi ekser ise de bunların (15) sair lisan veya şive ile beyanında beis görülmemiştir bunun için

37

(1) (savm)'ı oruç [1] (salat)'ı namaz (cihat)'ı (2) Arapça, Türkçe birçok isimlerle beyan eyledikleri gibi bazılarını da (3) lisan-ı şivesine uydurarak ifade etmişlerdir.

(4) *(صله) (ṣıla) = (سيلا) (sıla). (جمعه) (Cum'a), (جوما) (Cuma)* gibi. Furu-ı amalde birçoklarının (5) Fârîsi, Türkî isimleri vardır.

(6) İkincisi : ***(can, ciğer, nefes, kalp)*** gibi kelimeler de aynen (7) kullanılıyor. Bunların aynen kalmasının hikmeti ise ahenge muvafik olmasıdır. (8) Halis Türkçe'de bunların kalıpları mevcuttur.

(9) **2**- Hariçden alınan kelimelerin bir tarz tahavvülü de lafzını tagayyur ile :

(10) ***micaz*** = ***mizac***. ***Cehiz*** = ***cihaz***. (11) Bunların tağyirlerine sebep ahenksizliğidir. Çünkü ince **(i)** den sonra (12) kalın **(a)** gelmez. Ağıza

---

[1] (oruç)'un aslı da (oruza) olarak Farisi'den menkuldur. İntihaname-i Sultan Velet içinde şahidi vardır. [Evvel güneştir evliyalar yıldızı - Der güline ol dügürür orızı] Orta, oruç, (rûzî) rezzak manasına Farisi kelimeler iken dilimizde (re) ile başlayan kelime olmadığından harekeli elifle oruje denilmiş ve sonra-yine faidesi veçhile (ژ) (z) harfi (چ) çime tebdil ile (oruç) olmuştur. (ژ) (z) nin (ج) cime tebdili dilimizde emr-i tabiîdir. (Jürnal=cürnal) [gibi].

uymayınca velevki yine bir ahenksiz şekle olsun (13) çaresiz giriyor. ***(cihaz)*** ise tam ahenge uygun olarak ***(cehiz)***

38

(1)şeklinde değiştirilmiştir. Çünkü **(e)** den sonra ya yine **(e)** yahut (2) ince **(i)** gelir. ***Elek, ekim*** gibi. ***(mail)*** de ikinci kalın (3) ya ile ***(mayil)*** ahengine girmiştir: ***(sarık)*** gibi. (Üçleme) :[1]

(4) **Mayilim de çatık kaşa mayilim**

(5) **Ayda yılda bir selama kayilim**

(6) **Senin gibi iki dinli değilim.**

(7) **3** - Manasını tebdil ile: İnkâr için kullanılan ***(hayr)*** gibi ki asıl (8) manası (iylik)'dir. Keenne-hû tefe'ül tarıkıyla sorduğun şeyin yok olmasında (9) bir hayır ve hikmet vardır gibi adab-ı islamiyyeye muvafik bir tabirdir. Nasib ve hisse (10) manasına olan ***(haz)*** ın, sevmek, hoşlanmak manasına kullanılması (11) gibi. Evvelce süt sağmak, sonra maaş manaları ifade eden (12) ***(idrar)***'ın sidik manasına istimali misilli

(13) **4** - Hem lafzını, hem manasını değiştirmekle : Fi'l asıl sebzevâta ve soğan

39

(1) ve maydanoz ve baharlı otlar ve baharat gibi yemek levazımına ***(hacet)***'in cem olmak (2) üzere ***(havâyic)*** denilip bu kere Sebil'ür Reşad'da okuduğuma göre hendese (3) dahi yemek içine konulan bu kabil levazıma ve baharata ordu lisaniyle tam havâyic (4) manasına gelir bir kelime kullanırlarmış bu da lisan-i Fârîsiye imale kaidesi (5) veçhile ***(havıç)*** tarzında dahil olur. Sonra lisanımızda bir müddet yani

---

[1] (Üçleme) Türk eşârından bir nevidir. Eski zamanda koca karılar kışın tandır başında müşâare ederler. Bedahat-ı hale münasib birbiriyle lâf atarlardı. Gençler gülüşürdü üçlemede şart: Üçüncü mısra'ın hale şana muvafik bir manayı ifade etmesidir. Üstündeki iki mısra adeta üçüncüyü hazırlamak için söylenmiş gibidir. [Evlerinin önü tane, ben gül olam yane yane gavur isen gel mısra'ın hale şana muvafik bir manayı ifade etmesidir. Üstündeki iki mısra adeta üçüncüyü hazırlamak için söylenmiş gibidir. [Evlerinin önü tane, ben gül olam yane yane gavur isen gel imane] [Urlarının önü marıl, sular akar harıl harıl, ince bilden yavaş sarıl] [Evlerinin önü yonca, yonca kalkmış dam boyunca, anası gül kızı gonca.]imane] [Urlarının önü marıl, sular akar harıl harıl, ince bilden yavaş sarıl] [Evlerinin önü yonca, yonca kalkmış dam boyunca, anası gül kızı gonca.]harıl, ince bilden yavaş sarıl] [Evlerinin önü yonca, yonca kalkmış dam boyunca, anası gül kızı gonca.]

(6) bin tarihine kadar ***(çömlek hevici)***[1] ve ***(matbah hevici)***[2] gibi (7) tabirlerde ***(heviç)*** şeklinde kullanılmış, daha sonraları mezkûr gör (8) matbah havâyicinden olan yer otuna tahsis kılınmıştı. İstanbul ve Rumeli (9) çarşılarında Türkmeni ahengi tağyir olunduğundan onlar (havuç) tarzında (10) söylerler. Aheng muktezası ya (sarık) vezninde ***(havıç)*** ya (11) (delik) vezninde ***(heviç)*** olur. İstanbul ahenginde ittırat yoktur. (12) ***(kapık)***a ***(kapuk)*** dedikleri halde ***(sarık)***a ***(saruk)*** (13) demezler. Halbuki buralarda Anadolu'da bir nokta müstameldir. ***Kapık, sarık,***

40

(1) ***havıç, heviç*** - gibi.

(2) Misalimizin biri de ***(bâzargân)***dan alma ***(bezirgân)*** lafzı gibi ki ekserisi (3) tüccardan oldukları cihetle (taklib) tarikiyle olmayanlarına da şamil (4) kılınarak Yahudilere ıtlak olunur.

(5) Kezalik ***(bârgîr)*** umum yük çeken hayvanlara ait iken hem ***(beygir)*** (6) şeklinde lafzı, hem de ata hasredilmekle manası da değiştirilmiştir. Arapça (7) ***(lahm)*** lafzı ***(lakm)*** ekl gibi bil-cümle me'kûlât ismi iken ba'de (8) (et)'e tahsis edilmiştir.

(9) **5** - Min-el-kadim o vaktin süresince çokca yabancı kelime kullananların çok alim (10) sanılmasından ve yazılarda ne kadar yabancı kelime bulunursa o yazı o kadar (11) fasih ve beliğ zannedildiğinden naşi Fârîsi ve Arabî'de kifayetleri olmayanların (12) ekserisi ait olduğu lisanda caiz olmayan sîgalar icat ve manalar tahrif (13) eylemleri ile zamanımızdaki edibanın Fransızca bir tabiri tercüme mecburiyetiyle veyahut (14) hiç sebepsiz Arapça Acemce bir binadan yanlış lügatler icat eylemesi ile (15) dilimize giren kelimelerdir ki bunun haddi payanı yoktur. Yeniler için

41

(1) henüz yoksa da eskiler için ğalatat yazılmıştır. Bazıları mahallerinde ihtar (2) edilecektir. Fakat bir misal ile bahsimizi izah edelim:

---

[1] Çömlek = Burada tencere manasınadır ki Arapça kaf'ın kesriyle (kadar) dır.

[2] İbraz- çömlek havici davetler ki dökerler ve soğan ve nohut gibi şeyler.

Aşık Paşa : Tercüman-ı Farisi Yerde gökte yaş kuru kalmadı hiç.
Kim bu matbahlarda olmadı havıç

(3) Zuhruf - Hürmüz vezninde Arapça'da zinet manasına. Arapça'da (4) müzehrefât = müzeyyenât demektir. Bunun Fârîsisi ***(arayiş)***'dir. (5) Biz bu kelimeyi de ***(alayiş)*** yapmışız ki telvis etmek demektir. Şimdi (6) Arapça'dan Acemce'den böyle binlerce kelime lisanımıza sokmakla o lisanları öğrenmiş (7) olur muyuz? Demek ki doğrusu şu olacak : Müzehrefât = zinetler (8) ***alayiş = bileyiş, arayiş = tezyin***. Dilimize alınan lügatlerin (9) bir tarzı da başka lisandan alınan kelimelere edat ilhakıyla yapılan kelime (10) ve tabirlerdir ki bunlara da (kelimât-ı mec'ûle = uydurma kelimeler) demeli :

(1l) ***Hoşlanmak, helallanmak, mezarlık, şekerleme, darçınlı, bademcik,*** (12) ***analca, burun, siyahımsı*** gibi birçok envai var.

(13) **Üretme** = İştikak (bir sessiz ile bir sesli) yahut (iki sessizin (l4) ortasında bir sesli) olmak üzere iki nevi kökler (asıllar)dan birçok (15) kelimeler çıkarmak ilmidir. Biz burada (sarf)'dan bahsetmeyeceğiz.

42

(1) Belki asıl kökü bularak diğer kelimelerin ondan nasıl çıktığını göstermeğe çalışacağız. (2) Aradan binlerce asır geçtiği cihetle asıl köke erişmek müyesser olmazsa - elbette (3) varacağız diye evhama meydan vermeyerek iki sessiz arasında bir sesli (4) olmak üzere (üçüz) kökten kelimeler çıkarmanın yolundan bahs edeceğiz. (5) Zaman vaz'ı asırlara baliğ olan bir kelimenin (sebeb-i vaz'ı şudur) diye hükm (6) etmek ekseriya ilmi bir söz olmaz. Çünkü çok kelimeler vardır ki bugün hakikat (7) manası ifade ettiği halde vaktiyle onun mecazen o manaya ıtlak olduğunu (8) şevâhidinden anlıyoruz. Birçokları da bilakistir. Hele bugün makulane (9) delâlet eden kelimelerin aslına erişmek daha müsteb'id görünür. Mesela ***(aş,*** (10) ***et, tuz, ateş, su, odun)*** kelimelerinin asl-ı vuzuunda isabet (11) edebiliriz diyelim. Fakat bunların ianesiyle husule gelen et ***(pişirmek)*** (l2) kelimesindeki ***(piş)*** cevheri niçin böyle vaz' olunmuş haydi bunu (13) bilmiş olalım fakat ***ev (yapmak), çamaşır (yıkamak), kitap*** (14) ***okumak*** gibi insanların kuvve-i müfekkiresi hayli ile diledikten sonra vaz (l5) olunan kelimelerin asl-ı hakikiyyesine ermek her halde müşkildir.

43

(1) ***Sevmek, iğrenmek, istemek, çiğnemek, koşmak, kaçmak*** gibi kendinden (2) evvel bir takım saiklere bâdî olan kelimelerin saiklerinin aslına erişebilse bile (3) bu kelimelerin def'ine ne biçim saik sebep olduğu katiyen bilinemediğinden aslını tayin (4) müşkildir. Çünkü bizim dilimizde kelimenin gayetle eski olması aslını tayine yegane (5) sebeptir.Halbuki kelime Türklerin artık tekemmülünden sonra vaz'edilmişse (6) manası karanlıklaşır. Bu mesele iş eskidikçe kolaylaşır. Aşağıdaki şevâhidden (7) tatbikatını icra eyleyeceğimiz veçhile savtından (ص) (ṣ) şeklinden (س) (ş) renginden (8) (ر) (r) ta'mından (ع) (') rûhinden (ح) (ḥ) anlamaya çalışacağız. İştikak (9) ilminin kavaidinden biri şudur ki :

(10) Bu ilmi bilen kimse beş on kökün manasını bilince ondan üreyen bir hayli kelimenin (11) delâletini de öğrenmiş olur.Kökleri bilen her lügatin özüne erişir. (12) Her lügatin hakiki manasını bilir. Yabancı kelimeleri derhal anlar. Başka dilden (13) bir kelimeyi, bir ıstılahı lisanına çevirmek lâzım gelirse onun tam mukabilini bulur. (14) Yahut bir asıldan (tevlid eder) doğurtur. Bu (ilm-i iştikak) ve (15) (Felsefe-i lugaviyye) ilmi sayesinde eski kavimlerin mahkûkâtından onların hangi

44

(1) ırka mensup oldukları ve kelimelerinden medeniyetleri ve sanayileri, ihtirââtları, (2) hangi ırkla ihtilât ettikleri, kadim edyân ve mezâhibden hangisine mensup (3) oldukları, edyân-ı kadime ahkâmının şevâhidi, tarihin tashihi istidlâlı, (4) lisanların, kelimelerin tashihi gibi bir çok faide, malûmat hasıl olur.

(5) Nasıl ki bizim çiçeği bilmemizle bir nebat aliminin bilmesi arasında tabiî pek büyük (6) fark var ise bunun gibi bir (dil-i bilge = lisan alimi) ile bir (dil bilmez)'in (7) farkı da en büyüğüdür.

(8) **Dilimizde (üretme)'nin (iştikakın) yolu üç türlüdür :**

(9) **1 - "Küçük"**

Edrib = dög. ***Darb = döğüş.*** ***Darabe*** (10) = ***döğdü.*** ***Yadribü = döğer.*** ***Darib = döğen.*** ***Madrub*** = (11) ***döğülen.*** ***Seyedribu = döğecek olan.*** ***Yadribü = döğüyor.***

(12) ***La tadrib = döğme***

(13) **2 - Büyük :**

(14) ***Baş*** = re's, tepe, uç, son, yüksek, mükemmel, kıymettar, (15) ve emsali müştakkat.

45

(1) ***Başdak*** = Mücerred. Kimsesi, ilâvesi, katkısı yok. ***Başdaşı*** = (2) hemser. ***Başama*** = baş örtüsü. ***Başbuğ*** = reisi kumandan. ***Başlık*** (3) ***kukuleta***, hayvan başına geçirilmiş yular nevinden. ***Başçı*** = reis. (4) ***Başak*** = buğday başındaki daneler topu temren ***başarmak*** = ikmal. (5) ***Baştan*** = evvela, önce. ***Başka*** = gayr, yabancı, özge ***[başmak*** = (6) pabuç envainden ?[1] ***Baş*** = atmaca, paşa. Ve emsali müştakkat.

(7) **3 - En büyük, uluğ :**

Bu da birkaç türlüdür. Bir kökün iki başında (8) olan sessiz harflerin alt üst olması. Ya baştaki, ya sondaki (9) sessiz harfin birinin mahreçdaşı olan bir harfe kalb edilmesi köklerin kökü (10) olan bir sessiz ile bir sesliye yani iki harfe indirilmesi ve bunların hepsinde (11) araya kalın veya ince sesli harf gelmesi son sessizden evvel veya sonra - (12) **(y,r,l,m,n)** harflerinden biri gelip bu üç sessizin (13) başından ikinci sesli ile okunarak manayı şiddetlendirmesi. Daha ilerisi (14) topu bir sesli, yahut bir sessizin ağızda türeyip çıkmasının sureti

46

(1) ve tertibi gibi şeylerdir ki bundan ilm-i mehâric'ül-hurûf ve ilm-i lügatin en yüksek (2) felsefesi elsine-yi saire ile müvazene eylemek suretiyle bahseder.

(3) Bu kitapta bu kısımdan icab ettikçe bahsedilir.

(4) Sesli harf cana, sessiz harf cisme benzer. Biz ne ayrıca candan ne de (5) cisimden bahs edeceğiz belki canlı tohumun suret nemasından, dalından, (6) budağından, etrafında peyda eylediği filizlerden, tepesinde hasıl eylediği danelerden, (7) çiçeklerinden ilâ ahirihi bahsedeceğiz.

---

[1] **Bu kelimenin doğrusu (pasmak) dır. Öncesi basılmış, bahçede, hane içinde giyilen terlik nevinden papuçtur onun kendi de manası da müstamel ve şayi'dir.**

(8) **1-** Bir kökün iki başında olan sessiz harflerin alt üst olması (9) ve bu tekalîb esnasında ortaya ince veya kalın sesli harfler getirerek mananın (10) türlü türlü şekle girmesidir. Birincinin misali :

(11) ***(takmak - katmak, dikmek - gedmek)*** gibi bunlardan bazıları (12) mahreçleri birbirine yakın olanlarda hasıl olur. Ya baştaki ya sondaki (13) sessiz harflerden birisinin veya ikisinin birden yakın mahreçli harflere kalbi (14) suretiyle üç kısımdır: (15) Bazen uzak olanlarda olur. Bu yakınlık uzaklıktan

47

(1) ve (sakil = kalın) ve (hafif = ince) surette telâffuzdan dolayı şiddet, (2) hiffet , zıddiyet, gibi manalar değişir. Bu da başta ve sondaki (3) sessizlerin mahreci yakın veya uzak olan sessizlere değişmesi hasebiyle (4) dört nevidir : (5) Evvelkisi mahreçleri birbirine yakın olanlar : ***Atmak*** = Yukarıya fırlatmak.(6) ***Yatmak*** = Yukarı ve dimdik olan bir şey aşağı inip yere yayılmak.

(7) - (Zıddiyet) [lâzım ve mutavvaat farkının buraca ehemmiyeti yok.] ***Asmak*** (8) = Bir şeyi yüksek bir mahalden kasmak. ***Yasmak*** = Gergin bir şeyin gergisini (9) çıkarıp düzlemek. Yayı yasmak = Kirişini çıkarmak - zıddiyet (10) ***Ağmak*** = Gökyüzüne doğru yükselmek ağaç. ***Yağmak*** = Gökten yağmur (11) aşağı inmek. Zıddiyet.[1] ***Akmak*** = Suyun yüksekten engine gitmesi. (12) ***Yakmak*** = Ateşin birden yukarıya doğru akar gibi çıkması - zıddiyet. ***Anlamak*** (13) = Bir şeyin mahiyeti zihninde taayyün eylemek. ***Yanılmak*** = Anlamadığını

48

(1) meydana koymak. Zıddiyet : ***Kolmak*** = Söylemek [eski Türkçe] kolak. (2) ***Kovcı*** = Nemmâm bu asıldandır. Söz söylenilecek dilin demektir. (3) [Kullak] Arapça (kul)'a muvafık gülmek = söz nevinden ağızdan (4) çıkan sevinç sesi. ***Hande*** = Gülgü kurb-ı mâni. ***Konmak*** = İkâmet, (5) ***Güzmek*** = İstida [ikamet ve tevakkufi muciptir eski Türkçe'dir.] - kurb-ı mâni. (6) ***Kabarmak*** = Şişmek.

[1] Kalın harekeli (yığmak) da, eşyayı birbiri üzerine koyarak aşağıdan yukarı yükseltmek manasına geldiği gibi ince harekelerinin de dahi bu zıddiyet görülür. Ekmek = Bir dalı yukarıdan aşağı meyil ettirmek. Yükselmek = Aşağıdan yukarı uzamak.. Ükmek = Su aşağıya doğru toprağa nüfuz etmek. Bükmek= Bir tarafa meyil ettirmek. Bükmek = İki ipi eğrilterek birbirine sarmak.

Gebermek = Karnı şişip çatlamak. Kaba, (7) gebe - müsavat. ***Tanımak, denemek*** = Tanımak için esbaba müracaat (8) etmek - fi'l-cümle münasebet. ***Dalmak*** = Bir mayi içine girmek. ***Delmek*** = (9) Birşeyi girdirmek üzere diğer birşeyin içini oymak, münasebet. ***Çalmak*** = (10) Bıçağı bir cisme çarpmak. Çelik çelmek bir cisme birşeyi çarpmak - müsavat. (11) ***Bulmak, bilmek*** = Biri maddeten biri fikren: [eski Türkçesi bölmek] ikisi de (12) bölüştür. - Müsavi.
(13) İkincisi başta mahreçleri yakın olmayanlardır. ***Asmak*** = Yukarıya (14) rabtetmek. ***Basmak*** = Aşağı alıp zabtetmek. ***Kasmak*** = Uzun (15) birşeyi küçültmek için dikmek. ***Kısmak*** = Keza bu gibi kelimelerde bağlamak

49

(1) manaları görülür.[1] ***Ovmak*** = Vücuda el sürmek, mesh.
(2) ***Boğmak*** = El ile sıkmak, buğlamak, bağlamak, boğcalamak, (3) ***boğaca, boğlava*** = baklava, boğaz, boğum. (4) ***Doğmak*** = Oyuk bir yerden çıkmak. ***Sağmak*** = Meme ile sığayarak oyuk (5) bir yerden süt çıkarmak. ***Sığmak*** = Oyuk bir yere girmek. ***Yağmak*** = (6) Gökten yağmur aşağı inmek. ***Yığmak*** = Eşyayı el ile birbiri üzerine (7) koyarak yukarı doğru yükseltmek. ***Yoğurmak*** = El ile mıncıklamak. (8) Bunlar da az surette (tazyik) manası vardır.[2] ***Akmak*** = (9) Su gözden, pınardan çıkıp uzanıp gitmek. ***Bakmak*** = Nur-i nazar (10) gözden çıkıp uzanıp gitmek. ***Takmak*** = Çiviye birşey bağlayıp (11) upuzun sallandırmak [tak-sesinden].
Tıkmak = (12) Oyuk bir yere eşyayı sımsıkı yerleştirmek [bu da sesinden]
(13) ***Tokundurmak*** = Birşeye birşeyi yetiştirip (tok) diye sesi

50

(1) çıkarmak. ***Kakmak*** = Mesela el ile bir adama vurmak hayvan başıyla bir adama vurmak. (2) ***Yakmak*** = Ateşi bir cisme yaklaştırıp tutuşturmak. Bir odundan bir

---

[1] Bunun incelerinde de (uzamak, kısalmak) manaları var. Kösmek = Ayaklarını kösmek, uzatmak. Kösmek = Büzülüp toplanmak - zıddiyet.

[2] Kalınları el ile yapılan manalara delâlet ile diğer tokmak incesi olan (dökmek) dahi el ile işkence olsa gerektir. (Çekmek): fi'l asıl el ile temastan mehuz olabilir (sökmek, sökürmek)' in aslı (soğmak)'tır. Bu da el ile işkencedir.

oduna (3) şule akmak. ***Yıkmak*** = Kayılmış birşeyi eksilterek yere beraber eylemek. Bunlar da (4) (tazyik) daha şiddetlidir. Çünkü (ق) (ḳ) harfi (غ) (ġ)'dan şedittir. (5) Onun için ***(sığmak)*** bir oyuğa kolay kolay girmek demek iken ***(sıkmak)*** (6) zora zor tazyik manasını ifade ediyor. Sağır kâf ile ***(sinmek)*** olunca (7) gittiği yerin bucağını işgal edip görünmemek manasına geliyor ki (ڭ) (ŋ) (8) harfinin hiffetinden nâşi bunda hiç tazyik görünmüyor. Harflerde şiddet (9) eksildikçe mana dahi hiffet peyda ediyor. ***Anlamak*** = Zihninde bir meselenin (10) mahiyetini bulmak. ***Tanlamak*** = Zihninde karar vermeyerek hayret ve taacüp (11) eylemek. ***Yanılmak*** = Zihninde birşeyin mahiyetini doğru zannederek tersi (12) karar vermek. Bunlar hep zihne muteallik kelimelerdir.

(13) Üçüncüsü - Bir kökün sonundaki sessiz harfin mahreci, yakın sessizlerle (14) değişmesidir. ***Asmak*** = Birşeyi yüksek bir mahale upuzun sallandırmak. (15) ***Azmak*** = Birşeyi yükselmek, artmak, uzamak = malum[1]

51

(1) ***Ağmak*** = Birşeyi yukarıya yükselmek uzatıp gitmek. ***Akmak*** = (2) Su uzanıp gitmek.[2]

(3) Dördüncüsü bir kökün sonundaki sessiz harfin mahreci uzak olan sessiz (4) harflerle değişmesi: [kalın ince karışık]. ***Abanmak, öpmek, utanmak,*** (5) ***itmek, atmak, açmak, uçmak, içmek, armak, aralamak*** (6) ***ırmak, urmak, ürmek, irmek, azmak, üzmek, ezmek,*** (7) ***ahmak, ağmak, ovmak, eymek, akmak, okumak, ekmek*** (8) ***olmak, almak, ölmek, ilmek, ayrılmak, oymak, uyanmak,*** (9) ***yatmak, bitmek, burmak, bozmak, büzmek, bezmek,*** (10) ***boşmak, pişmek, bağlamak, boğmak, bügmek, bulmak,*** (11) ***bülmek = , batmak, binmek, bayımak.***

(12) ***Çapmak, çatmak, çarpmak, çözmek,*** **[aslı şişmek]** ***çağlamak,*** (13) ***çağırmak, çakmak, çıkmak, çökmek, çögmek, çekmek,***

---

[1] Bunun incelerinde de uzamak vardır. Üsmek = Çan, nebatat yükselmek, nema bulmak. Esmek = rüzgar önüne gelen şeyleri sürüp götürmek, uzatmak

[2] Bu lisanların incelerinde uzamak manası görülür. Eğmek = ağaç dalını aşağı meylettirmek. ögmek = suyun rutubeti aşağı doğru tesir edip gitmek.

52

(1) ***çelmek, çalmak, çarmak*** - [cimli harfler sesli eşyaya delâlet (2) eder].

(3) ***Sapmak, sepmek, satmak*** [1], ***sırmak, sarmak, sevmek,*** (4) ***sermek, sezmek, süzmek, sızmak, sağmak, sığmak,*** (5) ***sögmek, sıkmak, sokmak, salmak, solmak, silmek,*** (6) ***sanmak, sınmak, sunmak, sinmek, savmak, sevmek,*** (7) ***sevişmek, saymak, soymak.***

(8) ***Kapmak, kıpmak, kopmak, katmak, gitmek, kaçmak, koçmak,*** (9) ***göçmek, karmak, kırmak, kurmak, görmek, germek,*** (10) ***girmek, kazmak, kızmak, gezmek, kasmak, kısmak,*** (11) ***kusmak, kösmek, küsmek, kolmak, kalmak, kılmak,*** (12) ***gülmek, gelmek, kanmak, konmak, kaymak, kıymak,*** (13) ***koymak, giymek, yarmak, yırmak,***

53

(1) ***yormak, yürümek, yirmek, yazmak, yüzmek, yahmak, yıkmak,*** (2) ***yağmak, yıkmak, yükselmek, yakmak, yıkmak, yalamak, yıldırmak,*** (3) ***bilmek, yapmak, yummak, yanmak, yonmak, yapmak, yuymak.***

(4) Meseleyi izah edecek en iyi vasıta; îrât olunan misaldir. Yekdiğerine (5) manaca münasebeti olan ile - olmayanlar yeknazarda tezahür eylemesi için bolca misal (6) getirerek bu kelimelerde apaçık görülür ki lisanımızda hüküm süren; (7) köklerin son sessizidir. Son sessizler durdukça baştakiler ne kadar (8) değişse kelimenin temel olan manası değişmiyor. Son sessizi (ق) (ḳ) olan (9) her kelime tazyike delâlet ediyor. Fakat tabiî baştaki harfin mahrecine göre bu (10) tazyikin nevi değişiyor. Sonra bu son sessizi mahreç cihetinden kendine (11) yakın bir harfle değiştirince yine temel külliyen zayi olmuyor ama harfin mahrecine göre (12) kuvveti ya artıp ya eksiliyor. Mesela (ق) (ḳ) sessizi (غ) (ġ)'a tebdil (13) edilirse tazyik manası kuvvetini zayi ediyor. Birşeyi ihata eden diğer şeyi (14) ***(sıkmak)***'da muhit olduğu şeyi şiddetle tazyik eylediği anlaşırken ***(sığmak)***, (15) bilakis kendini muhit olan şeyden tazyik görmeyerek hal-i tabîîsiyle girmek

---

[1] Satmak fi'l asıl (sat) savtındandır ki (çat) savtı kadar keskin olmamakla beraber eşyadan (?) diğerlerine dokunduğunda çıkardığı savttan mehuz olarak birbirine yetişmesi iltisaki manayı maddiye bir malı bir kimsenin düş malkitine tahmil manasına alınmıştır ki bey demektir.

54

(1) girmek manası anlaşılır. (غ) (ġ)'da mahreçte kendisine karîb olan (ڭ) (ŋ) yani (2) sağır kâfa tebdil edilirse bu bütün kendini muhit olan birşeyin bir köşesinde (3) kalıveriyor. Yani tazyik kalmıyor sağır kâfla ***(sinmek)*** gibi misallere müracaat (4) edilirse daha acayip hassalar görülür. Elhâsıl baştaki mahreçtaşlar beyninde de (5) az çok münasebet görülür. Mesela (چ) (ç) misalimizdeki kelimeler hep sesli (6) eşyaya delâlet ediyorsa da asl-ı temel; lisanımızda son sessiz oluyor. (7) Bunun ra'nâ misali de son sessiz harf mahreci uzak harfle değiştirildiği gibi (8) artık manalar arasında münasebet kalmıyor. Nitekim son misallerde görülür.

(9) **2** - Demiştik ki ortaya gelen sesli ki (sâit) imlâ harfi, (hareke (10) ve med) gibi isimleri vardır. Bunların bir asla gelmesiyle dahi mana oldukça değişir.

(11) Mesela (d, r) sâmitlerinden türeyen bir kökün ortasına kalın sesli (12) geldiğinde manasında bir şiddet var iken ince gelince o şiddet azalır. (dır) (13) kökünden üretme = (müştak) olan ***(dırmalamak)*** kelimesi bir cismi acıtacak (14) surette tırnaklamak - demekken bunu (dir) den alınan ***(dirmek)*** (15) şekline sokunca - tırnakla değil - parmakla toplamak manası hasıl oluyor.

55

(1) Yani yine onda da parmaklarla dırmalamak gibi hâl varsa da pek hafiftir. (2) Hepsinde hâl böyledir. (ق) (ḳ) ile (ك) (k) sâmitleri asılda birdir. (3) Altına gelen seslilere göre ses değiştiğinden bu bir aslı kalın sesliye göre (ق) (ḳ) (4) inceye göre (ك) (k) yapmışlar. Yukarıda cetveli gösterildi. Kezalik (5) (ص س) (ṣ, s) de böyledir. Şu ikişer şekli olan iki sessizin ortasına (6) ince veya kalın sesli getirmekle temel olan manaya halel gelmemek üzere ma'nî şiddet (7) veya hiffet peyda eder.

(قاصمق) (ḳ,ṣ) kökünden ***(kasmak)*** uzun birşeyi (8) kısaltmak manasına olduğu gibi bunun incesi olan (كسمك) (k, s) yani ***(kesmek)***' (9) de de bu mana vardır. Yalnız birincisi teklifle küçültmek. (10) İkincisi, bir miktarını kati suretle küçültmek ifade eyliyor. [Vakıa (11) şu misalde incenin manasında daha şiddet his olunursa da bunu yüzlerce (12) asırlar evvel vaz sureti tayin eder. Yani ihtimal ki o vasıtadan

mahrum (13) olarak yaşanıldığı zamanda gelmeyi vaz eden, Türk ilindeki cismi kasmakta (14) güçlük ve külfet, kesmekte ise kolaylık ve sühulet görmüştür.]
(15) - Hem baştaki hem sondaki sessiz harflerin ikisi birden mahreçtaşları olan

56

(1) sessizlere kalb olunmasıdır. ***Çözmek, çezmek*** = Malum. ***Şeşmek*** de (2) bu manayadır.[1] (c, z) harfleri (ş, ş) harfleriyle değişmiştir.
(3) ***Dokunmak*** = Bir cisimle diğer cisme temas etmek. ***Döğmek*** = Darb etmek yani bir cisim (4) diğerine şiddetle temas ettirilmek. (ق ط) (ṭ, ḳ) harfi (ك د) (k, d) harfiyle (5) değişmiştir. ***Sığmak*** = Bir oyuğa rahatça girip onu doldurmak. (6) ***(sinmek)*** bir oyuğa bol bol girip hatta onu dolduramayarak bir köşesinde (7) kalmak. ***Soğmak*** = Darb etmek[2]. ***Söğmek*** = Lisanla darb (8) etmek, kötü söyleyip canını yakmak. ***Soğan*** = Ağzı yakan. ***Sögürmek*** (9) = Kebap etmek [iki sessizin ikisinin birden mahreçtaşları olmayana (10) tebdili muhaldir. O adeta başka başka kelimeler demektir.]
(11) **4** - Son sessizden evvel veya sonra temelinde sesli manalara delâlet eden (12) **(r, m, n)** - sessizleri gelip kelimenin manasını kullandırmasıdır. (13) Malumdur ki sessiz harfler cisim gibi olduğu için az çok kendilerini gösterirler.

57

(1) Sesliler ise ruh mesabesinde olmakla önüne bir sessiz gelmedikçe kendilerini gösteremezler. (2) Şu kadar var ki her sessiz mahreç kuvvetinde müsavi olmadığından her birerleri ağızdan (3) çıkarken boğaza dile, dişe, dudağa, damağa dokunup dokunmamaları (4) müsavi olmayıp kimisinde şiddet kimisinde hiffet olduğundan (r, m, n) (5) harfleri şu tertip üzere biri birinden sesli veya tesirli mana ifade eden kelimelere (6) delâlet ederler. Bu surette en çok sese delâlet eden kelimelerde (7) (r) biraz hafiften de (m) daha hafifinde (n) bulunur. (8) [Hatta bu

---

[1] Lügat kısmında şahitleri gelecektir. Binaenaleyh bu meyanda ne îrât edersek inanmalı, yahut lügatimize müracaat eylemeli. Burada her lügatin şahidi getirilecek olursa maksat karışır kitap gayet tul olur.

[2] Kaşgar Türkçesinde.

hassalardan dolayı da bu harfler tadiye - mutavaat, mezidat, (9) meçhulat, hizmetlerinde kullanılır.] Şayet mesela (m) ziyade edilen (10) bir kelimenin manasında (r) bulunan kelimeden ziyade şiddet görülürse (11) elbette gizli, açık bir sebebi vardır. Bunu bize hükmettiren sebep kelimelerin (12) (istikra)'sında bulunduğumuz ekseriyettir. Bu bilindikten sonra artık meydana (13) çıkar ki bazen kelimelerin kökünün son sessizden evvel veya sonra (14) ilâve olunan (r, m, n) ilh. Harfleri asıl kelimenin manasını kuvvetlendiriyor. (15) Misallerimiz bu hakikati alenen meydana koyar:

58

(1) ***Zık = Zınk. Güp = Gümp. Höp = Hörp.*** (2) ***Zınkacak oturdu. Gümbedek düştü. Hörp diye yuttu.*** (3) Bununla da kalmayıp kelimenin gürültüsünü daha ziyade arttırmak için üçüncü (4) olarak bir, (r) sesi daha ilave ederler:

(5) ***Zıngırdamak, köpürdemek, hörpüldetmek*** [1] (6) Araştırmakla çıkıyor ki bu (m, n, r) harfleri kökünün (7) sonu en çok (k, b) harfleri oluyor. ***(març, farş)*** (8) gibi ender olarak (ç, ş) de işitilmiştir.

(9) ***(Çapmak)*** = ***Çarpmak. Kıpmak*** = ***Kırpmak*** ile ***(bek, berk*** = (10) sağlam***)*** kelimelerinde de araya (r) gelmiştir. Fakat bakılsa ***fırtmak,*** (11) ***hırtlak, gırtlak, hart*** kelimelerinin cevherleri ***(kır, hır,*** (12) ***ğır, har)*** olduğu nümayandır. Yani bunlara da (t) ziyade (13) kılınmıştır.[2] ***(Sançmak, yinçmek, ölçmek)*** kelimelerinde ise

59

(1) (c) ilave edilmiştir.[3]

(2) ***(Artmak)***'da da (r) ile (ķ) nın hangisi asıl, hangisi ziyade (3) belli değildir. (İlk)'de de meçhuldür. (k) ziyade (l) de (4) (ڭ) (ŋ) den kâf nevinden ziyade

---

[1] Çünkü (r) yani (ir) sesi manasına olup ekseriya, yahut, daima, sese delâlet edecek kelimelerde bulunur. Sonradan girdiği kelimeyi de seslendirir. Irlamak, fırlamak, hırlamak, yazmak, kırmak, ilh. (ç, ş) harfleri de başta bu işi gördüklerinden o yolda kelimeler elbette çok sese delâlet ederler. Şark, şarıldamak, çağırmak, çarpmak, gibi.

[2] Bu (r) harfi adeta fıretmek, hıretmek, ğıretmek manasına olarak kelimenin hikâye ettiği sadayı beyan eder.

[3] Ülüş kelimesi hisse manasına olduğuna nazaran ölçmek de (öl) kök olduğu sezilir.

çevirme olsa gider. Fakirin fikrimce (5) ender olarak (l) de araya girer. ***(kolp)***'un aslı ***(kop)***'tur.

(6) ***(Kolpmak)*** = Kalkmak, demektir.[1] (Kolp) ise kaldırılacak (7) mahal demektir. ***(Salt)*** kelimesini Konya cihetlerinde ***(sat)*** kullanırlar. (8) Sat sen mi yiyeceksin çocuğa da ver.

(9) 2 - Köklerin kökü olan bir sessiz bir sesliye yani iki harfe ettirmektir.

(10) Bundan münasebetle yukarıda bahsettik. Sessiz ki hurûf-ı hecâ dediğimizdir. (11) Sesli ki hurûf-ı imlâdır. Bunlar ikisi bir yere gelmedikçe söz meydana gelmez. (12) Ancak sesli düğümsüz bir hava olduğu için başında sonunda düğüm (13) makamında olan sessiz bulunmadıkça eşyanın tabiî savtı, yahut işaret yardımıyla (14) eşyanın şeklini anlatır tam bir kelime vücuda gelmez. Malumdur ki ilk lâkırdı

60

(1) edilirken (ses), (işaret), pek ziyade muhtaç olan esaslardan (2) idi. Bugün ikizli kök birkaç sesten ibarettir: ***a, ha, o.*** (3) ***bu, tu, ya, na*** - gibi bazen çift olur: ***Baba, ana, mama, cici,*** (4) ***avav*** - gibi. Şüphesizdir ki ilk lâkırdı edilmekle başlandığı esnada kelimeler hep (5) böyle idi. Nitekim hâlâ vahşi kavimlerin kelimeleri böyledir. Fakat sonra üçüzlü (6) oldu. Daha sonraları sonuna bir takım kelimeler yetişip bitişirken dahi o kelimenin (7) ahengine göre kâh kendi ahengini uydurmak kâh bazı harfini zayi eylemek (8) hasebiyle müstakil mana ifade edemez oldu, edatlıkta kaldı. Edatların birçoğu (9) çoğu bir veya iki harflidir. Ziyadesi ikisinin ve ikiden ziyadesinin (10) bitişmesinden hasıl olmuştur. Burada misali istemez, mahlinde gelecektir. (11) Gerçi bazen kökler ikizli olarak kullanılırsa da onların da aslı üçüzlüdür. (12) Yani üçüzlü olmuş fakat mahrecinin linetinden dolayı düşmüştür. Bazen (13) meydana çıkar : (k, v) ***komak = koymak***. (v, y) ***bumak*** (14) = ***buykamak, yıkamak*** (y, d) ***dimek = diymek***. Bazen mahallerde (15) muzâri'i sessiz ya'nın fethiyle (diyer)'dir. Daha çoktur. Bunlar da hep

---

[1] (Kapamak = Kopmak = Baz haset) Bu üç kelime de kalkmak manasınadır.

61

(1) (y) harfi - linetinden naşi düşmüştür. Bazen müştakkatında görünür. (2) Bu dakik mebhasin izahı şudur ki mesela ***(çakmak)*** aslı olan ***(çak)*** (3) maddesi dahi fi'l-asıl (ç) sessizi ve bir de kalın ince sesli ile (4) kezalik yine bir sesli ile (k) sessizinden hasıl olma mesala (ça) (5) ve (ak) tabiî suretlerinde birbirine yapışmasından hasıl olmuştur. (6) Bu aslı telâffuz eden kimse (ça, çu) bir tabiî sesle sert bir cismin diğer sert (7) birşeye hızlıca dokunmasından hasıl olan ilk sesi anlatmıştır. Sonda (8) (k) yahut mahreçdaş olan (h) hırıltısını da izhar ederek kendisine (9) vurulan diğer bir sert cismin vuruş esnasında hal ve vaziyeti yahut sesini (10) taklit eylemiştir. Şüphesizdir ki o esnada eliyle endamıyla da işaretler yaparak (11) daha iyi anlatmaya çalışmıştır. Fakat sonra istimal oluna oluna artık (12) ne ayrı ayrı tasvît etmeye ne de işaret yardımına hacet kalmış. Birbirine (13) yapışıp (çak) olmuştur. Bu ilim - hususen bizde - daha pek (14) taze ve henüz bizde erbabı onu tecavüz etmez bir halde olduğundan[1]

62

(1) şu tafsilatımız pek acayip gelecektir. Fakat çi çare ki hakikattir. Bilinecek (2) bu ilimler bizlerde de işlenecektir. Bizi buralara kadar ileri götüren (3) başlıca iki sebeptir. Birincisi her kelime başında bulunan ilk harfin haiz olduğu

(4) mana - ahirine hangi harf gelirse gelsin - mümkün mertebe kalmasıdır. (5) İkincisi de lisanımızda hâlâ (vahid'ül-hecâ) tek heceli tabiî savtlar (6) hatta kelimeler mevcut olduğudur. Vahşi kavimlerin hâlâ tek heceli savtlarla (7) lâkırdı etmeleri ise bu davanın pek zahir delilidir. Fakat şu muhakkaktır ki (8) bugün artık asıl kuvvet; üçüzlü (yani çat, tak, hır.) (9) gibi köklerdedir. Bundan aşağısında teşrihe girişmek mübtedileri kandıramaz. (10) Bundan sonra da üçüzlünün son sessizinde kuvvet pek zahirdir. (11) İlkinde o kadar görülmez yalnız lisan uleması anlar. Mamafih bahsimizi (12) eksik bırakmamak için biz (çaktırtmakdan mı) gibi kelimelerdeki harflerin (13) hepsini birer parça ayrı ayrı teşrih edeceğiz sonra da

---

[1] Bu kitap yazıldığında İstanbul'da Türk diliyle uğraşanlar bu derecede az idi.

(çak-dır (14) -t-mak-dan-mı) kelimesindeki edatların dahi evvelce müstakil (15) mana ifade ettiğini ispat eyleyeceğiz.

63

(1) (çak) kelimesi iki parçadır - demiştik. Bu yukarıda (bir kökün (2) sonundaki sessiz harfin mahreçdaşı olmayan sessizlerle değişmesi) (3) mahrecindeki misallerde açık bir surette görülür. ***(Çalmak çekmek*** (4) ***çarpmak)***, ilh. Kelimeleri hep sesli eşyaya delâlet eder. Bu sesi çıkaran (5) ise yandaki (ça) parçasıdır. Delili ise (ç) yerine (6) (b) gelecek olursa kelimede ses kalmaz. ***Çakmak, yakmak*** (7) ikinci cüzündeki (ak) dahi sıkmak, tazyik manası ifade eder. (8) ***(sıkmak, tıkmak)*** ve emsali ile ezcümle çakmak veya çıkmak - çünkü (9) aradaki seslinin başlıca hükmü yoktur. O ancak sessiz okunur - (10) ya bir sıkıntıya girmek veya sıkıntıdan kurtulmak manasına ızrara delâlet (11) eyler ki her halde (sıkıntı) da müşterektirler. (12) (dır) lafzı dur, yani (tur) gibi vuku ve kıyam ve keynûnet ifade eder. (13) Fârîsi'de (est) istaden = durmak, Fransızca'da (es) dahi (14) bu manayadır. (t) ise (ti) yani (di) söyle, kelimesinden (15) menhuttur ***(timek, dimek)*** söylemektir. Diğer eczası kopmuş

64

(1) bir (t) kalmış zaten işi görecek de odur. (mak) yahut (2) (mek) ahenge göre değişir. Bir kelimedeki bütün fiilleri tasrif eder. (3) Bu (mek-mak) edatı (me) gibi ahavatından olan (ne) manasına (4) dır ki (nesne-şey) manası ifade ederek ***(İtmek*** = İt nesnesi. ***Kılmak*** = (5) Kıl nesnesi. ***Olmak*** = Ol nesnesi***)*** demek olur. Yani (it dediğimiz (6) nesne kıl dediğimiz nesne, ol dediğimiz nesne) gibi mana ile o fiilin cevherini (7) bize anlatır. Asıl ittihaz ettiğimiz (ne) ise adeta istifham için başını (8) iki taraftan sallarken çıkardığı bir savt tabiîdir. Şimdi bahsedeceğimiz (9) ( ) (h) da ahavâtındandır. Bunlar asılda diğerinin aynı iken asren bâdü asır (10) şeklen manen yekdiğerinden ayrılmışlardır. (imek) cevherinde (olmak- (11) - ve nev')manası ifade eder.[1] (den) gerçi hangi (12) müstakil asıldan alındığı bugün

---

[1].Bugün böyle şöhret aldığı için bizde (imek) cevheri dedik. Yoksa bunun aslı (irmek)tir. Diğer şubelerde böylece bakidir. (ir-irür), (dur, durur). Bunların ikisi de ayrı ayrı tefrik olunur iki fiil cevheridir, birbirine karıştırılmak hatadır. (irmek) muhaffefi olmak üzere bizim şubede müstamel an imek müştakkatı ve (ir) suretinde müstameldir. (gel ir = gelir) gibi.

meçhul ise de birçok (edat) dediğimiz (13) kelimelerin asla irca'ı pek zahir veya mümkün olduğuna göre bu da o kabilden

65

(1) olacağı şüphe götürmez. Belki (d) ayrı (n) ayrı asıllardan kopup (2) kaynaşmıştır. Zorla bir asla yanaştırıp da hataya girmeyelim.
(3) (mi) lafzı savt-ı tabiîdir. Asıl olup kelime teşkil etmemiştir. Kardeşleri (4) olan (ne? e he) gibi baş sallamak işareti yardımıyla istifhama (5) delâlet eder savtdan Uygurca'da (me) de kullanılır: **Kabege** (6) **kittingme? Hav kittim. Tivege mindingme? Hava mindim.**
(7) Şu surette ***(çaktırtmakdan mı)*** sözü (çak fiilinin vukuunu (8) başkasına söylemeklig vakı olması meselesinden soruyorum) mealini ifade eder (9) birçok müstakil kelimelerin kaynaşıp bir terkip olmasından ibarettir. Şu misal (10) evâilde asılların bir sesli ile bir sessizden teşekkül ettiğini gösterir.
(11) 7 - Sesli veya sessiz tek harf hakkındadır. Malumdur ki bunlardan (12) bahs iki türlüdür. Birisi telâffuzun suret ve edasına aittir. Bundan (ilm-i (13) mehâric'ül-hurûf) bahseder. Biri de bu telâffuzun felsefesine müteallikti̇r. (14) Yani (b) harfini telâffuz ederken avurdun şişmesi (k) harfini (15) söylerken gırtlağın kâmilen sıkılması ile bu harflerin dahil olduğu kelimeler

66

(1) beyninde bir münasebet var mıdır yok mudur? Bu harfin suret-i telâffuzunda kelimenin (2) medlûluna bir tesir olur mu olmaz mı? İşte bu gibi esrardan bahseyler.
(3) Yunan ulûmi Arapça'ya tercüme olup da lisan ilimleri tedvine başlandığı sırada (4) Arab-ı lisan uleması dahi bunu düşünmeye başlamıştır. İbn-i Fârisi (bana (5) bir bilmediğim lügati sorunuz. Yumuşağa mı; serte mi, sesliye mi, sessize mi (6) delâlet ettiğini yani o kelimenin hassasını, müşterek ve şamil oluğu manayı (7) söyleyeyim), demiş ve sormuşlar, bulmuş.
(8) (el-Hâsais), sahibi İbn-i Cinnî ile (el-Mahsûl) sahibi Fahr-i Râzî gibi (9) birçok eâzım-ı lisaniye dahi bu yoldaki eserlerinde Arap lisanının felsefesine (10) müteallik hayli fevâid beyan ve derin kaideler vaz etmişlerdir. İmam Suyûtî

(11) (el-Müzehher) de bu hakâyıkın bazılarını yazmış. Lügat felsefesine dair (12) ilk eser olarak vaz etmiştir. Osmanlıların Sadi-i cibillîsi dahi asalet (13) namesiyle Esrar-ı Arabiyeye dair mebâhis-i gamıza sert etmiştir. Ahmed-i Fârîsi (el-Casus (14) ala'l kamus)'unda bu ilmi bir hayli daha ileri götürmüştür. En-nihaye (15) Mısır'da rub' asırdan beri (el-Hilal) gazetesini büyük bir ihata ve kifayetle

67

(1) neşreden ve Arapların ve bazen Osmanlıların eskilerine yenilerine ait millî hikâyeler, (2) tarihler vesair nafi eserler telif eyleyen Corci Zeydan Efendi bundan on sene (3) evvel Avrupa'da kurulan lisan kongresine - (el-Felsefetü'l-Lügaviyye) (4) ünvanı ile küçük bir kitap takdim eylemiştir ki kongrenin de mazhar-ı mükâfatı (5) olmuştur.[1]

(6) İki yüz kadar küçük sahifeyi havi olan bu risalenin fakire azim rehberliği (7) oldu. Çünkü Avrupa lisan-ı ulemasının hulâsa-i tahkikatını Arapça'ya tatbik (8) eylemiş ve Arap lisanını Avrupa lisan ulemasının tefekkürü tarzında düşünmüş (9) olmakla Arap lügatinde hakikaten büyük bir adım atmış ve Arapça'nın kardeşleri (10) olan İbrani vesair lisanları da karşılaştırarak garip garip iştikaklar (11) vücuda getirmiştir. Ezcümle sülâsiden başka mücerred olmadığını rübaî mücerretlerin (12) ya iki kelimenin birbirine kaynamasından teşekkül ettiğini yahut başka lisandan alınma (13) mürekkep bir kelime olduğunu meydana koymuştur.

68

(1) Edatların ve zamirlerin de eskiden kelime olup çok kullanılmaktan naşi bazen (2) harfleri koparak küçüldüğünü ispat eylemiştir. Sülâsilerde sülâsânî bir cinsten (3) olursa üçüncü harf ne olursa olsun müşterek bir mana ifade eyleyeceğini söylediği (4) ve **(kat, kat'ı, katf)** ilh. gibi misalleri dizdiği halde Arapça'nın aslını (5) ikiye indirememiş, hatta tek harfin hassasını hiç düşünememiştir. (6) Bittabi o lisanda ilk hatve olduğundan bir de o lisanda imlâ harflerinin (7) bir kısmı hareke

---

[1] Osmanlıların en çalışkan, en himmetli alimi olan bu Trablus Şam mahsulü Cihan Harbi'nden bir sene evvel vefat etmiştir. Hayfa ki bizden şanına layık taktir bile görmemiştir. O gibi asardan mülhem olan işbu eser-i âcizanem de ondan yirmi sene kadar sonra Kuva-yi Millîye Anadolu Hükümetinden büyük bir mükâfata mazhar olmuştur.

diye yazı içine karıştırılmayıp yazının altına üstüne yan yatırılması (8) kendisini şaşırtmıştır. Halbuki nefs'ül-emirde fetha yan yatmış meddir. (9) Keenne-hû pek az tahrik edilecek yukarı kaldırılmayacak demek istemişler. (10) Zamme de kezalik yukarıya yazılmış küçük vav'dan başka bir şey değildir. (11) Dudakları birbirine zam ile iktifa edilerek çok ve kalın çekilmeyecektir. (12) Kesrede harf aşağı doğru kırılıverecek yine çekilmeyecektir, demektir. (13) Elhâsıl lisanlarında azim tahkikat gösteren ve lisanlarının fıkıh ve esrar ve hasâisini (14) yazmakla takrir eyleyen Araplar'da bile bu ilim hakkıyla işlenmemiştir. Türkçe'de ise (15) söylemeye hacet yoktur ki lisanımızın lügatini, kavâidini Arap uleması müteahhirîninden

69

(1) birkaç zatın yazdıkları kifayetsiz asar Esad Efendi'nin bir asır akdem yazdığı (2) (Lehçetü'l Lügat) ve İngiliz sefaret kâtiplerinden (Redhouse)'un (3) (Lügat-i Osmaniye)sinden[1] ve sonra Ahmet Vefik Paşa'nın bu iki eseri ikmal (4) ile yazdığı (Lehçe-i Osmani) den ve zamanımızda yazılan lügat kitaplarından (5) ibarettir. Lisan hikmetine dair henüz kimsenin eser yazdığı görülmemiştir.

(6) Şu mukaddemattan maksat bizim bu gibi tahkikata girişmekliğimiz büyük bir cüret ve dimağı (7) itab ve cismi ifna eder güç bir iş olduğundan hatalarımız olsun azim (8) mesaimize bağışlanarak ıslah ve ikmale himmet buyrulmasını niyazdan ibarettir. (9) Harflerin telâffuzu esnasında ağızdaki gırtlak, dil, damak, dudak, (10) geniz vesairenin aldığı vaziyet ile, ilk tekellüm sırasında daima (11) istimal olunup şimdi bazıları terk edilen aza ve endam ile işaretlerin

70

(1) harf üzerinde azim tesiri olduğu muhakkaktır. Gerçi bugün birçok kelimelerde (2) bu davamızı ispat edemezsek bile hakkımızı tasdik ettirecek kadar mebzul (3)

[1] Bildiğimiz (Lügat-i Osmaniyye) ile bir de ayrı Türk Lügati yazmış bu zata Esad Efendi'nin (Lehçet'ül Lügat)'ından müstefid olduğu halde Esad Efendi'den asla ki bahsetmez (Redhouse) bu iki kitabı Ali Paşa'ya vermiş kendisi de az zaman sonra vefat etmiş Ali Paşa bildiğimiz (Lügat-i Osmaniyye'yi) bastırmış Türk Lügati'ni Ahmet Vefik Paşa'ya vermiş o da hayli ilavelerle sonra tab ettirmiş imiş. Bu fakirce mevsuk değildir. Fakat Vefik Paşa Redhaus'un dediğimiz lügatten ve Lehçet'ül Lügat'ten istifade eylediği halde (Lehçe-i Osmani) mukaddimesinde bunlardan bahsetmemiştir. Şemsettin Sami Bey dahi (Kamus-i Türki)'sini aynen (Lehçe-i Osmani)'den aldığı halde o da mukaddimede bu cihetten bahseylememiştir. Bizim mehaz beyan etmemek ve yazdığımız asarda eslâfımızı hayr ile yad eylememek vefasızlığımızın hazin bir misalidir. Bir eseri ancak kendimize ilham olmuş gibi mehazsız yazarız.

misallerimiz de mevcuttur. Ezcümle yukarıda yazdığımız (b) harfi (4) telâffuz edilirken avurdun şişmesi içi boş, kabarık bir şekil aldığından (5) sonu (b) olan köklerin hemen hepsi kabarıklığa, kabuğa, (6) samk ile kapağı gibi bir şey üzerine birşeyin kapanmasına ve içi boş kalmasına (7) delâlet eder. İşte misal:

(8) ***Abanmak*** = Yüklenmek. ***Aparmak*** = Avucuyla kapmak, hapazlamak. ***Apaz,*** (9) ***hapaz*** = *Avuç.* ***Obrulmak*** = Çokrulmak, kabarıp çökmek. (10) ***Obur*** = Karnı obrulmuş, şişmiş. ***Oba*** = Çadır. ***Öpmek*** = (11) Oyuk ağzı cismin bir mahline kapamak. ***Öbek*** = Tepe olmak üzere (12) vücuda getirilmiş yani yığılmış eşya. ***Çapmak = Çarpmak*** = Eli bir eşya (13) üzerine hızlı koymak el ile birşeyi süratle almak. ***Tepe*** = Kabarık top bir cisim. (14) ***Top*** = Yuvarlak. ***Toprak*** = Yuvarlak kürre-i arz [1]

71

(1) ***kap, kapak, kabuk, kapcık, kaba, kabarmak, kabak, kapu,*** (2) gibi, ***küp.*** Şu misallerin cümlesinde bir şeyi diğer şey üzerine vaz ile (3) içi boş kabarık bir halde kalmak manası vardır ki o da bu kelimelerin telâffuzunda (4) ağız o vaziyet-i tabiîyyeyi almasından neşet eylemiştir. Daha birçok misal (5) yazılabilir. Fakat uzun izaha tafsilâta muhtaç olacağından yalnız manası (6) vehleten malum olanları yazmakla iktifa edildi. Bunlar (b) harfinin (7) ağızdaki vaziyetine delâlet eder. Bir de ağızdan çıktığında hasıl ettiği (8) ses üzerine mevzu kelimeler vardır ki onlar da ancak bir mayi sesi verirler. (9) Yani sert şeylerin sesine delâlet etmez. Misal: ***Öpmek*** - Malum yumuşak (10) bir ses. ***Cup*** = Suya düşmek sedası. ***Çapmak*** = Eli birşeye vurup (11) kapmak - (m), [çarpmak - da (r) ilavesiyle ses çoğalmıştır.] (12) ***Tepmek*** - (m). ***Serpmek*** - (m). ***Şaplak*** - (m). ***Şapırdamak*** [bunda da (13) hem şin'in hem de ra'nın sesi kelimenin delâlet eylediği savtı artırmıştır.] (14) ***Sapır sapır dökülmek*** - (m). ***Tap*** = Hafif bir ses. ***Tabanca*** = (15) Şamar. Top - (m). ***Topaç*** = Çamur ve hamur gibi şeylerden yapılan

72

[1] (Arz) (toprak) tesmiye eden (top) cevherine (rak) edat-ı mübalâğasını ilâve eyleyen Türk; arzın küreviyetini bilir miydi dersin? Yoksa bu kelime arzın küreviyeti malum olduktan sonra mı vaz olundu?

(1) yuvarlamak. ***Kıpırdamak*** - (m). ***Köpürmek*** - (m). ***Lap lap*** = ***Çıplak*** (2) ayak sesi, ***yapışmak*** - (m).

(3) (k) harfinin hıklamağa, tazyike delâlet ettiğini bâlâda yazmıştık. (4) Burada birkaç misal yazalım:

(5) ***Akmak*** = Tazyikten kurtulmak [1] ıkınmak - (m). ***Oklağı*** = (6) Hamuru tazyik eden. Bakmak nazar-ı nuru göz hadakasından kurtulup çıkmak. (7) ***Bıkmak*** - (m). ***Çakmak*** - (m). ***Çıkmak*** = Tazyikten kurtulmak. ***Çokmak*** = (8) Bıkılmak. ***Çıkılamak*** - (m). ***Sokmak*** - (m). ***Sıkmak*** - (m). ***Takmak*** - (m). (9) ***Dokumak*** - (m). ***Dokutmak*** - (m). ***Tıkmak*** - (m). ***Kakmak*** - (m). ***Yıkmak*** - (m). (10) (ş, ç, r) harfleri çok ve sert sesli şeylere delâlet ettiğinden (11) kökün başında da sonunda da hep sesli eşyaya isim teşkil eden kelimelerde (12) bulunur. Misaller bahsimizi uzatır. Lügat kitabında sırasıyla bakılınca meydana (13) çıkar.

(14) (İştikak), üretme bahsine lâhik olarak şunu da diyelim ki

73

(1) bütün kelimeler (cevâhir) kökler (levâhik) bitişikler tarzında ikiye ayrılır. (2) Kök fiillerde ***(olmak)*** lafzındaki ***(ol)*** gibi. İsimlerde ***(taş,*** (3) ***göz, el)*** gibi, bitişik fiillerde ***(oldurtmak)*** daki (dur-(4) t-l-mak) ile terkip arasındaki (در، دن، مش، لق، م، ڭ، ن، ده، ه، رك، سه، چك) **(dır, dan, mış, (5) lık, m, ñ, n, de, e, rek, se, çek)** gibi birçok lâfizlardır. (6) (levâhik) denilen bu edatlar da başlıca birer kelime olduklarını yukarıda bir nebze (7) söylemiştik. Bunların tahkiki (kalp) bahsinde gelecektir.

(8) **Müşterek -** Bir lafzın birden ziyade mana ifade etmesidir. Türkçesi (ortak) (9) dır. (iştirak) ortaklaşmaktır. ***(göz)*** lafzından ***(insanın,*** (10) ***suyun, iğnenin, çekmecenin, heybenin, terazinin gözü)*** misalidir. (11) (göz) lafzı daha böyle birkaç manada kullanılmıştır. Bu iştirak en çok (12) insanın kendi endamındaki bir uzvun isminde olur: ***Baş, göz, ağız,*** (13) ***diş, boyun, boğaz, burun, el, kol, bel, ayak,*** ilh. (14) Bunlardan da ***baş, göz, ağız, el, ayak,*** daha çok müşterek manaya

---

[1] Manadaki zıddiyetin asıl müşterek manaya taaluku (?) yoktur. Yine tazyik vardır.

müstameldir. (15) Bu da pek tabiîdir insanın kendi endamı dururken diğer uzaktaki eşyaya

74

(1) daha ehemmiyet vermez. Bunlardan insan ve hayvan (göz)'ünde hakikat olup (2) diğerlerinde (göz)'e teşbihen mecazdır. İnsanlar teşa'up ettiğinde - faraza (3) Türk kabâili - birbirinin haberi olmaksızın bir şeye - faraza tencereye, pencereye - (4) bir isim verir bilâhare ihtilat hasebiyle yekdiğerlerinden o tencerenin başka isimlerini (5) öğrenerek birşeyin birkaç ismi husula gelir ki buna (terâdüf) derler. (6) Bir de mesela Türkler teşa'up etmeksizin cism-i insanideki bakmak uzvuna (göz) (7) ıtlak ettikten sonra her biri bir yere dağıldığında (göz)'e benzer (8) şeylere - (felanın ve fülanın gözü) demeleriyle birçok mana (9) husula gelir. Sonra **(Türk Dili)** toplanınca müşterek mânâ kısmına (10) ait lügatler meydana gelmiş olur. Çünkü maânî lâyetenâhîdir. Elfâz - (11) ne kadar çok olsa yine - mütenâhîdir. Bu surette mahdut lügat bî-nihaye (12) manaya tevzi edilince bittabi ekser elfâzda iştirak husula gelecektir. (13) Her ilimde olduğu gibi ilm-i lisanda dahi tahkikat-ı amîka ihtirâât-ı harikalarına (14) meftun olduğum ülema-yı Arap ve lâsiyemmâ İbn-i Fârîsi, İbn-i Cinnî, İbn-i (15) Derstuye, Fahr-i Râzî, Osmanlı Sadi Çelebi, Ahfeş, Sibeveyh,

75

(1) Suyûtî, Ahmed Fârîs , Müberred, Halil gibi yüzlerce efâhim'i mütekaddimîn (?) lisana (2) Aarabın fıkıh ve felsefesi hakkında yazdıkları mücelledâttan menkul olmak üzere (3) göre bildiğimiz asar kendi lisanımızı düşünmek hususunda o rütbeye rehberlik (4) etmiştir ki tarif ve tavsifi burada kabil değildir. Türk Dilinin ğavrine (5) vasıl olmaklık, kelimenin kable't-tarih yüzlerce asır evvel ne halde olduğunu, (6) ne devirler geçirdiği, harika suretinde halleylemeklik, lisanımızı ahavâtiyle (7) cedidini kadimiyle muvazene sayesinde mürekkepliği hatıra gelmez aslına erilmesi (8) tasavvur olunmaz kelimeleri tahlil edip asla irca etmeklik hep (9) bu esâtizenin gösterdikleri usul ve kavâid ve zavâbıt sayesindedir. (10) Cenab-ı Hak cümlesini envâr-ı gufrana müstağrak eylesin. Bu cümleden (İbn-i (11)

Derstuye) güzel bir hakikat beyan eyliyor ki onun Arapça'dan bizim dilimize (12) tatbiki şu veçhiledir. Bir lâfiz birden ziyade mana ifade edemez. (13) Mesela ***(vecd)*** kelimesi - hayrolsun şer olsun - bulmak manasınadır. (14) Bundan müştak olan ***(bulmak)***lar hepsi birer münasebetle alınmıştır. ***(Gaibi*** (15) ***bulmak, birşeyi fena bulmak, huzur bulmak, fayda bulmak bir kimse hizmetinde***

76

(1) ***refah bulmak, istenilen parayı bulmak, bilmeceyi bulmak, ifâkat*** (2) ***bulmak, çaresini bulmak, tedenni bulmak, vücut bulmak, iki kişinin*** (3) ***arasını bulmak, yüz bulmak, buldukça bunamak, söz yerini bulmak, buluşmak,*** (4) ***bulup buluşturmak, muavenette bulunmak,*** kelimeleri sıra ile birincisi (5) hakiki (buluş = vicdan) olup bakisi ***zâhib olmak,*** (6) ***hasıl etmek, kazanmak, kesb etmek, cem etmek, hal eylemek,*** (7) ***nail olmak, duçar olmak, giriftar olmak, zuhur etmek,*** (8) ***çare elde etmek, mazhar olmak, nimet tevali etmek, vasıl olmak,*** (9) ***tesadüf, ihzar, ifa eylemek*** gibi mecazi manalar da müstameldir. (10) Kezalik bu asıldan müştak isim ve sıfatlar da vardır. ***Bulduk*** = Sokakta (11) bulunmuş çocuk lâkîta. ***Bulgu*** = Vicdan. ***Buluş*** = İdrak, (12) feraset. ***Bulunuş*** = Tavır, vaziyet. Bunların cümlesi (bul) (13) cevherinden me'hûz (bul) sığasından müştak olmakla hepimiz aslına (14) irca edebiliriz. Mecazını da hakikate isal eylerse ancak (bul) (15) cevherinin müştakkatından bazı isimler vardır ki başka mahalde izah edilecek

77

(1) veçhile - türlü türlü sebepler saikesiyle bunları bir mana-yı aslide cem eylemek (2) ülema-yı lügatte bile müşküldür. ***Bulgar*** = Genç oğlan. ***Bula*** = Hanım. (3) ***Bukan*** = Vahşi ahu. ***Bulanmak*** = Tekdir. ***Bulak*** = (4) Pınar, kaynak. ***Bulut*** - (m). ***Bulkak*** = Fitne. ***Bulu*** = (5) İcar; kelimelerinin cümlesinde (bul) maddesi olmakla beraber, ***bulmak*** = (6) (yaften) manasına irca kabil değildir.[1] Çünkü bir kere (bulmak) (7) kelimesi şibhi-i makulattandır. Yani ***tutmak, kırmak, çarpmak, atmak,*** (8) gibi hiref-i mahsusattan değildir. Halbuki lügatin ibtida-yi vaz'ında

---

[1] Bunlarda kaynak, bu kelimenin zuhur etmek gibi alâka ile (bulmak) da ki (bul) cevherine münasebettârdır.

hiçbir kelime (9) makulattan olamaz. Şu surette (bulmak) = yaften manasının (10) aslı cevheri olan (bul) bul asıl değildir. Belki (bulan) (11) kelimesinin aslı olup el'yevm mâ-i civar olan ***(bulmak)*** = yerden su zuhur (12) etmek ile el'yevm mevcut müştakattan ***(bulanmak*** = su çıkarken toprakla (13) karışıp küdûret peyda eylemek) ve ***bulut*** = havayı bulandıran (14) buhar) kelimeleri bulunan (bul) maddesi esas olabilir ki su zuhurundan

78

(1) herşeyin zuhur etmesi ondan da bir şahsın gayr mevcut birşeyi izhar etmesi veya izhar (2) ettiğini söylemesi manası alınabilir ki işte bu (bulmak) dır.[1] İzahı (3) şöyledir: ***Felan dağ kenarında bir bulak = pınar buldu = zuhur*** (4) ***etti bir de bir mantar buldu = çıktı, felan kimse yerde gömülmüş*** (5) ***cevizleri yerden su çıkar gibi çıkardı buldu, unuttuğu bir meseleyi*** (6) ***gömüldüğü yerden ceviz çıkarır gibi çıkardı buldu.*** (7) İşte kelimeler mahsusattan makulata hakikatten mecaza böyle intikal eder. Bir lisanın terakkisi (8) makulatının, mecazatının kesretiyle ölçülür. Bir lügatin birden ziyade (9) manası olmaz bir mana-yı aslısı olur. Sonra enva' mecaz ve teşbih ve kitabe ile (10) o bir asıldan mahsus, makul, hakiki, mecazi bir hayli manalar teşe'üp (11) ettirilir. Fakat murur-ı zaman ile bazı asıllar unutulur, füru'lar onun (12) yerine kaim olur, mecazlar hakikat yerlerine geçer. Naht, ibdal, mezc, (13) kalp gibi hâlâtla çok tanınmaz bir hale gelir, nice mürekkepler basit zannolunur. (14) Eğer bir lafzın ayrı ayrı birçok manaya veyahut bir lafzın birbirine zıt

79

(1) iki manaya delâleti tecviz olunsa idi o lâfiz muamma olurdu. Fikri, maksadı (2) ifham edemezdi. Faraza ***(kara)*** kelimesi (beyaz, siyah, uzun, (3) kısa, acı, tatlı) gibi birçok manaya gelseydi elbette (kara) (4) dediğimizde bu birçok manadan veyahut bu birbirine zıt manalardan hangisi (5) murad edildiğini muhatab bilemezdi.

---

[1] Bu kelimelerdeki (bul) karmakarışık olmak manasında müşterektir. Fi-l-asl (bul, bul, bul) suyun yerden çıkması sesidir. Çıkarken aslına karışık olması ve etrafındaki toprağın karışıp takır etmesi, diğer manaları tevlid eylemiştir.

Mamafih yine (kara) kelimesinin birçok (6) manası vardır. Fakat asl olan (siyah) manasıdır diğerleri mana-yı (7) aslına müteferri' mecazi manalardır. ***(Kara = siyah, zulmet, ayb,*** (8) ***leke, töhmet, günah, avam, nas, menhus, arz, kara et = av eti*** (9) ***kara baş = rahip. Karavaş = cariye, karabasan =*** (10) ***kâbus. İlh.)*** gibi birçok kelimelerde kara lâfizları birer alâka ile (11) **(Kara = siyah)** dan alınmıştır. (Siyahlığından naşı zulmete) Müstahsen (12) bir renk olmadığı için ve sürüldüğü yerde çirkin bir surette nazara çarptığı (13) için ayba, lekeye, töhmetle manen bunlara benzemesiyle günaha, zalime (14) kesreti ve uzaktan siyah göründüğü için güruh-ı ammeye [Arapçası da (15) sevad-ı azamdır], deniz engininden bakıldığında koyu renk siyah

80

(1) göründüğü için arza, koyu kırmızı olmasıyla av etine, başında kara (2) saçı olması itibariyle papaza, halayığa[1] kara ismi ve sıfatı verilmiştir. (3) Bu tafsilâttan tezahür ediyor ki terâdüf, iştirak, ezdâd meselesi ilm-i (4) lisanda emr-j itibaridir. Karîn-i hakikat ilmi bir söz değildir.

(5) **(Ezdâd)** - Ters demek olan (zıdd)'ın cem'idir. Bir kelimenin, (6) birbirine (zıt) birden ziyade manada iştirakinden ibarettir ki bu da müşterek (7) nev'indendir. **(Pekçok borçludur, borçlular her gün kapısını** (8) **aşındırırlar)**, misalinde ***(borçlu)*** hem dâyin, hem medyun manasına (9) geldi. **(Eline aldığı nesneyi bitirir)** cümlesindeki ***(bitirir)*** (10) ikmal eder, ikmal etmez, belki mahveder gibi birbirine zıt iki manaya (11) gelmesi (ezdâd)'ın misallerindendir. (12) Bu iki kelime de esasında birer manaya ise de murur-ı zaman kesret-i istimal (13) bize aslını taharriye lüzum göstermez. Mesela birinci ***(borçlu)*** borç olan para

---

[1] Yegane üstad-ı lügatimiz Ahmet Vefik Paşa hâlâyığı, (hâlâyık) olmak üzere Arabî el ehl telakki edip ziyade tahkikine taarruz etmemiş belki düşman memleketinden esir olarak toplanılan birçok mahlukat- gibi bir mana ile (ihvan-evlad) misilli müfret mevkiinde müstamel (halk)ın cem'i (hâlâyık) telakki eylemiş zihnim bu tevcihi baide yanaşmaz fakat menkul bir tevcihde hatırımıza gelmez. Acaba Çerkezce bir kelime mi yoksa başka bir dilden mi ? Yirmi beş makul (?) akdem şu cinaslı beyti söylemiştim:

Sık sık efendi cariyeye eyleme nazar
Endişe-i halayığı mucib olur bu hal.

81

(1) vesair eşya uhdesinde tahakkuk eden yani o para ve eşyayı alıp umuruna sarf (2) eden demektir. İkinci ***(borçlu)*** borç olarak yani peşin olmamak üzere (3) bir parayı veya eşyayı bir kimseye veren demektir. Şu iki nev' şahıs (borç) (4) maddesinde birer alâka ile birleşmişlerdir. Yoksa (borç)'un fi-l-asıl (5) hem alacaklı, hem verecekli manasına gelmesi mümkün değildir. ***(Bitirmek)*** birşeyi (6) hitama erdirip o şeye dair artık çalışacak bir iş kalmamak demektir. Bu surette (7) bâlâda misalde birinci (bitirmek) faraza eline aldığı çamurdan bir mükemmel desti (8) yapar, her eksiğini ikmal eyler ortaya koyar. İkinci (bitirmek) çamuru eline (9) alır evirir, çevirir katı olmuş der su katar, sulu olmuş der toprak koyar, (10) küçük desti yapacağım der vazgeçer, büyük yapmaya çalışır başka bir bahane bulur, (11) nihayet içi sıkılır, yere vurur, fırlar kalkar ortada hiçbir işe yaramaz (12) bir yığın çamur kalır. Demek ki birinci (bitirir)'in manası ikmal eyler, (13) ikincinin manası o işi ifna eylemek suretiyle kemale erdirir. Her ikisinde de kemale (14) isal vardır. Fakat birincisinde vücut cihetinden, ikincisinde adem cihetinden (15) nihayete erilmiştir. Tarih-i mukaddemeden ve ulûm-ı tabiîye ulemasının muhtelif

82

(1) mevzuda asarından mümkün mertebe bizim tahkikimiz neticesi şudur ki insanlar şüphesiz (2) topraktan ve sudan bir mukteza-yı hilkat diğer hayvanlar gibi yaratılıp akıl (3) ve mütekellim insan şubesi takrir ettikten sonra bir lisanla ***(ana, baba, bir,*** (4) ***kök, taş, su, sen ben)*** gibi pek zaruri eşyayı (5) konuştular. Bu ilk lisana Tarih-i Makdisî (Süryânî) diyor ki ***(Asur,*** (6) ***Suriya, Turiya, Türkiya)*** gibi hecelersen Asuriler, hakkında bugünkü tahkika, (7) Oğuz Ata'nın Suriye'de ikametinden tevatüren subutuna nazar edilince Türkçemiz ilk (8) lisana yabancı kalmaz. İlk lisan bir heceli idi. Bazen bir hece aynen tekrar edilmekle (9) bazen ehavâtına kalb edilmekle dahi, yani iki hece ile bir kelime de var idi. (10) Birincisinin misali ***(haş)*** ikincisinin ***(baba)*** üçüncüsünün ***(mana)*** (11) gibi. Bu hal tekellümde her ırk, şimdi

başka insanlardan sarf-ı nazar edelim, (12) Türk ırkı asırlarca bir arada yaşadı henüz mürekkep mecazî makulî kelimeler husul bulmadan[1]

83

(1) evvel ayrılanlar Türkçe'ye çok uzamıştır. Ancak ilk hecelerinin mahsus manalarında (2) iştirak ederler. Çok zaman sonra ayrılanlar ki Türklüğün ekseriyet-i azimesidir.(3) Asıllarda her şube behemahal müşterektir. Şu surette bilimum mahsusata hakiki isimler (4) konulduğu zamanda henüz Türkler teşa'ub etmemişlerdi. Bunun en açık delili ise (5) mahsusatın asıllarında birbirlerine taban tabana zıt ve tevcihi tekabül iki (6) mana ifade eden bir kelimenin bulunmamasıdır. Meselâ bir kelime olsun ki hiç (7) tevil kabul etmeyerek hem siyaha hem beyaza delâlet etsin, bu kabil değildir. (8) Fakat şüphesizdir ki Türkler dağılıp medeniyet kesb edilip mecazlar, makulât (9) mürekkebât husula geldikten sonra teşbiye, kinaye, istiare, tevriye, telmih (10) ki birçok nev'ili binlerce kelimeler husula geldi ki ulema-yı lisandan olmayanlar birçokları (11) teradüf, ezdâd, iştirak gibi şeylerin hakiki vücutlarına kail oldular. Bizim bu (12) **(medhal)** gösterecek ki böyle şeyler yoktur. Mamafih bâlâdaki esbab (13) gibi atideki esbab ve emsali hasebiyle zıt, müradif, müşterek zannoluncak pekçok (14) kelimeler husul pezir oluşmuştur ki bizde felsefe-i lügaviyeye ait olmayan mahallerde şekl-i (15) Sûrîye itibar ederek müşterek, tezat, müradif der gideriz.

84

(1) **Esbab-ı atiyeden bazıları şunlardır :**

(2) **1- Beldelerin ahval-i havaiyyesi:** Sıcak belde ahalisinin cismi haşin (3) ve serttir. Sert şeyler yer, dudakları kalın, hançeresinin teşkili de ona göre (4) olur. Mesela bir Şamlı'nın kullandığı ***(tebessüm)*** kelimesini çölde gezen bir (5) bedevi

[1] Basit = Taş, aş gibi kelimelerdir. Mürekkep beşiktaş, beştaş, bektaş gibi. Hakiki = (taş) kelimesi binada kullanılan taşlar ve madenin hakiki ismidir. Mecazi = (bugün sohbet esnasında felan kimse felan kimseye taş attı) denildikte burada maksat mecazen dokunaklı bir kelamı ism-i tasrih etmeyerek bir şahsın hakkında sarf etmektir. Müessir söz, katı taşa mecazen benzetiliyor. Mahsus = Havas-ı hamse-i zahirenin biriyle bilinen şeyidir (taş) gibi beş hale (taş) tayin edilebilir ki kayıttır tatmindir. Kokusuzdur görülür, katı sesi işitilir. Makul = Havas-ı hamse-zahire ile görülemeyip akıl ile, yahut havas batineden bazılarıyla bilinen şeylerdir (cehl) ilm, keşf-i meram, tayin-i emraz, isbat ül vahit) gibi.

ancak ***(tafassum)*** gibi telâffuz eder. Zira dudağı, dili, (6) boğazı kalınlaşmıştır. Havası ratp - soğuk. Sulak olan yerlerin (7) insanlarına ait kelimelerde de haşin, kaba kelimeler galiz lâfizlar bulunmaz. (8) Mutedil bilâd ahalisi hurûf ve elfâzı da mutedildir. Bugün Türkçemizin (9) (sakil) kelimeleri bilhassa İstanbul lehçesinde ve Rumelinde (hafif) (10) şekline girmektedir ve mezc ve terhim gibi hallere uğramaktadır. Mamafih (11) bu babda daha bazı şerait vardır.

(12) **2- Beldelerin ahval-i coğrafisi:** Yüce dağlar, yırtıcı hayvanlar, cesîm (13) ormanlar, büyük çaylar çok olan yerlerin ahalisinin endamı, sesi (14) tabiî kelamı, düz çöl, çıplak dağlar ahalisininkine asla benzemez. (15) Birincisinde iri levendane kamet, levninde beyaz ve humret tab'ında sükun ve emniyet

85

(1) kelamında irilik ve metanet, cisminde kuvvet galip ise diğerinin cisminde nehâfet (2) ve fakat sinirlerinde fevkalede kuvvet tab'ında televvün ve acele ve asabiyet ve hamaset, sesinde (3) vüsat ve halâvet ve hırkat, çehresinde esmerlik ve bazen siyahlık gibi şeyler (4) galiptir. Sonra birincisinin esatiri ala-l-ekser ulu ağaçlara yüce dağlara (5) korkunç yırtıcılara cesim sellere yani yeryüzüne ve yakınlarında bulunanlara ait iken, (6) ikincisi yeryüzünde kendisini işgal eden ruh ile kendi gibi insanlarla ve çıplak (7) dağlarla, sonra da yüzünü gökyüzüne çevirerek nücûmla uğraşmış ka'r-ı (8) asumana nüfuz etmek istemiş ve neyyirât tapınmaktan kendini alamamıştır. (9) Bundan dolayı Badiyeliler lisanında asar-ı ulviye esamisi çoktur. Derya yüzünde (10) gezen yalı ve ada ahalisi de badiyelinin başka türlüsü olmakla, denizde (11) su badiyesi idiginden deniz tahavvülât-ı havaiyye firtına gibi şeylerle sonra onlar da (12) gökyüzüyle uğraşmışlardır.

(13) **3- İnsanın beldesine göre taayyüşü :** Bir dereceye kadar bâlâdaki sözleri (14) yine tekrar edeceğiz. İnsanlar neye rağbet eder veya neden korkarlarsa (15) onlarla çok meşgul olup birçok kelime, tabirler hikâyeler icat ederler.

86

(1) Git gide ahlaklara itikatlara sirayet eder. Deniz kenarında yaşayanlar (2) ahval-i havaiyyenin çok vakit, dehşet ve heybet ve fecaatine maruz (3) oldukları cihetle

fırtınalar, balıklar yıldızlar hakkında birçok esatir ve akait (4) ve kelimât icat eylemişlerdir. Onları tecessüm ettirerek hikâyelerini yaparak gâh (5) gazabından kurtulmak, kârhanesini tahsil etmek için tapınmışlardır. İşte o zamanda (6) vuhuş içinde yaşayan badiye de, gaza ve yağma ile uğraşan kavimler meşguliyetlerine (7) ait birçok menakıb, mefahir, esatir, hikâyet, tabirât, destanlar vesaire (8) vücuda getirirler. Bir yılda payitaht olur, tesadüfen bir hayli akvamın denizde (9) iskelesi, karada uğrağı olur, o memleketler halkı kesret-i ihtilâtla fikren terakki (10) eder. Sınâatin, ticaretin, ilmin icab-ı hale göre az zamanda çok terakkisi (11) görülür, birçok ıstılahat tabirât vücuda gelir. Bir zaman sonra bir kanal (12) açılmakla, nakliyat-ı arziyyenin cesîm bir sadmesiyle, büyük bir muharebe neticesinde (13) mamur beldeler harap, harap beldeler mamur olur. Elhasıl şuûn-i kâinat bî-şümârdır. (14) Bu misilli bî-nihaye esbab ilcasından en ziyade lisan müteessir olur. Gerek nimet, (15) gerek musibet hengâmında ala-l-ekser lisan kazanır. İkisinde de mecazî,

87

(1) ıstılahî, hayli lügatler icat veya iktibas eder. İşte bir lisanda teradüfler (2) ezdâdlar, iştirâkler de esbaplar ve de ilcasiyle husul pediz olur. (3) Müteradif-(teradüf)'ün Türkçesi (ardıl)'dır. (Müteradif) (4) ardıllı demektir. Birkaç kelimenin bir manada içtimaına (teradüf) (5) ve bu kelimelere müteradif derler Türkçe ***(1-, erkek, kişi, koca*** (6) ***herif)*** kelimeleri ki cümlesi mükellef bir (recül)'e delâlet eder. (7) Sair hayvanatın erkek sınıfına denilir. Arapça'da şarabın, devenin, (8) yılanın falanın birçok isimleri olduğunu yazarlar. (Hılyetü'l kemiyyet) (9) Sahibi mukaddimesinde Arapça'da şarabın yüz tane ismini saymıştır. Halbuki bunların (10) topu bir tanesi halis Arapça şarabın ismi ise bakisi kimi yani birçoğu (11) başka lisandan alınıp ta'rîp edilmiştir. Kimi de imal ettikleri habbeye suret-i (12) imale göre aldığı isim ve bu kabil şeyler. Bakisi de evsâf-ı gûnâgûndur. (13) Misalimizde dahi (recül) manasına gelen ancak ***(er)***'dir [ki bu da (14) isim değil sıfattır zaten mevsumı bildiren isim yoktur hep sıfatlar vardır. (15) Fakat bazen kelimelerin mana-yı aslısı unutulduğundan vaz edildiği gibi

88

(1) ne yolda tavsif edildiği bilinemez. Nefs'ül emirde (ism) dahi vesm (2) veşm, alâmet sıfat demektir] ***er*** = ermek aslından (baliğ) (3) demektir erkek - ise (er) kelimesi ahirine (ke ke) muhakkakı (4) (kak kek) gelmiştir. Keke - ağa gibi büyüklüğe delâlet eden (5) eski bir ünvandır.

(6) ***Kişi*** = Eski Türkçe'de (kisi)'de vardır. Kisi kimse demektir. (7) Lisanımızda ale-l-ıtlak insan manasınadır. Demek ki kadına da ıtlakı (8) caiz iken bugün müstamel değildir : **İnsanoğlundan bir kişi, gerek kek** (9) **gerek dişi...** ilh. tabiri hâlâ vaizlerimizin vird-i zebânıdır. Bugün (10) (ey kişi !...) diye bir kadına arkadan haykırsan bakmaz. Kimse (11) (kim) ile (ise)'nin (se)'sinden mürekkeptir. ***(Kimise)*** (12) yani kim olursa marufa olmayan meçhul nekre bir şahıstır. Bu kelime de (13) nefs-ül-emrde kadına dahi şamil iken erkekte tekallüb eylemiştir. Eski (14) Türkçe'de (kim erse)'dir. ***(Ermek)*** kelimesinin muhaffefi (imek) (15)'dir (irmek) ile (turmak, durmak) asıllarından bugünkü

89

(1) (haber) alameti dediğimiz (irür) ile (durur) lâfizları ahz (2) olunmuştur. Birincisi Şark Türkçesi'nde müstameldir: (Nevayi)

(3) **İrür andak ki kuşlar kıçgırtkaylar ılan körkeç**

(4) (O kadardır ki yılanı görünce kuşlar çığrışırlar. Yani kuşların yılanı gördükleri zaman (5) çığrışmalarına benzer)

(6) Şu misalde ***(irür andak)*** o kadardır demektir (yani irür = dir) manasınadır.

(7) **Birdir ol birliğine şek yokdurur.**
Gerçi yanlış söyleyenler çokdurur. (Süleyman Dede)

(8) Beyti de (durur)'un misalidir. Cezm'ül-yevm (irmek)'in muhaffefi olan (imek)'in (9) rabdı, ir [yani gel ir, bil ir], inci, i'yeş [imez, imas] (10) (mez, iken ise, için ilh.) gibi bazen müştakkatını kullanırız.

(11) ***Koca*** = Kadim Türkçesi hoca kelimesidir. Efendi, reis, büyük zat, (12) reis-ül-aile demektir. Nefs-ül-emrde ***(hoca)*** horozun ibigi, kaç horozun, (13) manasına olmakla reis olan kimseye ıtlak olunmuştur: ***Hâcegân divan-ı hümayun*** (14)

bedesten hocası, mektep hocası, hoca-i şehriyari, kadimde bazı (15) tavâif-i mülûkûn ünvanı dahi olmuştur. (Erkek) manasına istimali reis-ül-aile

90

(1) olması alâkasıyladır. (Yaşlı erkek) manasına istimali bittabi aile-i reislerinin kısm-ı (2) azamı mesnettir ekser için hükm-i kül vardır.

(3) **Harîf** = Hirfet yani sanatta şerik, işteş manasına olup bilahire (4) akran, emsal, dost manasına kullanılmış:

(5) **"Bizimle çok harîf öldün gider hatırdan inkarı"**

(6) El-yevm adi erkek, pes paye adam, avamdan bir kimse manasına müstameldir.

(7) Şu misallerde görülüyor ki bunların cümlesinde (er) asıl, diğerleri birer (8) münasebetle istimal olunmuş vasıftır veya başka lisandan alınmış, istimali değiştirilmiş (9) kelimelerdir.

(10) Bazı kere eşyadan bir şeyin tenevvü şeklinin ayrı ayrı isimleri olur mesela (11) ***(bıçak)***[1] envainin küçüklüğüne, büyüklüğüne suret-i istimaline şeklinde (12) tenevvuuna göre isimleri değişir : ***(Çakı, bıçak, ustura, kalem tıraş,*** (13) ***keski, kılıç, batağan, kama, pala)*** gibi belki elli kadar ismi vardır.

91

(1) Hele ***(mestçi bıçağı, filan bıçağı, felan bıçağı)*** gibi isimlerde imlâda (2) edilirse daha çoğalır.

(3) Bizim kendi lisanımız olduğu için böyle bir şey hakkında tevsim edilen kelimelerin hakikatini (4) bilerek hangisi Türkçe hakiki isimdir, hangisi sıfattır, hangisi başka lisandan (5) alınmıştır fark ederiz. Fakat Arapça, Acemce'ye bir lisan alimi gibi bilmeyenler mesela (6) ***(cülûs)*** ile ***(kuûr)***'u ***(gurûp)*** ile ***(ukûl)***'u keza ve keza (7) müteradif zannederler bizim dilimizde ***(ustura)*** ile ***(pala)***'nın (8) her ikisi de bıçak olmakla beraber beynlerindeki fark nasıl hür ise bir lisan alimine (9) göre

---

[1] Bu (bıçak) lafzı ahenge tevfik edilirse (biçek, biçek) olması lazım gelir fi-l-asılda (biçek)'den me'huzdur. Nitekimdir ki bir adedin yarısına da (buçuk) deniliyor ki aslı da (biçmek)'dir. Bir adedinin ikiye biçilmişi demektir yahut (birçük) birçek yani (bir)'in sağiri olarak (köpük bir) manası alâkasıyla (yarım)'a ıtlak olunmuştur.

bâlâdaki kelimelerin ve emsalinin de öyle farkı olup li-sebebin min-el-esbab (10) el-yevm müteradif gibi kullanılmaktadır.

(11) İlm-i lügatte daha birçok mebahis vardır ki mümkün mertebe bu muhtasarda kısa keserek (12) veya hiç bahsetmeyerek ilerlemeye mecbur oluyoruz. Tafsilatı (Türk Dili) (13) mukaddimesine bıraktık.

(14) (Hakikat, mecaz) (hakikat) sağlamlık demektir. Ma'lum ve meşhur (15) mahlûkat ve eşyanın doğrudan doğruya zata delâlet eden kelimeleri hep hakikattir:

92

(1) ***Arslan, taş, çimen, su*** gibi.

(2) (Mecaz) geçmek manasıdır birşeye münasib değil gibi görünen bir vasfi bir sebep ve alâka ilcasıyla (3) isnad eylemektir. **(Benim arslanım geliyor. Bu hoca çok derindir)** deriz.

(4) Birisinde şeceat, ikincisinde kesret murad ederiz. Bakılsa insan ile (5) arslanın hoca ile derinliğin münasebeti yok gibidir. Halbuki bir sebep ve alâka (6) ile hem tensip ve hem tavsif edildi hem de hakikatten güzel oldu. (7) Buna bedel **(benim, pehlivanım geliyor, şu hoca çok alimdir)** denilseydi (8) mesele evvelkiler kadar muhatabın nazarında tecessüm ettirilemezdi. Mecazın enva'ı (9) bir risale olur. Bu kadarla iktifa zarurîdir. Kelimenin asl-ı vuzu'unda hakikat (10) veya mecaz olduğunu mümkün mertebe bilmedikçe asıl manasına veyahut mana-yı aslı-ı mevzu'una (11) erişmek nasıl müşkülse, kezalik lügatçilerin makulâtı hakkıyla tayin edememeleri de kelimenin (12) manasına ibham eder. Bu cihet az lügatçilere müyesser olmuştur hemen hepsi kitabına diğerinden (13) daha çok kelimeler doldurmak veyahut esbaba çalışmak gibi (14) adeta bir esnaf derekesine düşmüşlerdir. Hele Arapça din lisanı olduğundan (15) ve lügatçiler kelimelerin en eski veyahut Ahd-ı Nebevi'deki manasıyla kendi zamanındaki

93

(1) manasını tefrik etmeyip her zamanın belli şairlerinin, ediplerinin asarından (2) şahid getirmediğinden ilm-i lisanın gavrine vasıl olmayan müfessirleri, fakihleri, (3) mütekellimleri hatadan hataya düşürebilir. Eğer yanlış bir mesele-i fikhiyye istinbâd

(4) edilirse hata daha taammüm etmiş olur. Akait meselesi bundan daha mühim (5) olabilir. Onun için erbabı eski muhakkiklerin ümmühât-ı lügatine müracaat ederler. (6) Küçücük bir misal getirelim ***(darılmak)*** bugün tabaka tabaka birçok manaya (7) gelir ki bir manası da ***(barışmak)***'ın mukabilidir. Bunun bile enva'ı (8) tabakatı olur. Meselesine göre (darılmak) olur. Lügatçi bunların her birini (9) iyi tarif etmez ve şahitlerle tavzih eylemezse müptedi gerek ibare anlamakta (10) gerek bu kelimeyi yerinde kullanmakta hata eder. Mesela ***(darılmak*** - (11) istemediği hazin bir hale maruz olan kimsenin kaşlarını çatıp somurtması (12) ve neşesinin kaçması) desek acaba efradını cami', ağyarını mani' oldu mu? (13) Bir kere (istenmeyen hazin bir hal) meçhuldür. (Darılmak) o bile (14) meçhul. Meçhulü meçhulla tariften ne derece malûmat edinebiliriz.

(15) **İttibâ'** - Manası matlub olmadığı halde bir kelimeyi teyit, mecazlık ihtimalinden

94

(1) teb'îd için akabinde gelen kelimedir. ***(At mat hazırdır)*** denilirse (2) maksat ancak at ile levazımdır. Başka bir mana-yı mecaziye ihtimal kalmaz. (3) Buna (mühmel ve mevzu) da derler. Bunun bir kısmı ittibâ'ı manidar olmaz. (4) ***(İki miki, dede mede)*** gibi bir kısmınınki manidardır. ***(Ah mah,*** (5) ***aşk maşk, bade made, şeker meker)*** gibi. Bu ikinci kısmın diğer şeklinde de (6) başına mim getirmek meşrut değildir. ***(Abuk sabuk, eğri büğrü,*** (7) *çatra patra)* gibi.

(8) **İbdâl** - Değiştirme demektir ki bir kelimenin harfi ala-l-ekser müradifi, (9) muhalifi bir harfle değiştirmektir. Bu muamele başka bir kavimden alınan (10) kelimeler hakkında cari olduğu gibi bazen bir lisan dahilinde bir lehçeden diğer lehçeye (11) geçen kelimelerde de vaki'dir. Değişen harfler şunlardır:

Altı tertip üzere:

(12) (ع ا ه ح خ غ و ق ق ک گ) **(ı, a, h, h̲, ġ, v, ḳ, ḳ, k, g)**
(13) (ڭ ک - ل ر ن - ض ط د ت) **(ñ, g - l, r, n - ż, ṭ, d, t)**
(14) (ج چ ژ ش س ص و) **(c, ç, j, ş, s, ṣ, v)**
(15) (ظ ز - ف ب پ) **(ẓ, z - f, b, p)**

95

(1) (m)[1] *'akıl, akıl - 'irfan, irfan - 'ulema, ulema - armak* (2) *[ayırmak], parmak [ayırmak] itmek [ileri def etmek], yitmek* (3) *[keza] utmak [kumarda kazanmak], yutmak [keza] haykırmak,* (4) *baykara, hışırtı, ẖışırtı - hoşt, oşt - yapışmak* (5) *apışmak, [bunda da yapışmak vaz'ı vardır] iğrenmek, yiğrenmek,* (6) *- yıldız, ıldız - yüce [yüksek] uç [baş taraf] -* (7) *ḥal, hal, hile, hille - hülle, hulle - aẖşam, akşam,* (8) *ağşam, ayşam, anşam, ahşam, aşam, ığşalamak,* (9) *ıẖşalamak, - oğşamak, oẖşamak, oğuşdurmak,* (10) *ovuşturmak - gügercin, güvercin - otağ, otak,*

96

(1) *kaşığ, kaşık - oluğ, oluk - degirmi, deyirmi - değirmen,* (2) *sögürmek [biryan] söyürmek, gevşek, kağşak - güdük,* (3) *koduk - oñarmak, oğarmak - deñiz, deniz - göñül, gönül,* (4) *ẓabıṭ, zabit - żȧruret, zaruret - żıd, zıt - ṭalip,* (5) *talip - ṭabla, tabla - ṭraz, tirezi - ṭufan, tufan - dağ* (6) *[ ] (ki) ḍağ - dehşet, tahşet - dikkat, tikkat - düşenbe* (7) *türşenbe - tatmak, dadmak - törpü, dörpü, tipi, dipi* - (8) bu kadarı nazar-ı dikkate alınınca bakisi bulunabilir.[2]

(9) **Kalb** - Bir lafzın bir iki harfini alt üst etmektir. *(Yağmur = yamğur* (10) *bulgur, burgul - gibi - bigi - ögrenmek, örgenmek)* gibi. Bir de (11) başka

---

[1] Hurûfun tarz tebdilinde bu tertibim gayet uzun istikra ve tetebbu neticesidir ki hiçbir kitapta bulunmaz. Zaten lisanımız ilmine dair kinaye yoktur ki bulunabilsin. Her lisanda tebadül ise kendi havasına göredir. Şimdi (ع) (') harfinden (ك) (k) harfine kadar harfler hep sıra ile en çok kendi yakınına tebadül eylediği gibi bazen de o hudut dahilindeki diğer harfe tebadül eyler. [ن , ل] (l, n) dahi birinci sıranın fer'idir. Bazen birinci sıra harfleri bunlarla tebadül eyler. Bade [ض ط د ت] (ż, ṭ, d, t) de ayrı bir sıradır kendi hudutlarınca yirmi kere tebadül eyler. Altındaki (ج) (c) harfinden (ز) (z) harfine kadar olan sırada bunun ahavatındandır. Onun için bazen bu sırada harflere de tebadül eyler. (ق ب پ م) (ḳ, b, p, m) dahi ayrı bir sıradır. Bu dahi kendi dahilinde tebadül eyledikten başka bazen bâlâdaki (و ل ن) (v, l, n) harfleriyle tebadülü vakidir. Bâlâda arz eylediğim veçhile hurûf küçücük bir ağız içinde tekevvün eylediği cihetle ağzın ufak bir şumuliyle bittabiî türlü türlü şekiller çok vaki olur. Bir yolun yolcusu çok olursa ayak izleri birbirine karışır çoğu belli bile olmaz.

[2] Tarz-ı ibdâlın anlaşılması için bazı kelimeler imlasına göre değil telaffuza göre yazıldı. Mesela birşeyin lezzetini tatmak ki bir kısım sanat ehli (ط) (ṭ) mahrecinden çıkarılıp daha refik olarak (tatmak) gibi hıfz eylediği halde diğer bir kısmı bildiğimiz (ض) (ż) harfi gibi (dadmak) telaffuz eyler.

lisandan kalb ve tahrifle alınan kelimeler vardır ki nefs-ül emirde Türkleştirme (12) makbul ise de şimdiki üdeba kabul etmiyorlar. Halbuki Arapların (ta'rib)'i (13) bütün aynıdır ***[la'net] nalet - mizaç, micaz - cihaz, cihiz.*** (14) Kalbin tahrifini Türkleştirmenin misalleridir.

97

(1) **(Naht)** - Yutma demektir ki birden ziyade kelimeden her birilerinin bazen harfini (2) Kaybederek küçülüp sonra birbiriyle kaynaşarak bir kelime gibi olmasıdır.

(3) ***(Ağaç adı = acar, uş ol = şu, üst ara = üzre)*** (4) gibi.

(5) İsimlerde ***(memiş, ibiş)*** gibi kelimeler vardır ki cüzi evvelleri ***(Muhammed,*** (6) ***İbrahim)*** ise de ikinci cüzileri olan (ş) bizce maruf değildir. (7) Zamâir-i şahsîde naht pek bellidir. Malumdur ki bu zamir ibtida-yi tekellüme ait (8) kelimelerdendir. (9) (m) zata ve şahsa delâlet eder. **[Bu harfleri el-iktiza ahavatı olan** (10) (ن ڭ م ب ل)] **(n, n̄, m, b, l)** harflerine tebadül eder. Binaenaleyh müfred-i tekellümde (11) ***(ben, men, mem)*** tarzlarında tecelli eder. **(Ben, bilmem, men istemen)** (12) gibi. Hasılı ***(ben)*** kelimesinin manası zatımın şahsı, şu görünen şekli (13) demektir.

(14) (s) karşısındakine çağıran (sesi) ile şahıs alâmeti olan (15) (n)'den mürekkeptir. **(es, is)** sahib demektir. ***İslemek*** =

98

(1) söz dinlemektir. Binaenaleyh (s) harfi ses (n) harfi zat olmak (2) üzere (s, n) yani sen = ses verip hitap ettiğim zat demektir.

(3) (ol) uzakta ve gayri mevcut baîd itibar olunarak gaib kimseye (4) ait en uzun ve kaba ses olan (o) ile şahsi alameti (l) - (5) ki ***(onlar, ondan, onun)*** gibi kelimelerde yine aslı olan (n) avdet (6) eder - harfinden mürekkeptir, gaibdeki şahsı demektir. (7) ***(Biz)*** kelimesi de ***(ben)***'in (b) sesi ile (sen, n, sen) (8) neden maklub (niz) den mürekkeptir. ["z" ile "s" meyanında tebadül (9) caridir = imes = ṃez] şu surette ben ile sen demektir ki neticesi (10) bizdir. (11) (Siz) kelimesi dahi (sen) kelimesinin (12) sininden maklub (z)den mürekkeptir. Şu surette ***(siz)*** kelimesinin

aslı (13) (sen) dahi menhût iki (sen) dir ki sen sen demektir. Yani iki tane (14) muhatap ki birden ziyade - iki ve daha fazla - muhataplara hitap alâmetidir. (15) Yani cem'-i muhataptır.

99

(1) ***(Onlar)*** bu kelime **(ollar, olar)** da vak'idir. (Onlar) ile (2) (ollar) ikisi de birdir. Bittabi (onlar) daki (on) kelimesinin (3) nunu lamdan maklubdur. (lar) ise (z) gibi (er) şahıs demektir. (4) Eğer (onlar)'ın aslı (olar) ise (ol) ile (ar)'dan mürekkep (5) olur. Vakıa (ol ar) zahirde baîd veya gaib bir şahıs ile bir recülden (6) ibaret iki kimseye delâlet edecek gibi ise de burada (er) ism-i (7) âmdır. Biri ve birçokları şamildir.

(8) Zamâir-i izafiye olan (م ڭ مز ڭز لری) **m, n, mız, ñız, ları** (9) edatlarından (m) men yani ben olup (b) yerine (m) gelmiş (n) (10) harfi de düşmüştür.

(11) (n) sağır kâf yani nun (sen) kelimesinden menhut olan nundan (12) maklûb kâf nunudur. (y) bu izafet alâmeti olup burada (ol) (13) zamir-i kâmilen düşmüş ve bir naib bırakmamıştır. (mız) da men kelimesinin (14) mimi ile (sız) kelimesinin za'sı kalmıştır. (nız) da (sen) deki (15) nundan maklûb kâf nunu ile (sız)'ın za'sı kalmıştır.

100

(1) (ları) da (onlar)'ın yalnız (lar)'ı ile bir de izafet edatı (2) olan (y) kalmıştır. (3) Zamâir-i fiiliyyeden maziye ait : m, n, k, nız, lar (4) edatlarından (m, n) bâlâda geçti.

(5) Müfret gaib alâmeti olan (ol)'dan hiçbir eser kalmamıştır. (6) Cem'-i mütekellim alâmeti olan (biz) hazf olunarak meçhul bir sebebe mebni hiç (7) münasebeti görülmemiş hafiflerde kâf-i Arabî, sakillerde keskin kâf (8) gelmiştir (nız) (lar) geçti.

(9) Müzari' ve ahavatında müstamel: (م سین ز سڭز لر) **m, sın, z, sıñız, lar** (10) edatlarının tahlilleri dahi bâlâda geçti. (sınız) lafzı (sın) (11) yani sen ile

yine senden menhut olduğu bâlâdaki geçen (z) den (12) mürekkeptir. Diğer zamâir de bunlara makistir.
(13) Bir de buracıkta meşhur lisanların zamâirini muvazene edelim ki Âdem Ata'nın (14) oğulları henüz dağılmadan mütekellim oldukları kelimât aksamından olmakla ittifak zahirdir.

101

(1) Türkçe - ***Ben, sen, o, biz, siz, onlar***
(2) Arapça - ***Ene, ente, hu, nahnü, entüm, hüm***
(3) Acemce - ***Men, tu, o, ma, şuma, işan***
(4) Fransızca - ***Mon, ton, son, notro, votro, lor.*** (5) Bunların cümlesinde müfred mütekellim alâmetleri müttehittir.
(6) Zira (ben, en, men) hepsidir. Zaten esası (n) dir ki bunda hepsi (7) müttefiktir.
(8) (sen) ile nunu ve ta'sı sakin (ente) müsavidir. Zaten bazen (t) ile (9) (s) tebadül eder. Şu surette (aneş) kuvvetinde olur ki (sen)'in (10) maklubudur. Fârîsi (tu) nun (t) sinin (s) ile muvâfakı (11) olmakla bu da (sen) de ittifak eyler. Zamâir-i gaibde de müttefiktirler. (12) Fransızca'da (son) kelimesinin vasatında (o) mevcuttur. (13) Zaten (zon, jon) da erkeğe delâlet eder.
(14) Cem'i mütekellim edatları **(b, n, m)** harflerinden ittifak ediyorlar ki (15) bunlar şiddetle tebadül ederler. Binaenaleyh hepsini mesela (m) itibar etmek kabildir ki

102

(1) asl-ı 'umde da bu harflerdir.
(2) (Biz) kelimesinin nasıl cem'-i mütekellime delâlet ettiğini bâlâda söyledik ***(Nahnü)*** de (3) iki nun vardır ki (nah, nu) tarzında iki (ene) kuvvetindedir. Bu itibarla (4) birden ziyade nefs-i mütekellime delâlet ediyor ki bu da cem'-i mütekellim olur. Fârîsi (ma) (5) kelimesi (men) ile (o) o dan menhutdur ki (men, o) cem'-i mütekellim kuvvetindedir. [1] (6) Fransızca ***(notro)*** dahi (no turo) tarzında son

[1] Çünkü Farisi'de (پاشا) (paşa) gibi halis med yoktur. Onlar (kuzu, kuru, ulu, kuduz) gibi Fransızca'ya çalar bir med kullanırlar onun için (گفتار) (goftâd) lafzı (گفتا) (goftâ) yazılıp ilm-i lisanı bilmeyen kavaidciler bir de elif-i hitab icat etmişlerdir.

kelimesinin (7) nunu ile (ton) kelimesinin ta'sını havi olmakla Fârîsi gibi iki edat nahvetinden (8) mürekkep bir cem'-i mütekellim olur. Cem'-i muhataplar dahi (t) de ittifak ediyorlar. (9) Türkçe'de (s) ise de ta ile tebadülünü bâlâda söyledik. Bunların da tafsiline (10) gelince (siz) bâlâda geçti.

(11) Arapça ***(entüm)***'de (en) sen demektir. Nitekim "ente" de geçti. (12) (tüm)'de (hüm) gibi ise de (m) ile (v) tebadül eyledikleri (13) cihetle (hu)'dan makluptur. Bu surette (ente hu) olur.

103

(1) Bundan da cem'-i muhatap husula gelir. Fârîsi'de ***(şuma)*** dahi ta'dan mübeddel şin'i (2) havi (ma) dan mürekkeptir ki (3) bu da (mu) kuvvetindedir. Bunun için (o)'su matlub olmakla (4) (tu o) şekilleri hasıl olur. Bu da cem'-i muhataptır.

(5) Fransızca ***(votro)*** daki (vo) lafzı (son) lafzının (6) vavından (turo) dahi (ton) lafzından me'huz olup müfret gaib (7) ile müfret muhatap zamirlerinden murahham harflerden müteşekkil bir cem'-i muhatap oluyor. (8) Cem'-i gaib zamirleri dahi [vav - ham] [1] ile **(n, l, m)** (9) harflerinde ittifak ediyorlar ki bunların tebadülünü kerratle söyledik.

(10) Tafsili şudur ki (onlar) geçti. Arabî (hüm) lafzı (hu) ile (11) (ale-l-ıtlak) şahsa delâlet eden (m) den mürekkeptir. Fakat burada cinsi (12) matlup olmakla (bunun gaib şahsı) teviliyle cem'-i gaib oluyor.

(13) Fârîsi ***(işan)*** dahi (o) nun aynı olan (ey) ile (14) ta ile şin'in ve cim'in tebadülü hasebiyle şan, tan, yani ten, can [2]

104

(1) bu asla raci olduğundan - şahsa delâlet eyleyen (şan) (2) dan mürekkep cem'-i gaibtir.

---

[1] Vav ile zamme birdir. Araplar harf-i imla olan vavın bir hafif nevini kelimenin üstüne ufak kıta da yazar o yine zamme ıtlak eyler.

[2] Bakılsa bu iştikaka göre (ten) ile (can) yani madde ile mana kuvvetle letafet, birbirinden zıt bu iki şey bir asıldan me'huz olunca ilm-i iştikakta büyük bir karışıklık hasıl olmaz mı gibi hatıra gelir. Fakat ibtida-yı hilkatte can gibi göze görünmeyen şeylere isim verilmezdi.Fakat bilâhare vücudu hüsn edilince kendi kalıbı isme yakın isim verildi. Nasıl ki Türkçe'de de (öz) hem cana cisme ıtlak olundu.

(3) Fransızca ***(lor)*** dahi nefse ait (m, n, b) harfleri (4) ahavatından lam ile şahsa dal olup Türkçe'nin (er)'i gibi olan (5) (or) dan mürekkep cem'-i gaiptir.

(6) Daha ilm-i lisana ait masnu fasih, zaîf, nadir, metrûk, redî, müfred, (7) şaz, müstamel, mühmel, müvelled, hasâis-i lügat, tevafuk-ı lügat, elfâz-ı (8) İslamiye gibi mebahis varsa da **(Türk Dili)** adlı lügat kitabımızda câbecâ bunlara (9) tenbir eyledik. Hele iştikak bahsini ayrıca yazıp tatvîlata meydân vermeden al-al-âde (10) bir lügat kitabı gibi ara sıra müracaatla iktifa etmeyip bir ilm-i lügat kitabı olmak üzere baştan (11) aşağı kemal-i imanla mutalâa edenler bu saydığımız mebâhisden maada daha mühim birçok fevâide (12) dest-res olacakları der-kârdır.

Vallahü'l Muvaffık **Hatem**

DİZİN

4. DİZİN

4.1. METİNDE GEÇEN ÖRNEKLERİN DİZİNİ

A

amel-mânde :Takatten düşmüş ihtiyar, iş göremez durumda olan. 64
ana :Ana, anne. 78, 90
analca : ? 68
anlamak :Anlamak. 71, 73
anne :Ana, anne. 57
'anteri :Entari. 64
anşam :Akşam. 98
aparmak :Avucuyla kapmak. 84
apaz :Sille, tokat. bkz. hapaz. 84
apışmak :Yapışmak. 98
aralamak :Aralamak. 73
aram :Durma, eğlenme, dinlenme, Yerleşme,istirahat etme. 62
arasını bulmak :Arasını bulmak. 87
arayış :Süs, bezek, zinet, takı. bkz. alayiş.64
arayiş :bkz. arayış.68
armak :Ayırmak. 73, 98
arslan :Arslan. 96
artmak :Artmak. 77
arz :Arz, yer, toprak. 89
asmak :Asmak. 71, 72, 73
Asur :İran ve Irak'taki Nasturilere verilen ad. 90
aş :Aş, yemek. 68
aşam :Akşam. 98
aşçı :Aşçı. 59
aşk maşk :Türkçe'de bir ikileme. 97
aşure :Aşure. 64
at :At. 48
at mat :Türkçe'de bir ikileme. 97
ateş :Ateş. 68

atmak	:Atmak. 71, 73, 87
av eti	:Av eti. 89
avam	:Avam, halk. 89
avav	:Çocuk dilinde bir ünlem. 78
ayak	:Ayak. 85
ayb	:Ayıp. 89
ayrılmak	:Ayrılmak. 73
ayşam	:Akşam. 98
azmak	:Azmak. 73

B

baba	:Baba. 78, 90
bade made	:Türkçe'de bir ikileme. 97
bademcik	:Bademcik. 68
bağlamak	:Bağlamak. 73
bakmak	:Bakmak. 72
bârgîr	:Yük tutan, yük kaldıran, beygir. 67
barışmak	:Barışmak. 97
basmak	:Basmak. 72
baş	:Baş, kafa. 48, 70, 85
başak	:Buğday başındaki daneler topu, temren. 70
başama	:Baş örtüsü. 70
başarmak	:Yönetmek, elde etmek, istediğini bulmak. 70
başbuğ	:Başbuğ, reis. 70
başçı	:Reis, önder, yönetici, amir. 70
başdak	:Tek başına, katıksız. 70
başdaşı	:Kafadar, emsal, akran. 70
başka	:Başka, diğer, öbür. 49, 70
başlık	:Başlık. 70
başmak	:Papuç, evinde içinde giyilen terlik, ayakkabı. 70
baştan	:Baştan, evvel, önce. 70
batağan	:Bir tür bıçak 95

batmak :Batmak. 73

bayımak :Zengin olmak. 73

baykara :Helak olma, mahv olma, böbürlenerek yürüme, malı çok olma. 98

bâzargân :Bezirgan. 63, 67

bazarkan :Bezirgan. 62

becermek :Becermek. 50

bedesten hocası :Bedesten ustası. 95

bek :bkz. berk. 77

bel :Bel. 85

ben :Ben. 1. tekil şahıs zamiri. 90, 99, 101.

beniz :Soluk, ten. 49

ber :Göğüs, sine, meyva, yemiş, kucak, yaprak, meme, genç kadın. 58

berk :Sağlam, sıkı, kuvvetli, katı, sert. 77

beyaz :Beyaz, ak. 59

beygir :At. 67

beyt :Beyit. 58

bezirgan :Bezirgan. 62

bezirgân :Bezirgan. 67

bezirgen :Bezirgan. 62

bezmek :Bıkmak, bezmek. 73

bıçak :Bıçak. 95

bıkmak :Bıkmak. 85

bigi :Gibi. 98

bileyiş :bkz. alayiş. 68

bilmeceyi bulmak :Bilmeceyi bulmak. 87

bilmek :Bilmek. 72, 74

binmek :Binmek. 73

bir :Bir. 58, 90

bit :Bit. 58

bitirir	:Bitirir. 89
bitirmek	:Bitirmek. 90
bitmek	:Bitmek. 73
biz	:Biz, 1. çoğul şahıs zamiri. 99, 101
boğaca	:Boğmaca, bulaşıcı bir hastalık. 72
boğaz	:Boğaz. 85
boğlava	:Baklava. 72
boğmak	:Boğmak. 72, 73
borçlu	:Borçlu. 89
boşmak	:Çay bardağı. 73
boyun	:Boyun. 85
bozmak	:Bozmak. 73
böcek	:Böcek. 52
bu	:Bu, işaret zamiri. 78
bukan	:Vahşi ceylan, yabani ahu. 87
bula	:Abla, hizmetçiye göre evin hanımı. 87
bulak	:Pınar, kaynak, göze. 87
bulanmak	:Bulanmak. 87, 88
bulduk	:Bulduk. 87
buldukça bunamak	:Buldukça bunamak. 87
Bulgar	:Bulgar, genç erkek. 87
bulgu	:Bulgu, bulunan nesne. 87
bulgur	:Bulgur. 98
bulkak	:Fitne, fesat. 87
bulmak	:Bulmak. 72, 73, 87, 88
bulu	:Kiraya verme, kira parası, icar. 87
bulunuş	:Bulunuş, bulunma durumu. 87
bulup buluşturmak	:Bulup buluşturmak. 87
buluş	:Buluş, icat. 87
buluşmak	:Buluşmak. 87
bulut	:Bulut. 87, 88

bumak :İnsan ve hayvanın soğuktan donması. 78
burgul :Bulgur. 98
burmak :Burmak, bükmek. 73
burun :Burun. 68, 85
buykamak :Soğuktan donmak, bkz. bumak. 78
büvelek :Bir tür böcek, sığır sineği, eğrice bkz. bügelek. 49
bügelek :Bir tür böcek, sığır sineği, eğrice.bkz. büdelek. 49
bügmek :Bükmek. 73
bülmek :Bilmek. 73
büzmek :Büzmek. 73

C

can :Can, ruh. 65
cariye :Cariye. 89
cehiz :Çehiz, takım, alet. bkz. cihaz. 65
cem etmek :Birleştirmek, bir araya getirmek. 87
cerrah :Cerrah, operatör. 59
cici :Cici (Çocuk dilinde güzel manasına bir sözcük.) 78
ciğer :Ciğer. 65
cihaz :Takım, alet bkz. cehiz.. 65, 99
cihiz :Çehiz bkz. cihaz. 99
cum'a :Cuma. 65
cup :Bir cismin suya düşerken çıkardığı ses. 84
curnal :Gazete, dergi, haber. 64
cüce :Cüce. 52
cülûs :Oturma, tahta çıkma. 95
cürnal :Gazete, dergi, haber. 56

Ç

çağırmak :Çağırmak. 73
çağlamak :Çağlamak. 73
çak :Çakmak fiil kökü. 79
çakı :Çakı, bıçak. 95

çakmak	:Çakmak. 73, 79, 80, 85
çaktırtmakdan mı	:Çaktırtmadan mı. 81
çalmak	:Çalmak. 72, 74, 80
çamaşır (yıkamak)	:Çamaşır yıkamak. 68
çapmak	:Çarpmak. 73, 77, 84
çare elde etmek	:Çare bulmak. 87
çaresini bulmak	:Çaresini bulmak. 87
çarmak	:Çarpmak. 74
çarpmak	:Çarpmak. 73, 77, 80, 84, 87
Çarşamba	:Çarşamba. 57
çarşanba	:Çarşamba 57
çatmak	:Çatmak. 73
çekmek	:Çekmek. 73, 80
çelmek	:Çelmek, çelmelemek. 74
çezmek	:Çözmek, açmak. 76
çıkardı buldu	:Çıkardı buldu. 88
çıkılamak	:Bohça haline getirmek, çıkın yapmak. 85
çıkmak	:Çıkmak. 73, 85
çiğnemek	:Çiğnemek. 69
çimen	:Çimen. 96
çokmak	:Toplanmak, üşüşmek, hücum etmek, çullanmak. 85
çögmek	:Çökmek. 73
çökmek	:Çökmek. 73
çömlek hevici	:Çömlek haceti, zerzevatı. 67
çözmek	:Çözmek. 73, 76

D

dadmak	:Tatmak. 98
dag	:Dağ. 48, 98
dağ	:Dağ. 55
dalmak	:Dalmak. 72
danışmak	:Danışmak. 55

darabe	:Arapça'da dövmek fiilinin geçmiş zaman kipi 2. tekil şahıs. Dövdü. 69
darb	:Dövüşme, dövüş. 69
darblı	:Darbeli, darbe almış. 64
darçınlı	:Tarçınlı. 68
darılmak	:Darılmak. 97
darib	:Döven (İsm-i fail). 69
dâstân	:Destan. 63
daşmak	:Deşmek. 55
dede mede	:Türkçe'de bir ikileme. 97
degirmen	:Değirmen. 48
degirmi	:Değirmi, yuvarlak. 48, 98
değirmen	:Değirmen. 98
dehşet	:Dehşet. 98
delmek	:Delmek. 72
denemek	:Denemek, sınamak. 72
deniz	:Deniz. 49, 98
destan	:Destan. 63
deşmek	:Deşmek. 55
deyirmi	:Değirmi, yuvarlak. 98
dırmalamak	:Tırmalamak. 75
didi	:Dedi (Demek) . 49
dikkat	:Dikkat. 98
dikmek	:Dikmek. 71
dimek	:Demek, söylemek. 78, 80
dinlemek	:Dinlemek. 49
dipi	:Tipi, firtına. 98
dirmek	:Toplamak, destelemek, biriktirmek. 75
diş	:Diş. 85
dişi	:Dişi. 52
diymek	:Demek, söylemek. 78

dogmak	:Doğmak. 54
dogru	:Doğru. 48
doğmak	:Doğmak. 72
dokumak	:Dokumak. 85
dokunmak	:Dokunmak. 76
dokutmak	:Dokutmak. 85
dög	:Dövmek fiilinin ikinci tekil şahıs emir kipi.(döğ). 69
dögen	:Döven (kişi), dövme işini yapan. 49
dögmek	:Dövmek 54
döğdü	:Dövdü. 69
döğecek olan	:Dövecek olan. 69
döğen	:Döven (kişi). 69
döğer	:Döver. 69
döğme	:Dövme eylemi. 69
döğmek	:Dövmek 76
döğülen	:Dövülen. 69
döğüş	:Dövüşme işi. 69
döğüyor	:Dövüyor. 69
dörpü	:Törpü. 98
döven	:Döven (kişi). 49
duçar olmak	:Uğramış olmak, yakalanmış olmak. 87
durmak	:Durmak. 54
düdelegi	:bkz. büvelek.50
düvelegi	:bkz. büvelek.50
dülger	:Dülger, marangoz. 59
düşenbe	:İkinci gün. Salı. 98
düşman	:Düşman. 51
düşmek	:Düşmek. 49
düzmek	:Dizmek. 54

E

ebe	:Ebe. 52
eczacı	:Eczacı. 59
edrib	:Arapça dövme fiilinin emir kipi 2. tekil şahıs (Döv). 69
eğri büğrü	:Türkçe'de bir ikileme. (Eğri büğrü). 97
ekim	:Ekmek işi. 66
ekmek	:Ekmek. 54, 73
el	:El. Bir uzvumuz. 85
elek	:Elek. 66
emme	:Emmek. 57
ene	:Arapça 1. tekil şahıs zamiri (Ben) 101
entari	:Entari. 64
ente	:Arapça 2. tekil şahıs zamiri (Sen). 101
entüm	:Arapça'da 2. çoğul şahıs zamiri.(Tesniye) (Siz ikiniz). 101, 102
er	:Erkek manasına er, yiğit, kişi. 94
erkek	:Erkek. 93
ermek	:Ermek, ulaşmak, yetişmek. 94
et	:Et. 48, 68
ev (yapmak)	:Ev yapmak. 68
evet	:Evet. 50
eymek	:Eğmek, eğim vermek. 73
ezmek	:Ezmek. 73

F

farş	:Küreklerin suya çarparken çıkardığı ses. 77
fasık	:Allah'ın emirlerini tanımayan günahkar kişi. 64
fayda bulmak	:Fayda bulmak. 87
felan bıçağı	:Felan kişinin bıçağı. 95
fena bulmak	:Kötü olmak. 87

firtmak	:Yerinden oynamak, çıkmak, kaçmak, darılmak, incinmek, burkulmak, sözünden dönmek. 77
filan bıçağı	:Filan kişinin bıçağı. 95
firmek	:Vermek. 49

G

gaibi bulmak	:Kaybolanı bulmak. 87
gebe	:Gebe, hamile. 52
gebermek	:Gebermek. 50, 72
gedmek	:Gitmek. 71
gelmek	:Gelmek. 74
genç	:Genç. 59
gergi	:Gergi. 54
germek	:Germek. 74
gevşek	:Gevşek. 98
gezmek	:Gezmek. 74
gibi	:Gibi. 98
giriftar olmak	:Tutulmuş olmak, yakalanmış olmak. 87
girmek	:Girmek. 74
gitmek	:Gitmek. 74
giymek	:Giymek. 74
göçmek	:Göçmek. 74
gönül	:Gönül. 98
görmek	:Görmek. 49, 74
görüşelim	:Görüşelim. 51
götürmediğiniz	:Götürmediğiniz (nesne, şey). 52
göz	:Göz. 85
gurûp	:Batma, batış. 95
güdük	:Kuyruğu kesik hayvan. 98
gügercin	:Güvercin. 48, 98
gülmek	:Gülmek. 49, 74

gümbedek düştü :Aniden düştü, gümbürdeyerek düştü, beklenmedik bir zamanda birdenbire düştü. 77

gümp :Yankılı gürültüyü anlatır. 77

günah :Günah. 89

güp :bkz. gümp. 77

güvercin :Güvercin. 49, 98

güzel :Güzel. 48

güzmek :Birinin yanına bırakma, emanet etme. 71

gır :Lakırdı, laf. 77

gırtlak :Gırtlak, boğaz. 77

H

ha :Türkçe'de tek heceden oluşan ve hayret, şaşma bildiren bir sözcük. 78

hac :Hac. 65

hâcegân :Hocalar, alimler. 94

hacet :İhtiyaç, lüzum, gereklilik, muhtaçlık. 66

hal :Hal, durum. 98

hal eylemek :Halletmek. 87

hamayil :Muska, kılıç bağı, kılıç kayışı, nusha, tılsım.bkz. hamaylı. 64

hamaylı :Muska, omuzdan çarpraz olarak bele inen bağ. bkz. hamayil. 64

hande :Gülme, gülüş. 71

hapaz :Sille, tokat, şamar. 84

har :Sıvıların kuvvetli ya da sürekli akması, bu tarzda söylenme, yıkılıp dökülme, gidip gelme vb. olayların çıkardığı gürültüler. 77

hart :Sertçe, kaba ses çıkararak ısırmayı anlatır, hart diye ses çıkarmayı anlatır. 77

hasıl etmek :Meydana getirmek. 87

haş :Kırıntı, döküntü, süprüntü, şiddet, kızgınlık. 90

havâyic :İhtiyaçlar, lüzumlu, gerekli şeyler. 66

havıç :Havuç.bkz. heviç. 66

haykırmak :Haykırmak. 98

hayr :Hayır (İyilik, ihsan manasına). 66

haz :Haz, tat, lezzet. 66

helallanmak :Helallık almak. 68

helvâ :Helva. 56

herif :Herif, erkek, kişi, koca. 93

heviç :Havuç.bkz. havıç. 67

hır :Kavga, gürültü, ses. 77

hırtlak :Gırtlak, boğaz. 77

hışırtı :Hışırtı. 98

hile :Hile. 98

hille :Hile. 98

hoca :Hoca. 94

hoca-i şehriyari :Hükümdar hocası, sultan hocası. 95

horlamak :Horlamak. 54

hoşlanmak :Hoşlanmak. 68

hoşt :Hoşt, köpekleri ürkütüp kaçırmak için çıkarılan ses.. 98

höp :bkz. hörp. 77

hörp :Bir şey içerken çıkan hörp sesi. 77

hörp diye yuttu :Hüp diye yuttu, ses çıkararak aniden yuttu. 77

hörpüldetmek :Höpürdetmek, ses çıkararak içmek. 54, 77

hu :Arapça 3. tekil şahıs zamiri, o. (Müzekker) 101

hulle :Cennet elbisesi. 98

huzur bulmak :Huzur bulmak. 87

hülle :bkz. hulle. 98

hüm :Arapça 3.çoğul şahıs (müzekker). 101

I

ıgşalamak :Ovmak, okşamak bkz. Ihşalamak . 98

ıhşalamak :Ovmak, okşamak . 98

ıldız :Yıldız. 98

ırmak :Irmak. 73

İ

ibiş :İbiş (bir erkek ismi). 99

İbrahim :İbrahim. 99

içmek :İçmek. 73

idrar :İdrar. 66

ifa eylemek :Yerine getirmek. 87

ifâkat bulmak :İyi olmak, düzelmek, 87

igne :İğne. 48

iğrenmek :İğrenmek. 69, 98

ihzar :Hazır etme, hazırlama. 87

iki miki :Türkçe'de bir ikileme. (iki miki). 97

iliman :Limon. 64

ilk :İlk,önce. 50

ilmek :Dokunmak, geçmek, ilişmek, takılmak, iğreti, ilmik,düğüm. 73

imanmak :İnanmak. 51

inanmak :İnanmak. 51

inek :İnek. 52

inlemek :İnlemek. 49

iraf :Raf. 64

iramazan :Ramazan. 64

irecep :Recep. 64

irfan :İrfan. 98

irmek :Ermek, kavuşmak. 73

irür andak :-e kadar. 94

islemek :İse tutup karartmak.99

istemek :İstemek. 69

işan	:Farsça 3. çoğul şahıs zamiri, onlar. 101, 102
itmek	:İtmek, itelemek. 73, 80, 98

J

jurnal	:Gazete,dergi,haber. 56, 64

K

kaba	:Kaba. 84
kabak	:Kabak. 84
kabarmak	:Kabarmak. 71, 84
kabık	:Kabuk. 52
kabile	:Kabile . 59
kabuk	:Kabuk. 52, 84
kâbus	:Kötü, korkunç rüya . 89
kaçmak	:Kaçmak. 69, 74
kagşak	:Gevşemek. 98
kakmak	:Kakmak. 72, 85
kalemtıraş	:Kalemtıraş. 95
kalmak	:Kalmak. 74
kalp	:Kalp,yürek. 65
kama	:Kama,bıçak. 95
kanepe	:Kanepe. 50
kanlı	:Kanlı, kan davalı. 48
kanmak	:Kanmak, yalan şeye inanmak. 74
kap	:Kap. 84
kapak	:Kapak. 84
kapcık	:Kapçık, küçük kap. 84
kapık	:Kapı. 67
kapmak	:Kapmak, aniden almak. 74
kapu	:Kapı. 84
kapuk	:Kapı. 67
kara	:Kara. 48, 59, 88, 89
karie	:Kıraat eden, okuyan, okuyucu [kadın] 48

kara baş	:Karabaş. 89
kara et	:Kara et. 89
karabasan	:Karabasan, kabus. 89
karavaş	:Kul, köle, cariye. 89
karga	:Karga. 50
kargı	:Kargı, mızrak, kamış, kalın kumaş. 48, 54
karmak	:Karmak, karıştırmak. 74
kasmak	:Kasmak, gergilemik. 72, 74, 75
kaşıg	:Kaşık. 98
kaşık	:Kaşık. 52, 98
kaşuk	:Kaşık. 52
kâtip	:Kâtip. 59
katmak	:Katmak, eklemek. 71, 74
kav	:Kal, yetişmemiş. 49
kavun	:Kavun. 49
kaymak	:Kaymak.Kayma eylemi. 74
kaza	:Kaza. 55
kazanmak	:Kazanmak. 87
kazık	:Kazık. 52
kazmak	:Kazmak. 74
kedi	:Kedi. 52
kelebek	:Kelebek. 50
kesb etmek	:Elde etmek, ele geçirmek, çalışıp kazanmak. 87
keski	:Keski, kesmeye yarayan alet. 95
kesmek	:Kesmek. 75
kılıç	:Kılıç. 95
kılmak	:Kılmak. 74, 80
kıpırdamak	:Kıpırdamak. 85
kıpmak	:Kırpmak. 74, 77
kır	:Kırmak fiilinin emir kipi.(kır). 77
kırık	:Kırık. 52

kırmak	:Kırmak. 49, 74, 87
kırpmak	:Kırpmak. 77
kısmak	:Kısmak. 72, 74
kısrak	:Kısrak. 49
kısramak	: ? 49
kıymak	:Kıymak. 74
kızmak	:Kızmak. 49, 74
kimise	:Kimse. 94
kişi	:Kişi,zat. 94
kitap okumak	:Kitap okumak. 68
koca	:Koca,eş. 93, 94
koçmak	:kucaklamak, sarılmak, bağrına basmak 74
kodi	:Koydu.(Koymak fiilinden). 49
koduk	:Sıpa. 98
kol	:Kol. 85
kolmak	:Söylemek, anlatmak. 71, 74
kolp	:Kulp. 78
kolpmak	:Kalkmak. 78
komak	:Koymak. 78
konmak	:Konmak. 71, 74
konuşalım	:Konuşalım. 51
kop	:bkz. kolp. 78
kopmak	:Kopmak. 74
koşmak	:Koşmak. 69
kovcı	:Münafik, gammaz, kovlayıcı. 71
koymak	:Koymak. 74, 78
kök	:Kök. 90
köpürdemek	:Köpürdemek, sesli bir şekilde köpürmek, fazlaca köpürmek. 77
köpürmek	:Köpürmek. 85
kösmek	:Uzamak, ayağını uzatmak. 74

kukuleta	:Bir çeşit başlık. 70
kurak	:Kurak. 51
kurd	:Kurt. 50
kurmak	:Kurmak. 74
kurumak	:Kurumak. 49
kusmak	:Kusmak. 74
kuûr	:Dipler, derinlikler. 95
kuzı	:Kuzu. 51
kuzu	:Kuzu. 51
küçük	:Küçük. 52
kümbet	:Kümbet. 57
künbet	:Kümbet. 57
küp	:Küp. 84
kürk	:Kürk. 50
küsmek	:Küsmek. 74

L

la tadrib	:Arapça'da dövmek fiilinin olumsuz emir kipi (dövme). 69
laden	:Odun, bir cins çalı. 64
lahm	:Et, bkz. lakm. 67
lakm	:Et, bkz. lahm. 67
lap lap	:Büyük ve yumuşak parçaların düşüşünü anlatır. Çıplak ayakla ya da ayağa büyük gelen ayakkabıyla yürürken çıkan sesi anlatır. 85
leke	:Leke. 89
lokantacı	:Lokantacı. 59
lor	:Fransızca 3. çoğul şahıs zamiri, onlar. 101, 103

M

ma	:Farsça 1. çoğul şahıs zamiri, biz. 101
madrub	:Arapça'da dövmek fiilinin ism-i mefulü.(dövülen) 69
mahor	:Meyhane, kumarhane. 51

mail	:Meyleden., 66
mal	:Mal. 62
mama	:Çocuk yiyeceği (Mama). 78
mana	:Mana, anlam. 90
mandal	:Mandal. 64
mantar buldu	:Mantar buldu. 88
marangoz	:Marangoz. 59
març	:Ağız şapırdatarak yemeyi veya şapırtıyla öpmeyi anlatır. 77
matbah hevici	:Mutfak haceti, zerzevatı. 67
mayil	:Meyleden. 66
mazhar olmak	:Nail olmak, şereflenmek. 87
mecbur	:Mecbur. 51
mektep hocası	:Okul hocası; öğretmeni. 95
mem	:1. tekil şahıs zamiri (Ben). 99
memiş	:Memiş, Muhammed isminin kısaltılmış şekli. 99
men	:Farsça 1. tekil şahıs zamiri, (Ben). 99, 101
menhus	:Uğursuz. 89
mestçi bıçağı	:Meshci bıçağı. 95
mezarlık	:Mezarlık. 68
micaz	:Mizaç. 65, 99
mizac	:Mizaç. 65
mizaç	:Mizaç. 99
mon	:Fransızca 1. tekil şahıs zamiri, ben. 101
muavenette bulunmak	:Yardım etmek, yardımda bulunmak. 87
Muhammed	:Muhammed. 99
mümin	:Mümin. 64

N

na	:Farsça'da olumsuzluk belirten ve dilimizde de kullanılan bir ön ek. 78
nahnü	:Arapça 1. çoğul şahıs zamiri (Biz). 101

nail olmak	:Nail olmak, ulaşmak. 87
nalet	:Lanet. 99
nas	:İnsan. 89
nefes	:Nefes, soluk. 65
nimet tevali etmek	:Sürekli nimet elde etmek. 87
notro	:Fransızca 1. çoğul şahıs zamiri, biz. 101
Nuri	:Nuri. 51

O

o	:Farsça ve Türkçe 3. tekil şahıs zamiri, o. 58, 78, 101
oba	:Oba. 59, 84
obrulmak	:Çökmek, oyulmak, çukurlaşmak, yerinden oynamak, sarsılmak. 84
obur	:Obur. 84
odun	:Odun. 68
ogarmak	:Onarmak. 98
ogşamak	:Okşamak. 98
oguşdurmak	:Ovuşturmak.98
ohşamak	:Okşamak. 98
okımak	:Okumak. 51
oklağı	:Oklava. 85
okumadı	:Okumadı. 51
okumak	:Okumak. 49, 73
ol	:Olmak fiilinin emir kipi (Ol). 85
oldurtmak	:Oldurtmak, yaptırmak. 85
olmak	:Olmak. 73, 80, 85
olturmak	:Oturmak. 52
olu	:Ulu, yüce. 58
olug	:Oluk. 98
oluk	:Oluk. 98
olur	:Olur. 58
onarmak	:Onarmak, tamir etmek.. 98

ondan	:Ondan. 99
onlar	:3. çoğul şahıs zamiri (Onlar). 99, 100, 101
onun	:Onun . 99
operatör	:Operatör, cerrah. 59
orak	:Orak. 51
oşt	:bkz. hoşt. 98
otag	:Otağ, büyük çadır. 98
otak	:Otağ, büyük çadır. 98
otcı	:Eczacı. 59
oturmadığınız	:Oturmadığınız. 52
ovmak	:Ovmak. 72, 73
ovuşturmak	:Ovuşturmak. 98
oymak	:Oymak. 73

Ö

öbek	:Öbek, grup. 84
ögrenmek	:Öğrenmek. 98
ögüşesin	:Öfkelenesin.52
ölçmek	:Ölçmek. 77
ölmek	:Ölmek. 73
öpmek	:Öpmek. 73, 84
örgenmek	:Öğrenmek. 98
örmek	:Örmek. 49

P

pala	:Pala, bir tür bıçak. 95
parayı bulmak	:Parayı bulmak. 87
parmak	:Ayırmak, ayıklamak. 98
paşa	:Paşa. 48
pembe	:Pembe. 57
penbe	:Pembe. 57
pınar buldu	:Pınar buldu. 88
piş	:Pişmek fiili. 68

pişirmek	:Pişirmek. 68
pişmek	:Pişmek. 73

R

raf	:Raf. 64
rahip	:Rahip. 89
refah bulmak	:Refah bulmak, huzur bulmak. 87

S

sağmak	:Sağmak. 72, 74
saklambaç	:Saklambaç. 57
saklanmaç	:Saklambaç. 57
salat	:Namaz. 64
salmak	:Salmak, bırakmak. 74
salt	:Salt, sadece, saf. 78
samor	:Samur. 51
sançmak	:Saplamak. 77
sanmak	:Sanmak. 74
sapır sapır dökülmek	:Sürekli ve sesli dökülmek. 84
sapmak	:Sapmak. 74
sarık	:Sarık. 66, 67
sarmak	:Sarmak. 74
sarp	:Sarp. 50
saruk	:Sarık. 67
sat	:bkz. salt. 78
satmak	:Satmak. 74
savmak	:Savmak. 74
saymak	:Saymak. 74
sen	:2. tekil şahıs zamiri. (Sen). 90, 101
sepmek	:Serpmek. 74
sermek	:Sermek. 74

serpmek	:Serpmek. 84
sert	:Sert. 50
seslenir	:Seslenir 50
seslenmek	:Seslenmek. 50
sevâb	:Sevap. 56
sevda	:Sevda. 63
sevilgen	:Sevilen. 52*
sevişmek	:Sevişmek. 74
sevmek	:Sevmek. 69, 74
seyedribu	:Dövecek olan. 69
sezmek	:Sezmek, 74
sıcak	:Sıcak. 52
sığır	:Sığıı. 54
sığmak	:Sığmak. 73, 74, 76
sıkmak	:Sıkmak. 73, 74, 80, 85
sıla	:Sıla. 65
sınmak	:Kırılmak, parçalanmak, yenilmek, mağlub olmak. 74
sırmak	:Isırmak. 74
sırt	:Sırt. 50
sızmak	:Sızmak. 74
silmek	:Silmek. 74
sinir	:Sinir. 54
sinmek	:Gizlenmek. 73, 74, 75, 76
Sinop	:Sinop 51
siyah	:Siyah. 59, 89
siyahımsı	:Siyahımsı. 68
siz	:2. çoğul şahıs zamiri (Siz). 99, 101
soğan	:Söven. 76
soğmak	:Sövmek. 76
sokmak	:Sokmak. 74, 85
solmak	:Solmak. 74

son	:Fransızca 3. tekil şahıs zamiri, o. 101
soymak	:Soymak. 74
sögmek	:Sövmek. 74
sögürmek	:Haşlamak, azarlamak, can yakacak söz söylemek. 76, 98
söğmek	:Sövmek. 76
söyürmek	:bkz. sögürmek. 98
söz yerini bulmak	:Sözün yerini bulması. 87
su	:Su. 68, 90, 96
su taşmak	:Suyun taşması. 55
sunmak	:Sunmak, takdim etmek. 74
Suriya	:Suriye. 90
sülegen	:Söyleyen, devamlı konuşan, çok konuşan. 50
sür'at	:Sürat, hız. 64
süzmek	:Süzmek. 74

Ş

şapırdamak	:Şapırdamak, şap diye ses çıkarmak. 84
şaplak	:Şap diye ses çıkaran tokat. 84
şeker meker	:Türkçe'de bir ikileme. 97
şekerleme	:Şekerleme. 68
şeşmek	:Çözmek, bkz. çezmek. 76
şişman	:Şişman. 51
şu	:İşaret zamiri, şu. 99
şuma	:Farsça 2. çoğul şahıs zamiri, siz. 101, 102

T

tabanca	:Tokat, şamar, sille. 84
tabla	:Tabla. 98
tafassum	:Tebessüm. 92
tag	:Dağ. 48
tağ	:Dağ. 55
tahşet	:Dehşet. 98

takmak	:Takmak.71, 72, 85
talip	:Talip. 98
tanımak	:Tanımak. 72
tanışmak	:Tanışmak. 55
tanlamak	:Şaşmak, şaşırmak. 73
tansık	:Takı, süs, zinet eşyası, hoş, güzel koku.63
tap	:Hafif bir ses. 84
taş	:Taş. 85, 90, 96
taşra	:Taşra, dışarı. 49
tatmak	:Tatmak. 98
tebessüm	:Tebessüm. 91
tedenni bulmak	:Gerilemek. 87
tepe	:Tepe. 84
tepmek	:Tepmek. 84
terazinin gözü	:Terazinin gözü, kefe. 85
tesadüf	:Tesadüf. 87
tezyin	:Zinetlendirme, süsleme, süslenme. 68
tıkmak	:Tıkmak. 72, 80, 85
tikkat	:Dikkat. 98
timek	:Demek. 80
tipi	:Tipi. 98
tirementi	: ? 50
tirezi	:İpek ve sırma ile işleme, süs. bkz. traz. 98
tokumak	:Dokumak. 49
tokundurmak	:Dokundurmak. 72
tokuz	:Dokuz. 51
tolambaç	:Dolambaç. 57
tolanmaç	:Dolambaç. 57
ton	:Fransızca 2. tekil şahıs zamiri, sen. 101
top	:Top. 84
topaç	:Topaç. 84

toprak	:Toprak. 84
toy	:Toy, genç, acemi. 54, 55
töhmet	:Töhmet, zahmet. 89
törpü	:Törpü. 98
traz	:İpek ve sırma ile işleme, süsleme. bkz. tirezi. 98
tu	:Farsça 2. tekil şahıs zamiri, sen. 78, 101
tufan	:Tufan. 98
Turiya	:Türkiye. 90
tutmak	:Tutmak. 87
tuz	:Tuz. 68
Türkiya	:Türkiye. 90
türşenbe	:İkinci gün. 98
tüy	:Tüy. 54

U

u	:Sesli harflerden biri, vokal, u. 58
uç	:Uç. 98
uçmak	:Uçmak. 73
ukûl	:Akıllılar, akıl sahipleri. 95
ulema	:Alimler, bilginler. 98
ulu	:Ulu, yüce. 58
ulur	:Olur. 58
urmak	:Vurmak. 73
uslanmak	:Uslanmak, akıllanmak. 49
ustura	:Ustura. 95
uşak	:Uşak, çocuk. 59
utanmak	:Utanmak. 73
utmak	:Yutmak, kazanmak. 98
uyanmak	:Uyanmak. 73

Ü

ügez	:Sivrisinek, at sineği, eşek sineği, tatarcık. bkz. büvelek. 49

ürmek :Üfürmek, üflemek, deşmek, ayırmak. 73

üvez : Sivrisinek, at sineği, eşek sineği, tatarcık. bkz. büvelek. 49

üzmek :Üzmek. 73

üzre :Üzerinde, üstünde. 99

V

varmak :Varmak, ulaşmak. 49

vasıl olmak :Ulaşmak, kavuşmak, ermek. 87

vecd :Vecd, kendinden geçme hali. 87

votro :Fransızca 2. çoğul şahıs zamiri, siz. 101, 102

vücut bulmak :Vücut bulmak, oluşmak, meydana gelmek. 87

Y

ya :Şaşma bildiren bir ünlem. 78

yaba :Yaba. 52

yadribü :Dövüyor. 69

yağmak :Yağmak.71, 72, 74

yağmur :Yağmur. 98

yahmak :Yakmak. 74

yakmak :Yakmak. 71, 72, 74, 80

yalamak :Yalamak. 74

yamğur :Yağmur. 98

yanılmak :Yanılmak. 71, 73

yanmak :Yanmak, 74

yapışmak :Yapışmak. 85, 98

yapmak :Yapmak. 74

yarmak :Yarmak, ikiye ayırmak. 74

yasmak :Yayın kirişini gevşetmek. 71

yatmak :Yatmak. 71, 73

yazıcı :Yazıcı, katip. 59

yazmak :Yazmak. 74

yeri deşmek :Yeri kazmak, eşmek. 54

yığmak	:Yığmak. 72
yıkamak	:Yıkamak. 78
yıkmak	:Yıkmak. 73, 74, 85
yıldırmak	:Yıldırmak. 74
yıldız	:Yıldız. 98
yırmak	:Yırtmak, azıcık yırtmak, birini yermek, kınamak. 74
yigirmi	:Yirmi. 48
yiğrenmek	:İğrenmek, tiksinmek. 98
yinçmek	:Çürümek, aşınmak (aslı yinmek). 77
yirmek	:bkz. yırmak. 74
yitmek	:İtmek, kakmak. 98
yoğurmak	:Yoğurmak. 72
yonmak	:Yontmak, traş etmek, silmek, yok etmek. 74
yormak	:Alıkoymak. 74
yummak	:Yummak, kapamak. 74
yutmak	:Yutmak, kazanmak. 98
yuymak	:Silmek, imha etmek, bozmak. 74
yüce	:Yüce, ulu. 98
yükselmek	:Yükselmek. 74
yürümek	:Yürümek. 74
yüz bulmak	:Yüz bulmak. 87
yüzmek	:Yüzmek. 74

Z

zabıt	:Subay, bkz. zabit. 98
zabit	:Subay. 55, 98
żabtiye	:Zaptiye, zabýta. 48
zâhib olmak	:Bir fikre tutsak olmak. 87
zarblı	:Darbeli, darbe alan. 64
zaruret	:Zaruret, ihtiyaç. 98
zelîl	:Zelil, alçak, hakir, hor, aşağılanan. 56
zıd	:Zıt. 98

zık	:bkz. zınk. 77
zıngırdamak	:Zıngırdamak, sarsılmak, titremek, yerinden oynamak. 77
zınk	:Birden düşülen yerde zınk diye sese çıkarmak. Birdenbire durmak. 77
zınkacak oturdu	:Aniden, şiddetli bir şekilde, düşer gibi oturdu. 77
zıpır	:Zıpır, siyah, zifir (halk dili). 54, 56
zıt	:Zıt. 98
zifir	:Zifir, aşırı karanlık. 54
zift	:Zift, katran. 64
zuhur etmek	:Zuhur etmek, meydana gelmek, ortaya çıkmak. 87
zulmet	:Zulmet, karanlık. 89
zübbe	:Züppe. 57

4.2. METİNDE GEÇEN GRAMER TERİMLERİ DİZİNİ

felsefe-i lugaviyye :Dil felsefesi. 69

fetha :Üstün de denilen ve "a,e" okunan Arap harekesi. 51, 52, 83

fiil. :Fiil, eylem. 46, 55, 80, 81, 85

fiil-i hâli :Fiil hali, eylemlilik durumu. 46

fiil-i muzâri' :Hem şimdiki zamana, hem geniş zamana delalet eden siğa, kip. 46

fiil-i müştakkat :Türemiş fiiller, türetilmiş fiiller. 46

G

gaib :Bilinmeyen, gaip. 99, 100, 102

H

hakikat :Gerçek, hakikat 60, 68, 86, 88, 89, 96

hareke :Arapça ve Osmanlıca bir harfin nasıl okunacağının gösteren ve "üstün, fetha = e"; "esre, kesre = ı, i"; "ötre, zamme = o, ö, u, ü" denilen işaretlerden her biri, vokal.51, 53, 56, 58, 62, 75, 82

harf :Harf. 48, 50, 51, 53, 54, 55, 56, 58, 65, 70, 71, 75, 77, 80, 82, 83, 84, 98, 101, 102,

harf-i med :Arapça'da uzun okunan harfler olup, "elif","vav" ve "ye"dir. 58

hasâis-i lügat :Dil nitelikleri, kelime özellikleri. 103

hazf :Ortadan kaldırma, düşürme, yok etme. Bir sesin veya hecenin düşürülmesi kullanımdan kaldırılması. 100

hece :Hece. 51, 79, 90, 91

hurûf :Harfler. 50, 51, 53, 54, 60 71, 78, 81, 92, 98

hurûf-ı imlâ :İmla harfleri, sesli harfler (a,e,ı,i,o,ö,u,ü,). 50, 53

hurûfun tashihi :Harflerin düzenlenmesi 60

İ

ibdal :Bir harfin yerine diğerini getirme, değiştirme. Harf değişmesi. 88, 97

ibtida-yi tekellüm	:İlk konuşma zamanı, dilin ilk ortaya çıkış zamanı. 45, 99
ilm-i iştikak	:Kök bilgisi, köken bilgisi. Etimoloji. 69, 102
ilm-i lisan	:Lisan ilmi. 45, 57, 86, 89, 96, 101, 103
ilm-i lügat	:Dil bilimi. 70, 96, 103
ilm-i mahâric	:Harflerin ağızdan çıkış yerlerini inceleyen bilim dalı. Ses bilgisi. Fonetik.53
ilm-i mehâric'ül-hurûf	: Harflerin ağızdan çıkış yerlerini inceleyen bilim dalı. Ses bilgisi. Fonetik. 70, 81
imek	:İmek fiili. 80, 94
imlâ	:İmla. 50, 54, 55, 58, 61, 75, 82, 95
imlâ harfleri	:İmla harfleri.61
ince ses	:İnce ses. 51, 52, 53
isim	:İsim, ad. 45, 46, 61, 65, 67, 75, 85, 86, 87, 89, 91, 93, 95, 99, 102
ism	:İsim, ad. 91, 94, 100
iştikak	:Aynı kökten gelen kelimelerin birbiriyle olan ilgileri; kök bilgisi, türetme. 46, 68, 69, 82, 85, 102, 103
iştirak	:Bir sözcüğün birden fazla mana ifade etmesi. 85, 86, 89, 91
ittibâ'	:İkilemelerde birinci kelimenin manasını pekiştirmek için gelen ikinci kelime.97

K

kalb	:Katılma, katışma, kaynaşma, değişme. Bir sesin başka bir sesle kaynaşması, değişmesi. 65, 70, 71, 76, 85, 88, 90, 98, 99
kalın ses	:Kalın ses. 49, 51, 52, 54, 56, 58, 71, 75
kelimât	:Kelimeler, sözcükler. 48, 64, 68, 93, 101
kelimât-ı mec'ûle	:Uydurma kelimeler, sonradan türetilmiş kelimeler. 68

kelime	:Kelime, sözcük. 46, 49, 50, 51, 56, 57, 58, 62, 63, 64, 65, 67, 68, 69, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 98 , 99
kesre	:Esre de denilen ve "ı,i" okunan Arap harekesi. 51, 83
kök	:Kök. 68, 69, 70, 71, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 84, 85, 90
kurb-ı mâni	:Mana yakınlığı. 71

L

lâfiz	:Sözcük, kelime. 59, 61, 63, 64, 65, 66, 67, 80, 81, 85, 86, 87, 88, 89, 92, 94, 98, 100, 101, 102
lehçe	:Lehçe. 60, 92, 97
levâhik	:Ekler. 52, 85
lisan	:Lisan, dil. 45, 46, 47, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 73, 74, 75, 76, 79, 80, 81, 82, 83, 86, 88, 89, 90, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 101
lügat	:Kelime, sözcük, dil. 45, 46, 48, 56, 57, 63, 68, 76, 81, 83, 85, 86, 87, 88, 93, 96, 97, 103

M

mahâric	:Seslerin ağızda teşekkül ettiği yerler. 53
mahreç	:Seslerin ağızda teşekkül ettiği yer. 71, 72, 74, 75, 76, 77
mahreçdâş	:Seslerin ağızdan çıkış yerlerindeki ayniyet. 49, 70, 75, 76, 77, 79, 80
makulî	:Gerçek manaya gelen kelimeler. 91
malum	:Etken. Faili bilnen ve belli olan fiil. 49, 64, 65, 73, 76, 84
mana	:Anlam. 45, 58, 64, 73, 75, 76, 77, 79, 80, 81, 82, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 94, 96, 97 , 102

masnu	:Sahte, düzmece, uydurmaca kelimeler. 103
mazi-i naklî	:Yallnız işitilen bir şeyi anlatan fiil sigası, kipi. (Anlatılan geçmiş zaman) 46
mecaz	:Mecaz., gerçek olmayan. 68, 86, 88, 91, 96, 97
mecazî	:Mecazi, gerçek dışı. 91, 93
meçhulat	:Meçhul olanlar, bilinmeyenler. 77
med	:Uzatma, çekme. Vokallerin uzun okunma durumu. 62, 75, 102
medlûl	:Bir sözcüğün delalet ettiği, işaret ettiği nesne, obje. 81
metrûk	:Terk edilmiş, bırakılmış, kullanılmayan kelimeler. 103
müvelled	:Yeni kelime. 103
mevzu	:Doğru olmayan uydurma söz. 45, 84, 96, 97
mezc	:Katma, karıştırma. Bir harfin diğer harfle yer değiştirmesi. Metatez. Göçüşme. 88, 92
mezidat	:Aslına, köküne harf ilave olunmuş fiil. 77
mutavaat	:Dönüşlü özne, dönüşlü fiil. 77
mücerred	:Yalın durum, soyut durum. 70, 82
müfred	:Teklik, tekil.89, 99 , 100, 101, 102, 103
mühmel	:Manasız, boş söz, cümle. 97 , 103
müradif	:Aynı manada olan kelimeler. Eşanlamlılık. 59, 91, 97
müsavat	:Eşitlik, aynı halde ve derecede olma durumu. 72
müsavi	:Eşit, denk, aynı hal ve derecede bulunan sözcükler.72, 76, 101
müstamel	:Kullanılan, kullanımda olan kelimeler. 67, 70, 80, 86, 87, 89, 94, 95, 103
müştak	:Başka bir kelimeden çıkmış, türemiş kelime. 45, 46, 75, 87
müştakkat	: Başka bir kelimeden çıkmış, türemiş kelimeler. 46, 56, 70, 79, 87, 94

müşterek :Bir sözcüğün birden fazla mana ifade etmesi. 80, 81, 82, 85, 86, 88, 89, 91

müteaddî :Geçişli fiil. 46

müteradif :Yazılışı ayrı, manası bir olan kelime. Eşanlamlı, anlamdaş. 93, 95, 96

müzari' :Hem şimdiki zamana, hem geniş zamana delalet eden siğa, kip. 100

N

nadir :Seyrek, az, ender kullanılan kelimeler. 46, 63, 65, 103

naht :Hece yutumu. 88, 99

nefs-i mütekellim :Birinci şahıs. 101

R

redî :Kötü anlamlı kelimeler. 103

rübaî mücerret :Mastarını meydana getiren dört harften hepsi de asli olan kelimeler.82

S

sâit :Sesli harf, vokal, ünlü. 45, 48, 52, 53, 55, 75

sâmit :Sessiz harf, konsonant, ünsüz. 45, 48, 49, 55, 75,

sarf :Gramer, dilbilgisi. 46, 68, 90, 91

ses :Ses. 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 58, 62, 68, 70, 71, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 84, 85, 99

sesli. :Ünlü, vokal. 48, 49, 50, 51, 54, 55, 56, 58, 62, 68, 70, 71, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 85

sessiz :Ünsüz, konsonant. 50, 53, 54, 55, 68, 70, 71, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81

sıfat :Sıfat, önad. 46, 87, 89, 93, 94, 95

sığa :"Kip", fiilin çekiminden meydana gelen türlü şekillerden her biri. 46, 87

sığa-i sıla :Bağfiil, ulaç, gerundium. 46

Ş

T

U

Ü

V

Z

zaîf	:Zayıf, güçsüz, gevşek, sızıcı sesler. 103
zamâir	:Zamirler, adıllar. 101
zamâir-i fiiliyye	:Fiil zamirleri, fiillere gelen şahıs ekleri. 100
zamâir-i gaib	:Belli olmayan şahıslar (Üçüncü tekil ve çoğul şahıslar) 101
zamâir-i izafiye	:İyelik zamirleri. 100
zamâir-i şahsî	:Şahıs zamirleri. 99
zamir	:Zamir, adıl. 82, 99, 100, 102
zamme	:Ötre denilen ve "o,ö,u,ü," okunan Arap harekesi. 51, 83, 102
zıdd	:Zıt, zıt anlam. 89
zıddiyet	:Tezat, zıtlık, zıt anlamlılık. 71, 72, 85
zıt	:Zıt, tezat, zıt anlam. 88, 89, 91, 98, 102

4. 3. METİNDE GEÇEN ÖZEL İSİMLER DİZİNİ

A

Acem	:Acem, İran, İranlı. 55, 58,
Acemce	:Farsça. 58, 59, 61, 62, 67, 68, 95, 101
Âdem Ata	:Hz. Adem (a.s.). 101
Ahd-ı Nebevi.	:Hz. Muhammed (s.a.v.)'in yaşadığı dönem.96
Ahfeş	:Bu lakapta üç büyük Arap alimi vardır: Abdülhamid, Said bin Mes'ade, Ali bin. Süleyman 86
Ahmed-i Fârisî	:(Al-Şidyak) 19, yüzyıl Arap muharrir ve gazetecilerinden. 82, 86
Ahmet Vefik Paşa	:(1823-1891) Tanzimat edebiyatı sanatkarlarından Türk devlet adamı ve edip. 83, 89
Akseki	:Antalya ilimizin bir ilçesi. 60
Alaiye	:Alanya (Antalya'nın bir ilçesi). 60
Anadolu	:Anadolu. 48, 53, 59, 60, 64, 67, 82
Ankara	:Ankara. 46, 60
Arabî	:Arapça, Arap milletine mensup. 53, 58, 64, 67, 89, 100, 102
Arap	:Arap. 53, 56, 58, 59, 64, 65, 81, 82, 83, 86, 87, 89, 99
Arapça	:Arapça. 50, 51, 53, 54, 56, 58, 59, 61, 63, 64, 65, 67, 68, 71, 72, 81, 82, 86, 87, 89, 93, 95, 96, 101, 102,
Araplar	:Araplar, Arap ırkına mensup olanlar. 51, 53, 57, 58, 64, 65, 82, 83, 99, 102
Asuriler	:Asurlular. İran ve Irak'taki Nasturilere verilen ad. Asur devleti; M.Ö. III bin yılından M.Ö. 612'ye kadar Mezopotamya, Elam, Suriye ve Mısır'da hüküm sürmüş devlet. 90
Avrupa	:Avrupa. 53, 59, 82

Aydın	:Aydın. 60
Azerbaycan	:Azerbaycan. 60
Azeri	:Azeri, Azerbaycanlı. 46

B

Bostan	:13. yy. ünlü İran şairi Sadi-i Şirazi'nin ahlaki ve terbiyevi bir gaye ile kaleme almış olduğu 10 babdan oluşan eserinin adı. 62
Bursa	:Bursa. 60

C

Cenab-ı Hak	:Allah (c.c.). 86
Corci Zeydan Efendi	:(Zeydan, Corci) Hristiyan Arap yazarı (Beyrut, 1861-Kahire, 1914). 82

E

el-Casus ala'l kamus	:Ahmed-i Farisi'nin Arap leksikografisi ve Firuzabadi'nin Kamus'u hakkında tenkit tetkiki yaptığı eser. 82
el-Felsefetü'l-Lügaviyye	:Corci Zeydan Efendi'nin Avrupa Lisan Kongresi'ne (1913) sunduğu dil felsefesi ile ilgili bir risalesi. 82
el-Hâsais	:(Kitab al-hasa'is fi 'ilm usul al-arabiya) Ünlü Arap filoloğu İbn-i Cinnî'nin filoloji ile ilgili kitabının adı. 81
el-Hilal	:Uzun yıllar Mısır'da çıkmış olan bir gazete. 82
el-Mahsûl	:Fahri Razi'nin Arap lisanını, felsefi yönden incelediği eseri. 81
el-Müzehher	:İmam Süyuti'nin sözcük felsefesi ile ilgili bilgileri incelediği eserinin adı. 82
Ermenek	:Karaman ilimizin bir ilçesi. 60
Esad Efendi	:(Muhammed Asad Efendi) (1685-1753) 18. yüzyılda meşihat makamına kadar yükselmiş mühim bir ilim ve sanat adamıdır. 83
Eski Türkçe	:Eski Türkçe. 51, 71, 72, 94

Eskişehir :Eskişehir. 60

F

Fahr-i Râzî :Arap ulemasından; meşhur Arap tabip, kimyacı ve filozof. 81, 86

Fârisî :Farsça. 48, 62, 63, 65, 66, 67, 68, 80, 82, 86, 101, 102

Fransızca :Fransızca. 67, 80, 101, 102, 103

Fütuhat :(Fütuhat-ı Mekkiyye) Muhiddin-i Arabi'nin meşhur tasavvufi eseri. 53

G

Germiyanoğlu bilâdı :Germiyanoğlu çevresi (Germiyanoğulları Beyliği toprakları). 60

H

Halil :(Halil b. İshak b. Musa b. Şuayb, Abu-l-Muvadda, Ziya 'al-din) (?-1365) Mısırlı büyük bir Malikî fakihi.86

Hazret-i Sultan Veled :(1226 - 1312) Mevlana Celaleddin-i Rumi'nin büyük oğlu. Mevlevi tarikatinin kurucularından bir sufi ve şair. 62

Hılyetü'l kemiyyet :Bir eser adı.? . 93

İ

İbn-i Cinnî :Ünlü Arap filoloğu. (?-1002). 81, 86

İbn-i Derstuye :(Ebu Muhammed Abdullah b. Caferi) Bağdatlı meşhur edip ve nahivci (gramerci). (? - 931). 86

İbn Fâris :Kufe mektebine mensup lisan ve sarf alimi. (?-1004). 81, 86

İbnü'l-Arabî :(Muhyi'd-din ibn al- 'Arabi) (1165-1240) Varlık birliği nazariyesini son noktasına kadar götüren ve şöhreti bütün İslam aleminde gittikçe genişleyerek bugüne kadar devam eden en büyük Arap sufilerinden biri. 58

İbrani	:İbranice. 82
İmam Suyûtî	:(1445 - 1505) Arap alimlerinden; Kahire'de yetişen ve Arap dilinde en fazla eser vücuda getiren müelliflerden biri. 81
İngiliz	:İngiliz milletine mensup. 83
İran	:İran. 59
İslam	:İslam.57, 64, 65
İslamiyet	:İslam dini, İslamiyet. 53, 65
İstanbul	:İstanbul. 48, 49, 53, 56, 59, 60, 61, 67, 79, 92

K

Karadeniz	:Karadeniz. 60
Karahisar	:Kastamonu'nun bir ilçesi. 60
Kastamonu	:Kastamonu. 60
Kayseri	:Kayseri. 60
Kıpçağı lehçesi	:Kıpçak lehçesi. 60
Kıpçak	:Kıpçak. 46
Kırgız	:Kırgız. 46
Konya	:Konya. 60, 61, 78
Kur'an-ı Kerim	:Kur'an-ı Kerim. 58
Kütahya	:Kütahya. 60

L

Lehçe-i Osmani	:(Osmanlıca Lügat) Ahmet Vefik Paşa'nın iki bölümden oluşan ve 1889'da her iki cildi de bir arada basılan ünlü sözlüğü. 83
Lehçetü'l Lügat	:Muhammed Esad Efendi'nin 1732'de yazmış olduğu Türkçe sözlük. (İlk Türkçe sözlük). 83
Lügat-i Osmaniye	:(Osmanlıca Sözlük) İngiliz dil bilgini Redhouse'nin yazmış olduğu ünlü Osmanlıca sözlük. 83

M

Maarif Nezareti	:Milli Eğitim Bakanlığı. 60

Meşrutiyet	:Türkiye'de 1876 Anayasasıyla başlayan ve 1909 değişiklikleriyle devam eden hukuki ve siyasi döneme verilen ad. 60
Mısır	:Mısır. 82
Müberred	:(Ebu'l Abbas Muhammed b. Yezid) (Basra 826-Bağdat 898) Arap dil bilgini. Bir ayetin okunuşu yüzünden çıkan anlaşmazlıkta hakemliğe seçilmiştir.86
Müslüman	:Müslüman. 57
	N
Nevayi	:(Ali Şir Nevai) 15. yüzyıl Çağatay şairlerinden.94
	O
Oğuz	:Oğuz. 46, 90
Oğuz Ata	:Dede Korkut. 90
Osmanî	:Osmanî, Osmanlıca. 46
Osmanlı	:Osmanlı. 61, 82, 86
	P
Pomak	:Bulgaristan'da Rodoplar bölgesinde yaşayan ve İslamiyeti kabul etmiş olan bir topluluk. 60
	R
Redhouse	:(Sır James Redhouse), (1811-1892), İngiliz dil bilgini. Ünlü Türkçe-İngilizce (Redhouse) sözlüğünün yazarı. 83
Rumeli	:Rumeli. 53, 59, 60, 67
Rübâbnâme	:Sultan Veled'in tasavvufi ve ahlaki boyutlu şiirlerini topladığı eseri. 62
	S
Sadi Çelebi	:(Osmanlı Sadi Çelebi) (?-1516) Türk şairi . Türkçe ve Arapça şiir ve münşeatlar yazdı. Tacizade Osmanlı Sadi Çelebi diye de anılır.86

Sebil'ür Reşad	:Eşref Edip tarafından İstanbul'da yayınlanmış siyasi, ilmi, dini, edebi bir dergi. 66
Sibeveyh	:Abu Bişr Amr b. Osman b. Kanbar (757-796) Basra dil mektebinin en mühiim nahiv alimi. 86
Sivas	:Sivas. 60
Suriye	:Suriye. 90
Suyûtî,	:(bkz. İmam Suyuti). 86
Süleyman Dede	:(Süleyman Çelebi) (?-1422) Türk edebiyatının Divan şairlerinden. "Mevlid"in yazarı. 94
Süryânî	:Türkiye'de; Midyat, Gaziantep, Mardin ve Diyarbakır bölgelerinde; Suriye'de ise Şam'da yaşayan Sami ırkından Hıristiyan bir topluluk. 90

Ş

Şam	:Suriye'nin başkenti. 82, 91
Şark Türkçesi	:Doğu Türkçesi. 94
Şeyh Ekber hazretleri	:bkz. İbnü'l-Arabi. 53
Şinasi	:19. yüzyıl Tanzimat Edebiyatı birinci dönem sanatkarlarından (şair, yazar, gazeteci).59

T

Tatar	:Tatar. 46
Türk	:Türk. 45, 46, 47, 55, 57, 58, 59, 60, 61, 64, 66, 69, 76, 80, 83, 84, 86, 90, 91, 96, 103
Türk Dili	:Türkçe, Türk Dili. 46, 47, 55, 57, 86, 96, 103
Türk Dili lügat kitabı	:Veled Çelebi İzbudak'ın 12 ciltlik Türkçe sözlüğünün adı. 46
Türkçe	:Türkçe, Türk dili. 45, 46, 51, 52, 53, 54, 56, 57, 59, 60, 61, 62, 63, 65, 66, 72, 82, 85, 86, 90, 91, 93, 94, 95, 101, 102, 103
Türkî	:Türkçe. 65
Türkler	:Türkler, Türk olanlar. 45, 57, 58, 59, 61, 63, 69, 86, 91

Türklük	:Türklük, Türk olma durumu. 52
Türkmen	:Türkmen. 46
Türkmence	:Türkmence. 56
Türkmenî	:Türkmeni, Türkmence. 60, 67

V

Veled Çelebi	:Veled Çelebi İzbudak (1869 - 1953) Cumhuriyet dönemi, ünlü dil bilginlerimizden. 47

Y

Yakut	:Bir Türk boyu. Yakutlar. 46
Yunan	:Yunan. 81
Yunanlılar	:Yunanlılar, Yunan ırkına mensub olanlar. 53

BİBLİYOGRAFYA

AKALIN, Mehmet; Tarihi Türk Şiveleri (A.Ü. Ed. Fak. Yay. Ankara 1979)

AKAR, Metin; Veled Çelebi İzbudak (TDK Yay. Ankara 1999)

AKSAN, Doğan; Anlambilim (Engin Yayınları, Ankara 1999)

AKSAN, Doğan; Her Yönüyle Dil (TDK Yay., Ankara 1995)

AKSAN, Doğan; Türkçenin Gücü (Bilgi Yay. Ankara 1993)

AKSOY, Ömer Asım; "İki Dilcimizi Kaybettik" , TD, C. 2, 1 Haziran 1953, S. 21, s.596-597

AKSOY, Ömer Asım; Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü, I. Atasözleri Sözlüğü , (İnkılap Yay. İstanbul 1995)

AKSOY, Ömer Asım; Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü, II. Deyimler Sözlüğü , (İnkılap Yay. İstanbul 1995)

BANARLI, Nihad Sami; Resimli Türk Edebiyatı Tarihi , C.2, İstanbul 1978,

BANGUOĞLU, Tahsin; Türkçenin Grameri (Baha Yay., İstanbul 1974)

BAŞKAN, Özcan; Bildirişim, İnsan Dili ve Ötesi; (İstanbul 1988)

BAŞKAN, Özcan; Lengüistik Metotu (Çağlayan Yay. İstanbul 1967)

BOZKURT, Fuat; Türkiye Türkçesi (Cem / Kültür Yay., İstanbul 1998)

Büyük Larousse; Sözlük ve Ansiklopedisi (Çalışmamızın özel isimler dizinindeki yazar ve eserlerle ilgili maddeler)

CAFEROĞLU, Ahmet; Türk Dili Tarihi (Enderun Yay., İstanbul 1984)

ÇELEBİ, Asaf Halet; Mevlana ve Mevlevilik, (İstanbul 1957)

DENY, Jean; (Çev. Oytun ŞAHİN), Türk Dili Gramerinin Temel Kuralları (TDK Yay., Ankara 1995)

Derleme Sözlüğü; (TDK. Yay. Ankara 1968)

DEVELLİOĞULU, Ferit; Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügât (Aydın Kitabevi, Ankara 1990)

DİLAÇAR ,Agop ; Dil, Diller, Dilcilik (TDK. Yay. Ankara 1968)

DİLÇİN, Cem; Yeni Tarama Sözlüğü (TDK Yay., Ankara 1983)

EREN, Hasan ; Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü , (Ankara 1999)

ERGİN, Muharrem; Türk Dilbilgisi (Boğaziçi Yay., İstanbul 1986)

ERTEM, Rekin; Elifbeden Alfabeye, Türkiye'de Harf ve Yazı Meselesi (Dergâh Yay., İstanbul 1991)

GABAIN, A. Von; Eski Türkçenin Grameri (Çev: Mehmet Akalın), (TDK Yay., Ankara 1988)

GEMALMAZ, Efrasiyap; Standart Türkiye Türkçesi (STT)'nin Formanlarının Enformatif Değerleri ve Bu Değerlerin İhtiyaç Halinde Bu Dilin Gelişimine Muhtemel Etkileri (Atatürk Üniversitesi , Erzurum 1997)

GEMALMAZ, Efrasiyap; Standart Türkiye Türkçesi (STT)'ni İlgilendiren Ses Olayları (Ata. Üni. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü sayı 13. , Erzurum 1999)

GEMALMAZ, Efrasiyap; Türkçenin Fonemler Düzeni ve Bu Fonemler Düzeninin İşleyişi (Fen-Ede. Fak. Edebiyat Bilimleri Araştırmaları dergisi sayı 12, Ata. Üni. Fen-Ed. Fak. Yay., Ankara 1980)

GEMALMAZ, Efrasiyap; Uyum ve Standart Türkiye Türkiye Türkçesinde Uyumlar (Fen-Ed. Fak. Edebiyat Bilimleri Araştırnaları Dergisi, sayı 17, Ata. Üni. Fen-Ed. Fak. Yay., Erzurum 1989)

GÖLPINARLI, Abdülbaki; Mevlanadan Sonra Mevlevilik (İstanbul 1983)

HACIEMİNOĞLU, Necmettin; Türk Dilinde Edatlar (MEB Yay., İstanbul 1992)

HACIEMİNOĞLU, Necmettin; Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller (Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1991)

Hayat Ansiklopedisi; (Çalışmamızın özel isimler dizinindeki yazar ve eserlerle ilgili maddeler)

HENGİRMEN, Mehmet; Türkçe Dilbilgisi (Engin Yay., Ankara 1997)

İmla Klavuzu; (TDK Yay., Ankara 1996)

İslam Ansiklopedisi; (Çalışmamızın özel isimler dizinindeki yazar ve eserlerle ilgili maddeler)

İNAL, İbnülemin Mahmut Kemal; Son Asır Türk Şairleri, (İstanbul 1970)

İZBUDAK, Veled Çelebi; Hatıralarım (Canlı Tarihler Dizisi) (İstanbul 1946)

KARAHAN, Leyla; Türkçede Sözdizimi-Cümle Tahlilleri (Akçağa Yay.) (Ankara 1991)

KORKMAZ, Zeynep; Gramer Terimleri Sözlüğü (TDK Yay., Ankara 1992)

KORKMAZ, Zeynep; Türkçede Eklerin Kullanılış Şekilleri ve Ek Kalıplaşması Olayları (TDK Yay., Ankara 1994)

KORUCUOĞLU, Nevin; Veled Çelebi İzbudak, (Kültür Bakanlığı Yay.) (Ankara 1994)

KÖPRÜLÜ, M. Fuat; Milli Edebiyat Cereyanının İlk Mübeşşirleri (İstanbul 1928)

MARTİNET, Andre; (Çev: Berke Vardar) İşlevsel Genel Dilbilim (Birey ve Toplum Yay., Ankara 1985)

Meydan Larousse; (Çalışmamızın özel isimler dizinindeki yazar ve eserlerle ilgili maddeler)

PORZIG, Walter; Dil Denen Mucize (Çev: Vural Ülkü) (TDK Yay., Ankara 1995)

SAUSSURE, Ferdinand de ; Yayımlayanlar: Ch. Bally-A.Sechehaye, Paris 1931. Türkçe Çevirisi: Genel Dilbilim Dersleri, Çeviren: Berke Vardar, 2 cilt, Ankara, 1976, 1978.

ŞEMSETTİN SAMİ; Kamus-ı Türki (Enderun Kitabevi, İstanbul 1989)

ŞEMSETTİN SAMİ; Kamusu'l Alam, İstanbul H. 1316 / M. 1898, 6 c.

TANPINAR, Ahmed Hamdi; 19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi, (İstanbul 1978)

TİMURTAŞ, Faruk Kadri; Eski Türkiye Türkçesi (Enderun Yay., İstanbul 1994)

TOPALOĞLU, Ahmet; Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü (Ötüken Yay., İstanbul 1989)

Türk Ansiklopedisi; (Çalışmamızın özel isimler dizinindeki yazar ve eserlerle ilgili maddeler)

Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi; (Çalışmamızın özel isimler dizinindeki yazar ve eserlerle ilgili maddeler)

TDK; Türkçe Sözlük, 2 c. (Ankara 1998)

VARDAR, Berke; Dilbilimin Temel Kavram ve İlkeleri (TDK Yay., Ankara 1982)

Yeni Türk Ansiklopedisi ; (Çalışmamızın özel isimler dizinindeki yazar ve eserlerle ilgili maddeler)

VARDAR, Berke ; Dilbilim Sorunları (Yeni İnsan Yay. İstanbul 1968)

ZÜLFİKAR, Hamza; Türkçede Ses Yansımalı Kelimeler (TDK Yay., Ankara1995)

ÖZGEÇMİŞ

10.08.1974 tarihinde, Erzurum'da doğdu. İlk ve orta öğrenimini Erzurum'da tamamladıktan sonra, yüksek öğrenimine yine Erzurum'da Atatürk Üniversitesinde devam etti. 1993 yılında kazandığı Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nden 17.07.1997 tarihinde mezun oldu. Aynı yıl Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Türk Dili Bilim Dalı'ndan yüksek lisans yapmaya hak kazandı.

23.10.1997 tarihinde Erzurum Karayazı Lisesi'nde Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmeni olarak göreve başladı. 1 yıl, bu okulda görev yaptıktan sonra Erzurum Ilıca Lisesi'ne tayin edildi. Halen bu okulda –Ilıca Lisesi- Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmeni olarak görev yapmaktadır.

EKLER

تورکیه
بیوك ملت مجلسی حکومتی
معارف وكالتی نشریاتندن
عدد
١٦

تورك دیلنه مدخل

مؤلفی

ولد چلبی

تألیف وترجمه هیئتنجه تدقیق وقبول ایدلمشدر

استانبول ـــ مطبعهٔ عامره
١٣٣٩

بسم الله الرحمن الرحيم

دنیانك اڭ بیوك سلطنتندن اولان توركلرك دیللری دخی لسانلرڭ اڭ بیوكیدر . دیكر لسانلرده بولونمایان برچوق خواصی شاملدر . خلیقتده بوآنه قدر ضبط اولونمایوب قدیم مكتوباتده محكوكاتی دخی بك از بولونه بیلدیكی حالده بوكونكی تورك شعباتنك لغاتی جمع ایدیلیرسه اولسه اصول و فروعنده ، قواعد وضوابطنده دنیانك اڭ زنكینی ، اڭ منتظم لسانی اولدیغی تظاهر ایدر . بو لسان بیلدیكیمز صافده علم لسانه حقیقی انتسابی اولونلر — آتیده كوره جكی وجهله — جوهرینه قسم اعظمنك بك قدیم زمانلرده بعضلرینك بلكه ده ابتدای تكلمده هانكی معنایه موضوع اولدیغنی — شیشه دروننده كی ماده كبی — مشاهده ایدر . جوهرك تلفظنده كرك معناتك ، كرك صداتك اینجه و قالینه اولمسی و هربرلرینك یالكجه قامسی و هانكی معنایه دلالت ایدر ، بو جوهری تشكیل ایلدكاری اثنای تلفظده آغیزك وضعیتی دلفك

موضوعنك اك زياده نظر دقته چارپان حالى ، ثانى ، رنكى ، طعمى ، سسى . الخ كبى خواصى هر نه ايسه آكا اويوله ده بر اسم وضع اولونور . موضوعلر اويوله ده تعريف ايديلير . بونلر ده شو مقدمه ده مثال كتيرملك سنده رعايت كتابى تكرار ايتمك ديمك اولاجغندن بالطبع حذف ده كوروله‌جكدر . اثناى تصريف و تركيبده جوهر تغيير ايتمديكندن و آهنك صوتيسى حفظ ده بر قاعده تحتنده بولونديغندن اكثر لغتلك قديمده برى اصل معناى موضوعنه انتقال ايديله‌بيلير . بو سببدندركه بعضا بيكلرجه كلمه‌لر مشتق اولدقلرى بر جوهرك تحتنده اجتماع ايدرلر . جواهرك باشقه اوزرنده ده نقطه برشى قبول ايتمه‌مسى ده بوكا سببدر .

آهنك صوتى آشاغيده كله‌جكى وجهله عادتا معجزه نوعندن بر قاعده‌دركه نظيرى هيچ بر لسانده كورولمز . حتى خالص توركجه بر كلمه‌نك يكانه معيارى اشبو آهنكيدر . آهنكى بولونمايان كلمه ده خالص توركجه دكلدر . كذلك فعللرك ، اسملرك اشتقاقلرى ده غايت مقرردر . فعل مضارعلرى ، ماضئ نقليسى ، صيغهٔ حدثى ، فعل حالى ، فعلدن مشتق اولان اسم و صفتلرى ، بر جمله ده كلمه‌لرك

بديع محل ايله مصيبله قوت افاده بى آرتيرمسى دورغوسنده كى
آتوستيقيت ، اشتقاقه اولان وسعت قابليتى برحالده كه همان هر كلمه يه
فعل يا بيله بيلديكى كبى فعل مشتقاتنده بيله بتكرار فعل يا بيله بيلير ، قاتمرلى
متعديرى ، صيغه لرك فوق العاده افاده لرى ، اضافت بيانيه سى ،
اسملرده صفتلرده مركب وبسيط اوله رق يا يا نسز خواصى يازيقله
بيتر خوارقدن كلدر .

اشبو مدخل كامل بوكبى خواص وفوائدى ونتيجه اصول وقواعدى مشتمل
بولونمقله صفه هرزده بوقدرجقله اكتفا قلنمشدر . بو سببده طوريلى
عبد عاجز يك كوچوك كلمه دن برى لسانمزده عادتا عاشق اوله رق حياتمك قسم
اعظمنى بو لسانك برچوق مشهور اخوانيله برابر ادبياته ، لغاته ، امثاله
وسائره سنه صرف ايله دم . بو اوغورده بك چوق يازيلر يازدم .
(تورك ديلى) نامنده قوجه مان برلغت كتابى مسوده سى وجوده كتيردم !
اوغوز ، قابچاق ، توركمان ، تاتار ، قيرغيز ، ياقوت ، آذرى ،
عثمانى توركجه لرينه دائر منظوم منثور برچوق كتاب جمع ايدوب كافه سنى نظر
اعتباره كتيره رك آنلرك لغاتك وشواهدينى كتابمه درج ايله دم .

آنقره معارف وكالتنك بالعموم ملحقاتنه ده كرتيكي اوبده لرك مخصوصاتنه ده اولا
نادر وقيمتدار لغات واصطلاحات وامثال واشعار وشواهدي كاملاً درج ايلدم.
توركجه‌سي غائب اولمش وقسماً اولنماده بي‌نهايه بابانجي كلمه‌لرك خالص اولدم توركجه‌سنك
مستعملنه بر برجانو يا تشامقده اولديغي بتم لغت نامه‌مده كوروليور. (توركديلي)
لغت كتابنك دروننده كي خواص ذوات علوم وصنايعك برچوق خواص
وقواعدنده بر مقداريني شامل اولمق اوزره ده اشبو مدخلي وجهده كتيردم؛
دها برچوقلري (توركديلي) نده برلغت ويا شاهد صحنه ده ايراد اولنمشدر.
بالطبع خطايسز تصور وتقاتصيد بر عبد عاجز رحمي اسلاف كرامم كبي مبارك لسانمزه
فائده‌كي بو وجهله برقسمي ادا ايله‌مسه بولونيورم. اخلافده بزي تعقيب ايلرسه
بالطبع بزلره نسبت قبول ايتمز برصورتده خدماته موفق اوله‌رق ايته اووقت
لسانمزك ملتمزه نه بويوك برموهبه رباني اولديغي تقدير ايدر. ومنه التوفيق

مدخل

دیلمزی قولایجه اوقومق یازدیرمق ایچون لازم اولان برچوق شیلر آره‌سنده (حرفلریمزك اصلاحی) اك اهمیتلیسنی تشکیل ایدر . بوگون چوجقلریمز و اجنبیلر دکل عادتا بیلگیلی اوقویوب یازانلریمز بیله لسانمزده برچوق کلمه‌لری التباسدن دولایی یاکلیش اوقویورلر هیچ اولمزسه لغت کتابلرینك یاسه‌ طرفنده‌کی لغتلرده اولسون حرفلریمزی دوغرو اوقوندوره‌بیلمك ایچین آتیده‌کی طرزده برقاچ شکل ابداعی ضروریدر . بهر حال بو طرزی التزام ایتمیورم بونی برانجمن علمی قرارلشدیریرسه دها اصابتلی قرارلر اولور صانیرم .

۱ - بزده (ا) هم صامت = سسسز حرف ، هم صائت = سسلی حرف شکلنی اولیور قوللانیلیر . بو هم دوغری دکل ، هم ده عباره آره‌سنده یاکلیش اوقونیور . سسسز همزه‌یی باشده الف صائتی اوستنده اولورق وسطده بوسه دنداته ایچنده و آخرده یالکز یازیله‌رق ترسیم ایدیلیر :

أت ، آت ، قاره ، قارئه || سسلی الفی (ا) شکلنده

کوسترەجکز : باش ، پاشا

صامت اولمقسزین صائتله باشلانیلمادیغنه باشنده (۱) صائتی کلمه

ص - (ظ) کبی اوقونان (ض) حرفی شکلیدر : جبیضه و

ضبطیه   طْ - (د) کبی اوقونان (ط) شکلیدر :

طاغ = طاغ طوغرو

ق - [نقطه‌لری بربری اوزرنده] استانبولده (غ) کبی اوقونان

اناطولی قافیدر : قارغی = قارغی [یاخود نقطه آلتنه قونور

داغی ، یارغی] گ - کاف فارسی : گوزل

گُ - کاف یائی : دگیرمن ، دگیرمی ، اگنه ، بگیرمی .

استانبولده شایع برده (کاف واوی) وار : کوکرجین

کوورجین بووه لك بوکلك اووه = اوکن

دووی = دوکون - کبی بویولده کلمه‌لر از اولدیغی ایچون مستقل

حروفلندقه ده اجتناب اولندی . [۱]

[۱] بوکافك (کاف یائی) اولدیغی ویائك معلوم اولمدیغی ایچون علامتی (یا) باشقلده (گُ) کوستردك . شاید مشکلات علمیه محذوری وارسه ، معنی سرقی بوکسك کلیرسه (گ) کبی برطرزده یازلسی ده قابلدر . (کوکرجین = کوورجین) کبی کلمه‌لرده که (کاف واوی) ایچونده برشکل ایجاب ایدرسه یته واو باشنه دلالت ایلمك اوزره (گُ) ویاخود غیره کبی برتبی ایدیلدی . فقط بویولده کلمه هم از ، هم متروکدر . استانبول وحوالیسنه مخصوص برشیدر .

بونده ده جمع مخاطب حصوله کلیر . فارسیده « شما » یعنی تاده جبه‌لی شینی

هاوی « شو » ایله واو قوشنده اُلف امالهلی هاوی « شما » ده ترکیب ایدرکه

بوده « شو » قوشنده‌در . بونک ایچون « شاو » ی‌سی مطلوب اولنقله

« شاو » شکللری حاصل اولور . بونده جمع مخاطبدر .

فرانسه‌جه « ووتر » ، ده کی « وو » ، لفظی « ووس » ، لفظنک

واونده « تو » یعنی « توش » ، لفظنده مأخوذ اولوب مفرد غائب

ایله مفرد مخاطب ضمیرلرنده مرخم حرفلرده متشکل بر جمع مخاطب اولیور .

جمع غائب ضمیرلری دخی [واو - ضم [٢]] ایله « ش ، لر دم »

حرفلرنده استفاده ایدیورلرکه بونلرک تبارلغی کرایله سویلدک

تفصیلی سوزده « اونلر » کبیدی عربی « هم » ، لفظی « هو » ایله علامی

اولمدی « شخص دلالت ایده‌ن « م » ده ترکیدر . فقط بوراده جنسی

مطلوب اولمقده « شو » یه غائب شخصی « ش » و بیله جمع غائب اولیور .

فارسی « ایشان » یعنی « او » ، نک عینی اولدیغی « ای » ، ایله

تاییه شینک جمعک تبارلی حسبیله « شان » « تان » « یشو تن » « یاده

[٢] واو ایله ضم بیردر . عربی حرف اسمع اولدوغی واوک برخفیفه قوتنی کلمه‌نک ادستی اوغاله قطعه ده
یازار ادیه هز الحقائیله .

(١) بر اصله راجع اولدیغندن — شخصه دلالت ایتمیه « شابات »
ده مرکب جمع غائبدر .

قراتسه چه « دلوه » دنی نفس غائب « م ، ن ، ه » حرفلرینه
افعالنده لام ایله شخصه دال اولوب مؤنثلرنک « اَر » ی کبی اوله
« داور » ده مرکب جمع غائبدر .

ذکا علم لسانه عائد مصنوع ، صحیح ، ضعیف ، نادر ، متروک ، ردی ، مطرد ،
شاذ ، مستعمل ، مهمل ، معدله ، ترجمانی لغت ، تولید لغات ، الفاظ
اصطلاحیه کبی مباحث وارسه ده « متروک » دیکی آرنو لغت کتابلرنده هایجا بونلره
تنبیه ایدرک لفظ اشتقاق و تحقیقی آیریجه یازوب مطولاته حواله ویره رک شو مقاله ده
بو لغت کتابلری آره صیره سنده اکتفا ایتمیوب بر علم لغت کتابی اولمق اوزره بونده
اساسی کمال امعانله مطالعه ایدنلر بو مباحثی بحث ایله ذکا علمای برده فوائده
دسترس اوله جقلری درکاردر . والله الموفق . تمام

(٢) یاقیلمه بر اشتقاق کوره « تیز » ایله « تیزان » یعنی ماده ایله مفهوم فرقنده قبول بر ...
ایکی شئ بر اصلدن مأخوذ اولدیغی حالده اشتقاقده مجرد برقاچ شکلده ماضی و مضارع فاعل و تطبیق فقط
ابتدای صفتده جامد کبی کوره کوره تیز شیئه اسم ویرلمشدر . فقط باطلده وجود ی حسن ایله
کنده قابلیتی باقیده اسم ویرلدی . ماضیله متروکدن « تیز » اولمسی جانبه اطلاقله اولمشدر .

مبتدأ شیئی
ده مرکبده رکه
ب اولمقله
نفقاتک
مضارع غائب
لوبور .
لدم »
» ایله علی
ر ارو جنسی
» ایله
» ه چابه
. قاده قطعه ده